INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

SOVEREIGN UKRAINE: CHALLENGES OF THE PRESENT AND STRATEGY FOR THE FUTURE

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

AUGUST 21-23, 2026
KYIV, UKRAINE

INFORMATION PLATFORM "CENTER FOR INNOVATIVE THINKING"
UKRAINIAN INSTITUTE OF SCIENTIFIC STRATEGIES
EUROPEAN UNION RESEARCH DEPARTMENT
SCIENTIFIC AND PUBLISHING CENTER "PROGRESS"

SOVEREIGN UKRAINE: CHALLENGES OF THE PRESENT AND STRATEGY FOR THE FUTURE

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE

August 21-23, 2026

Kyiv, Ukraine

This edition was approved for publication on September 5, 2026.

Published in A4 format online on website:
https://naukainfo.com/conference?id=150

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series DK № 8227, dated April 23, 2025.

Kyiv, Ukraine
2026

UDC 001.3-048.35:0/9](06)

Proceedings of the International scientific and practical conference “Sovereign Ukraine: Challenges of the Present and Strategy for the Future” (August 21-23, 2026) / Publisher website: www.naukainfo.com. – Kyiv, Ukraine, 2026. - 122 p.

ISBN 978-617-8680-95-4
https://doi.org/10.64828/conf-150-2026

The recommended citation for this publication is:

Shevchenko T. G. Research into the specifics of the development of performing arts in Ukraine under martial law // Sovereign Ukraine: Challenges of the Present and Strategy for the Future : proceedings of the International scientific and practical conference (August 21-23, 2026). – Kyiv, Ukraine : naukainfo.com, 2026. - Pp. 15-21. - URL: https://naukainfo.com/conference?id=150

Editor
Soloviov O. V.

M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies

The collection of scientific articles is a scientific and practical publication that includes research papers by students, postgraduate students, Candidates and Doctors of Sciences, researchers, and practitioners from Ukraine, Europe, neighboring countries, and beyond. The articles reflect studies of processes and changes in the structure of modern science. This collection is intended for students, postgraduate and doctoral candidates, educators, researchers, practitioners, and all those interested in current trends in the development of modern science.

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: https://www.naukainfo.com

© Publisher website: naukainfo.com, 2026
© Ukrainian Institute of Scientific Strategies (UISS), 2026
© All authors, 2026

TABLE OF CONTENTS

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

1. ***Конопля Наталія Анатоліївна*** 5
ПРОЄКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІНСЬКЕ РІШЕННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
2. ***Лапіга Альона Василівна*** 7
СУПЕРВІЗІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
3. ***Санжаровець Валентина Миколаївна*** 12
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ В ГРАМАДІ

LAW AND INTERNATIONAL LAW

4. ***Ткаченко Владислав Сергійович*** 14
ПРАВО НА ВІДКЛЮЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ РОБОЧОГО ТА ОСОБИСТОГО ЧАСУ ПРАЦІВНИКА
5. ***Цікало Андрій Андрійович*** 17
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРВАРДНОГО ДОГОВОРУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ
6. ***Зеляк Олег Іванович*** 20
ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ОСНОВА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ
7. ***Гончаренко Євгеній Вячеславович*** 22
РОЛЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АКАДЕМІЧНУ ДОБРОЧЕСНІСТЬ» ЯК НОРМАТИВНОГО ФУНДАМЕНТУ ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
8. ***Олександр Володимирович Красногор*** 26
ЦІНОУТВОРЕННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ: ПРИНЦИПИ, КРИТЕРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

9. ***Галаган Григорій Анатолійович, Яцук Петро Володимирович*** 33
ВІТАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕХНОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО В УМОВАХ ВОЄННИХ І ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ
10. ***Вовк Олег Орестович, Сарап Роман Казимирович, Сарап Галина Степанівна*** 37
ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСТВА: ВІД КОЗАЦЬКИХ БРАТСТВ ДО ЦИФРОВИХ ЗБОРІВ

AGRICULTURAL SCIENCES AND FOOD

11. ***Поліщук В. В., Селецький В. П.*** 40
ВПЛИВ ПОСХОДОВИХ ГЕРБІЦИДІВ НА ПЛОЇДНІСТЬ МАТОЧНИКІВ ТА ЯКІСТЬ ПИЛКУ ЗА ОБРОБКИ НИМИ ПОСІВІВ МАТОЧНИХ БУРЯКІВ ЦУКРОВИХ

PHILOLOGY AND JOURNALISM

12. ***Лариса Степанівна Козловська*** 43
ІННОВАЦІЙНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В НОВИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ УМОВАХ

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

13. ***Білокопитова Ніна Іванівна*** 46
СИНТОПОТЕНЦІАЛІЗМ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ТЕОРІЯ ПОТЕНЦІЙНОСТІ

14. ***Овчаренко Валентина Володимирівна*** 49
ТОМА АКВІНСЬКИЙ: ДОМІНІКАНЕЦЬ, ПРИПИНИВШИЙ ВИВОДИТИ СУМИ / КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ/

PEDAGOGY AND EDUCATION

15. ***Жукова Анна Робертівна*** 51
ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

16. ***Холод Олена Василівна*** 54
ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЗАСОБАМИ АВТОРСЬКОГО МЕТОДУ «ЖИВИЙ КОНСТРУКТОР»

17. ***Стародубцева Вікторія Анатоліївна*** 56
ТЕСТОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

18. ***Олійник Світлана Василівна*** 61
ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ НУШ ЧЕРЕЗ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ПРАКТИКООРІЄНТОВАНИХ ЗАДАЧ ІЗ РЕАЛЬНИМ ЖИТТЄВИМ КОНТЕКСТОМ

19. ***Чорноус Віра Петрівна, Гусар Галина Йосипівна*** 74
ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ТА АВТОНОМНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

20. ***Гогун Дмитро Сергійович, Терно Сергій Олександрович*** 78
ІКОНОГРАФІЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ТА ГАЙДАМАЦЬКИХ ВАТАЖКІВ У ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 2025 РОКУ ВИДАННЯ

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

21. ***Міхліченко Віталій Віталійович*** 84
РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОРЕЛЯТ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО БОЙОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ

22. ***Гончарова Наталя Валентинівна, Астремська Ірина Володимирівна*** 94
НЕВИЗНАЧЕНА ВТРАТА ЯК ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН У ДРУЖИН ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

23. ***Гончарова Наталя Валентинівна, Кудряков Олексій*** 97
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

24. ***Дейкун Микола Петрович*** 100
НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я ЯК СТРАТЕГІЧНА ІНФРАСТРУКТУРА СУВЕРЕННОЇ УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ТА ЗАКОНОДАВЧА АРХІТЕКТОНІКА

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

25. ***Квасовський Дмитро Олександрович*** 105
СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

CULTURE AND ARTS

26. ***Пахарчук Олександр Сергійович*** 108
МИСТЕЦЬКА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ
27. ***Бабкова Надія В'ячеславівна*** 115
VR ТА AR ЯК НОВІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗЕЙНО-ЗАПОВІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

SPECIAL THANKS FOR ACTIVE PARTICIPATION IN THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ARE EXTENDED TO THE FOLLOWING PARTICIPANTS:

Liubov Havrylo, Syladii Ivan, Brychuk Mariia, Tetiana Dzevulska, Natalia Oliinyk

MANAGEMENT, PUBLIC ADMINISTRATION AND GOVERNANCE

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-1
УДК 37.014.5-044.96:004

Конопля Наталія Анатоліївна
магістрантка освітньо-професійної програми
«Управління закладом освіти»
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

ПРОЄКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ІННОВАЦІЙНЕ УПРАВЛІНСЬКЕ РІШЕННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. У статті обґрунтовано організаційно-управлінські умови проєктування Освітнього простору національно-патріотичного виховання в закладі загальної середньої освіти. Проаналізовано нормативно-правове поле та специфіку застосування цифрових інструментів освітнього менеджменту. Запропоновано комплексні управлінські рекомендації щодо інтеграції інноваційної моделі виховного середовища у стратегію розвитку ліцею на засадах розподіленого лідерства, людиноцентризму та використання цифрових комунікаційних каналів в умовах сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: освітній менеджмент, освітній простір, національно-патріотичне виховання, цифровізація освіти, заклади загальної середньої освіти, управлінське рішення.

Глобальні соціокультурні трансформації, безпекові виклики воєнного стану та стратегічні пріоритети утвердження національної ідентичності висувають нові жорсткі вимоги до виховної системи сучасного закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО). Провідним завданням управлінської діяльності стає виховання свідомого громадянина та патріота. Водночас стрімка цифрова трансформація освітньої галузі змінює традиційні механізми керівництва виховними процесами. Фрагментарні виховні заходи втрачають ефективність, через що виникає потреба в ухваленні комплексних управлінських рішень. Інноваційним варіантом розв'язання цієї проблеми є проєктування інтегрованого Освітнього простору національно-патріотичного виховання особистості, що вимагає від адміністрації закладу переформатування внутрішніх регламентів, координації меревевої взаємодії та використання ІКТ-інструментів менеджменту.

Теоретико-методологічну базу дослідження менеджменту в освіті та керівництва ЗЗСО закладено у працях Л. І. Даниленко [2, с. 562]. Роль виховного та демократичного середовища установи у становленні громадянських цінностей досліджено Л. Лебедик [3]. Наукове обґрунтування концептуальних засад цифровізації освітнього середовища відображено у дослідженнях В. В. Осадчого [5, с. 47], а також О. І. Ляшенка та С. Г. Литвинової [4, с. 1]. Проте формування комплексних управлінських рішень щодо створення наскрізних патріотично-виховних просторів із застосуванням сучасного цифрового інструментарію потребує детального практичного висвітлення.

Метою статті є наукове обґрунтування та розробка методичних рекомендацій щодо проєктування Освітнього простору національно-патріотичного виховання як інноваційного управлінського рішення в системи ЗЗСО в умовах цифровізації.

У сучасній управлінській практиці та теорії менеджменту процес національно-патріотичного виховання розглядається як складноструктурований об'єкт управління. Ефективне керівництво цим напрямом вимагає від адміністрації ЗЗСО ухвалення системних рішень, що спираються на чинне нормативно-правове забезпечення та стратегічні орієнтири розвитку галузі. Сучасні умови воєнного стану трансформують ролі директорів шкіл у кризових лідерів, вимагаючи від них створення гнучкого, безпечного та людиноцентричного середовища взаємодії.

Цифровізація інструментів лідера виступає головним важелем модернізації адміністрування виховних систем, що детально обґрунтовано в концепціях цифровізації освітнього середовища [4, с. 5]. Використання хмарних платформ та електронних систем дозволяє перевести рутинний моніторинг залученості учнів у прозорий цифровий формат. На основі узагальнення практичного досвіду

аналітико-управлінської діяльності Ліцею «Діалог» Дарницького району міста Києва нами розроблено та запропоновано авторську модель Освітнього простору патріотичного виховання, яка безпосередньо інтегрується у діючу Стратегію розвитку установи на 2026–2030 роки. Це управлінське рішення реалізується за п'ятьма провідними векторами:

1. Організаційно-стратегічний вектор: Перехід до моделі розподіленого лідерства та створення координаційної ради (творчої групи) під керівництвом заступника директора з виховної роботи за участю вчителів історії, лідерів учнівського самоврядування та батьківської громади.

2. Безпековий вектор: Організація на базі простору системної співпраці з психологічною службою для формування культури толерантності та протидії будь-яким проявам насильства чи булінгу. Учні залучаються до створення цифрових проєктів та досліджень соціальних стереотипів.

3. Інформаційно-цифровий вектор: Розробка на вебсайті ліцею інтерактивної платформи – «цифрового дзеркала» Освітнього простору. Тут акумулюються учнівські правові медіапроєкти, електронні літописи пам'яті типу «1461 день незламності» та творчі розробки типу «Віртуальний музей культури Галицько-Волинської держави». Це забезпечує залучення до виховного середовища підлітків усіх форм навчання (включаючи екстернат та сімейну форму), що повністю відповідає вимогам до розвитку сучасного ІКТ-середовища школи [1, с. 34].

4. Змістовно-діяльнісний вектор: Технологізація викладання суспільствознавчих дисциплін через інтеграцію практичних завдань простору безпосередньо в навчальні плани та широке використання методів формувального оцінювання учнівських досягнень.

5. Кадровий вектор (каршерінг знань): Створення системи внутрішнього наставництва та навчання педагогів використанню ІКТ, інструментів штучного інтелекту й медіаграмотності. Участь у розвитку простору розглядається адміністрацією як вагомий індикатор при стимулюванні та атестації кадрів.

Проєктування Освітнього простору національно-патріотичного виховання виступає високоефективним інноваційним управлінським рішенням, що дозволяє подолати фрагментарність виховної роботи в умовах глобальних викликів. Інтеграція цифрових інструментів моніторингу, мережевої взаємодії та засад педагогіки партнерства забезпечує перехід виховної екосистеми ЗЗСО на вищий якісний уровень та гарантує формування стійкої патріотичної свідомості здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриневич Л. М., Морзе Н. В., Бойко М. А. Цифрова компетентність керівника закладу загальної середньої освіти як основа цифрової трансформації школи. Open Educational E-Environment of Modern University. 2020. № 9. С. 34–51.
2. Даниленко Л. І. Освітній менеджмент. Енциклопедія освіти / НАПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 562–564.
3. Лебедик Л. Формування громадянської культури особистості через якість демократичного середовища закладу освіти. 2020. URL: http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/8838 (дата звернення: 30.06.2026).
4. Ляшенко О. І., Спірін О. М., Литвинова С. Г. Концептуальні засади цифровізації освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. 2024. Т. 102, № 4. С. 1–25. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v102i4.5829.
5. Осадчий В. В., Осадча К. П. Сучасні реалії і тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. Інформаційні технології і засоби навчання. 2015. Т. 48, № 4. С. 47–57.

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-5
УДК 37.091.12:005.963

Лапіга Альона Василівна
учителька англійської мови Ліцею «Діалог» міста Києва
магістрантка освітньо-професійної програми
«Управління закладом освіти»
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

СУПЕРВІЗІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті розглянуто супервізію як інструмент управління професійним розвитком педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти. Розкрито сутність супервізії, її основні функції та принципи, визначено можливості використання супервізійної підтримки в системі професійного розвитку педагогічного колективу. Обґрунтовано управлінський потенціал супервізії, який полягає у можливості виявлення професійних потреб педагогів та їх урахування під час планування методичної роботи, підвищення кваліфікації й інших заходів професійного розвитку. Проаналізовано кадровий склад Ліцею «Діалог» та визначено напрями, за якими супервізія може бути інтегрована в систему професійного розвитку педагогічних працівників. Запропоновано авторську управлінську послідовність організації супервізійної підтримки в закладі освіти.

Ключові слова: супервізія, професійний розвиток, педагогічні працівники, управління закладом освіти, освітній менеджмент, професійна підтримка, педагогічний колектив.

Сучасний заклад загальної середньої освіти функціонує в умовах постійних змін, пов’язаних з оновленням змісту освіти, цифровізацією освітнього процесу, упровадженням нових педагогічних технологій та підвищенням вимог до професійної компетентності педагогічних працівників. Це безпосередньо впливає на систему управління закладом освіти та зумовлює необхідність пошуку ефективних механізмів Відповідно до Закону України «Про освіту», професійний розвиток педагогічних і науково-педагогічних працівників передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та інші види і форми професійного зростання [1]. Отже, професійний розвиток не обмежується проходженням окремих курсів або інших форм підвищення кваліфікації, а має розглядатися як безперервний процес удосконалення професійної діяльності.

У практичній роботі педагог постійно стикається з професійними ситуаціями, які потребують аналізу, осмислення та пошуку оптимальних способів їх вирішення. Це можуть бути труднощі у взаємодії зі здобувачами освіти, необхідність адаптації до нових вимог, вибір ефективних методів навчання, використання цифрових інструментів або пошук шляхів удосконалення власної педагогічної практики.

Тому поряд із традиційними формами професійного навчання важливого значення набувають форми безпосередньої професійної підтримки. Однією з них є супервізія, яка дає можливість педагогу осмислити власну професійну діяльність, визначити труднощі та разом із фахівцем знайти можливі шляхи їх подолання.

Науковці розглядають супервізію як один із засобів професійного розвитку педагогічних працівників, що поєднує професійну підтримку, рефлексію та аналіз практичної діяльності [2; 3; 4].

Актуальність супервізії для системи освіти України посилюється її нормативним закріпленням. Наказом Міністерства освіти і науки України від 14 червня 2024 року №855 затверджено Порядок надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії), який визначає відповідну процедуру у сфері загальної середньої освіти [5].

Таким чином, супервізія може розглядатися не лише як форма професійної підтримки окремого педагога, а й як потенційний елемент системи управління професійним розвитком педагогічного колективу.

Питання супервізії у сфері освіти досліджується українськими науковцями переважно в контексті професійного розвитку педагогічних працівників, післядипломної освіти та професійної підтримки.

Н. В. Любченко та Н. І. Білик розглядають супервізію як технологію післядипломної освіти педагогічних працівників і визначають її як інструмент професійного розвитку. Авторки також

звертають увагу на можливості застосування супервізії в менеджменті освіти та професійному розвитку педагогів [2].

С. В. Івашньова досліджує особливості супервізії в діяльності освітнього тренера та розглядає її як форму розвитку професійної компетентності педагогічних працівників. У роботі акцентовано увагу на структурі супервізії, формах її проведення та необхідності спеціальної підготовки фахівців, які здійснюють супервізійну підтримку [3].

С. В. Толочко здійснює теоретико-методичний аналіз супервізії в контексті реформування загальної середньої освіти, розглядаючи її як комплекс заходів професійної підтримки педагогічних працівників та виокремлюючи її функції, принципи, форми й етапи [4].

Сучасні дослідження також підкреслюють значення супервізії для професійної підтримки та професійного розвитку педагогів, зокрема у процесі подолання професійних труднощів та вдосконалення педагогічної практики [7].

Водночас питання використання супервізії саме як управлінського інструменту, за допомогою якого індивідуальні професійні запити педагогів можуть бути враховані під час планування розвитку педагогічного колективу, потребує подальшого практичного осмислення. Саме цей аспект визначає спрямованість даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування супервізії як інструменту управління професійним розвитком педагогічних працівників та визначення можливостей її використання в закладі загальної середньої освіти.

Професійний розвиток педагогічного працівника передбачає постійне вдосконалення професійних компетентностей, оновлення знань і розвиток здатності застосовувати їх у конкретних освітніх ситуаціях. Важливим при цьому є не лише отримання нової інформації, а й можливість співвіднести її з власним професійним досвідом.

У педагогічній діяльності виникають ситуації, які не завжди можна вирішити за допомогою готових методичних рекомендацій. Педагог може потребувати професійної підтримки під час аналізу складної ситуації, пошуку нових підходів до організації навчання, взаємодії зі здобувачами освіти або адаптації до змін в освітньому середовищі. Саме таку можливість створює супервізія.

Відповідно до Порядку, затвердженого наказом МОН України №855, супервізія визначається як комплекс заходів із надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам на добровільних засадах, спрямованих на вдосконалення їх професійної діяльності та професійний розвиток [5].

Порядок визначає основні принципи супервізії: людиноцентризм, доступність, відповідальність, академічну доброчесність, академічну свободу, добровільність, об’єктивність, гуманізм, демократизм та сприяння навчанню впродовж життя [5].

Важливо, що супервізія не повинна розглядатися як форма адміністративного контролю. Її метою є професійна підтримка та допомога педагогічному працівнику, а не оцінювання його діяльності з позицій управлінського контролю. Саме добровільність, партнерська взаємодія та орієнтація на професійний розвиток створюють умови для відкритого обговорення професійних труднощів.

Порядок визначає такі основні функції супервізії: діагностичну, аналітичну, консультативну, наставницьку, підтримувальну, фасилітативну та посередницьку [5].

Для управління професійним розвитком особливе значення мають діагностична та аналітична функції. Вони дають змогу визначати професійні потреби й труднощі педагогічних працівників та аналізувати їхню професійну діяльність. Консультативна функція сприяє пошуку можливих шляхів вирішення професійних проблем, а підтримувальна та фасилітативна — створенню умов для професійного зростання.

Основними методами супервізії відповідно до нормативного Порядку є бесіда (діалог), консультування, спостереження, опитування, самооцінювання та аналіз документів. Їх вибір залежить від конкретної професійної ситуації та етапу супервізійного циклу [5].

Отже, супервізія може виконувати роль своєрідної ланки між реальною професійною діяльністю педагога та системою управління його професійним розвитком.

Для керівника закладу освіти важливо не лише створити можливості для професійного розвитку педагогів, а й розуміти актуальні професійні потреби педагогічного колективу.

Супервізія може сприяти виявленню таких потреб на індивідуальному рівні. Якщо під час супервізійної роботи виявляються подібні професійні запити у декількох педагогів, ця інформація може бути врахована під час планування заходів професійного розвитку колективу.

Наприклад, якщо кілька педагогів мають труднощі з використанням цифрових інструментів, це може стати підставою для організації внутрішнього професійного навчання або вибору відповідної програми підвищення кваліфікації. Якщо професійні запити пов'язані з питаннями взаємодії зі здобувачами освіти, доцільними можуть бути професійний семінар, тренінг, методична консультація або обмін досвідом.

Таким чином, індивідуальний професійний запит може стати основою для управлінського рішення, спрямованого вже на розвиток педагогічного колективу.

Водночас такий підхід не означає перетворення супервізії на інструмент контролю з боку адміністрації навчального закладу. Управлінська цінність супервізії полягає саме в тому, що вона дає можливість керівникові враховувати узагальнені професійні потреби колективу, не втручаючись у зміст індивідуальної супервізійної взаємодії.

У цьому контексті доцільно розмежовувати два рівні використання результатів супервізії:

• індивідуальний рівень — професійна підтримка конкретного педагога, визначення його професійних труднощів і подальших кроків розвитку;

• управлінський рівень — узагальнення професійних потреб педагогічного колективу та використання цієї інформації для планування професійного розвитку.

Саме взаємозв'язок цих двох рівнів, на мою думку, визначає управлінський потенціал супервізії.

Для визначення практичних можливостей використання супервізії доцільно звернутися до кадрових характеристик Ліцею «Діалог» міста Києва.

За даними кадрового складу, у Ліцеї «Діалог» працюють 44 педагогічні працівники. Педагогічний колектив характеризується значним професійним досвідом та високим рівнем кваліфікації. Зокрема, 38 учителів вищої кваліфікаційної категорії, 23 учителів мають педагогічне звання «учитель-методист», 9 — «старший учитель». У колективі також працюють педагоги, які мають наукові ступені та професійні відзнаки.

Такий кадровий склад свідчить про значний професійний потенціал педагогічного колективу. Водночас високий рівень професійного досвіду та кваліфікації не означає завершення професійного розвитку. Сучасне освітнє середовище постійно змінюється, що зумовлює потребу в оновленні педагогічних практик, професійній рефлексії, обміні досвідом та пошуку ефективних способів розв'язання професійних ситуацій.

Для педагогічного колективу Ліцею «Діалог» супервізія може бути корисною передусім як інструмент професійного осмислення та вдосконалення педагогічної діяльності. Вона може створювати умови для аналізу конкретних професійних ситуацій, визначення індивідуальних професійних потреб, рефлексії власної діяльності та пошуку шляхів її вдосконалення.

Перспективними напрямами супервізійної підтримки педагогів можуть бути: аналіз конкретних професійних ситуацій; удосконалення методів і технологій навчання; використання цифрових інструментів; професійна рефлексія; підтримка педагогічних ініціатив; обмін професійним досвідом; визначення індивідуальних професійних цілей; підтримка педагогів у періоди організаційних та освітніх змін.

З огляду на професійний склад колективу супервізія може виконувати не лише функцію індивідуальної підтримки, а й сприяти поширенню професійного досвіду та розвитку культури взаємного навчання педагогів. Особливо перспективним є використання групової супервізії для педагогів, які мають подібні професійні запити або працюють над спільними завданнями.

Таким чином, у Ліцеї «Діалог» супервізія може стати складовою системи професійного розвитку педагогічних працівників, доповнюючи традиційні форми методичної роботи, самоосвіту, наставництво та підвищення кваліфікації.

Нормативний Порядок визначає три етапи циклу супервізії: підготовчий, основний і заключний [5]. На підготовчому етапі передбачаються, зокрема, самооцінювання професійної діяльності та визначення напрямів професійного розвитку або педагогічних проблем; основний етап передбачає реалізацію узгодженого плану супервізії; заключний — узагальнення та верифікацію результатів [5].

З урахуванням визначених нормативним Порядком етапів запропоновано управлінську послідовність організації супервізійної підтримки в закладі освіти.

Перший етап — визначення професійного запиту. Педагог визначає професійне питання, труднощі або напрям діяльності, який потребує професійного осмислення та підтримки.

Другий етап — організаційне планування. Визначаються форма супервізії, її учасники, терміни, графік, методи роботи та очікувані результати відповідно до професійного запиту.

Третій етап — супервізійна взаємодія. Здійснюється безпосередня професійна робота супервізора і супервізанта із застосуванням відповідних методів: професійної бесіди, консультування, спостереження, самооцінювання, аналізу професійної ситуації тощо [5].

Четвертий етап — професійна рефлексія. Педагог осмислює результати супервізійної роботи, визначає можливі зміни у власній професійній діяльності та подальші кроки професійного розвитку.

П'ятий етап — управлінське узагальнення. Керівник закладу може враховувати узагальнені професійні потреби педагогічного колективу під час планування методичної роботи, професійного навчання, підвищення кваліфікації та інших заходів розвитку закладу освіти.

Таким чином, запропонована модель доповнює нормативну процедуру супервізії управлінським компонентом. Її особливістю є перехід від індивідуального професійного запиту до системного планування розвитку педагогічного колективу.

Водночас управлінське узагальнення не повинно передбачати розкриття конфіденційного змісту індивідуальної супервізійної взаємодії. Нормативний Порядок передбачає обробку персональних даних учасників супервізії відповідно до законодавства про захист персональних даних [5].

Тому управлінське використання результатів супервізії має ґрунтуватися на узагальненій інформації про професійні потреби колективу, а не на оцінюванні конкретного педагога за результатами його звернення по професійну підтримку.

Упровадження супервізії змінює традиційне розуміння ролі керівника закладу освіти у професійному розвитку педагогічних працівників. Керівник не обов'язково має виконувати функції супервізора. Його основне завдання полягає у створенні організаційних умов для професійної підтримки педагогів.

До основних управлінських завдань у цьому напрямі можна віднести: вивчення професійних потреб педагогічного колективу; створення організаційних умов для добровільної участі педагогів у супервізії; залучення підготовлених супервізорів; організаційну підтримку супервізійного процесу; узагальнення професійних запитів педагогічного колективу без розкриття змісту індивідуальної супервізії; використання узагальненої інформації для прийняття управлінських рішень.

Особливого значення набуває зв'язок супервізії з підвищенням кваліфікації. Станом на 2026 рік Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, затверджений постановою Кабінету Міністрів України №800, прямо передбачає, що проходження супервізії педагогічним працівником визнається педагогічною радою закладу освіти як підвищення кваліфікації. Обсяг такого підвищення кваліфікації визначається відповідно до фактичної тривалості супервізії, але не може перевищувати 30 годин або одного кредиту ЄКТС на рік [6].

Це положення створює додаткові можливості для інтеграції супервізії до системи професійного розвитку педагогічних працівників закладу освіти.

На мою думку, найбільш ефективною може бути модель, у якій супервізія не замінює інші форми професійного розвитку, а доповнює їх. Вона може поєднуватися із самоосвітою, наставництвом, професійними спільнотами, методичною роботою та підвищенням кваліфікації.

У такій системі супервізія виконує не лише підтримувальну, а й діагностичну функцію для системи професійного розвитку: допомагає виявити актуальні професійні потреби педагогів, а керівникові — врахувати ці потреби під час планування розвитку педагогічного колективу.

Супервізія має значний потенціал як інструмент управління професійним розвитком педагогічних працівників закладу загальної середньої освіти. Її особливість полягає у поєднанні професійної підтримки, аналізу професійних ситуацій, рефлексії та визначення подальших напрямів професійного розвитку.

На відміну від адміністративного контролю, супервізія орієнтована на професійну підтримку та розвиток педагогічного працівника і здійснюється на добровільних засадах. Нормативне закріплення супервізії в системі загальної середньої освіти створює підґрунтя для її системного використання в закладах освіти [5].

Аналіз кадрового складу Ліцею «Діалог» свідчить про значний професійний потенціал педагогічного колективу. Водночас значний професійний досвід не усуває потреби в постійному професійному розвитку, рефлексії, оновленні педагогічних практик та професійній підтримці.

Запропонована управлінська модель передбачає послідовний перехід від визначення індивідуального професійного запиту до його опрацювання в межах супервізії, професійної рефлексії та узагальнення професійних потреб педагогічного колективу. Саме цей зв'язок дає можливість розглядати супервізію не лише як форму підтримки окремого педагога, а і як один із механізмів управління професійним розвитком колективу.

Особлива роль у цьому процесі належить керівнику закладу освіти. Його завдання полягає не в контролі змісту супервізійної роботи, а у створенні організаційних умов для її здійснення, формуванні атмосфери професійної довіри та використанні узагальненої інформації про професійні потреби педагогів для обґрунтованого планування розвитку закладу освіти.

Отже, супервізію доцільно розглядати як перспективний інструмент сучасного освітнього менеджменту, який може поєднати професійну підтримку педагогічних працівників із системним управлінням їхнім професійним розвитком. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення критеріїв оцінювання ефективності супервізії в системі внутрішнього професійного розвитку педагогічного колективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 16.08.2026).
2. Любченко Н. В., Білик Н. І. Супервізія як технологія післядипломної освіти педагогічних працівників у контексті Концепції «Нова українська школа». Імідж сучасного педагога. 2021. № 5(200). С. 5–13. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-5(200)-5-13.
3. Івашньова С. В. Супервізія в діяльності освітнього тренера. Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2018. № 3. С. 96–107. DOI: https://doi.org/10.31654/2663-4902-2018-PP-3-96-107.
4. Толочко С. В. Теоретико-методичні засади супервізії в контексті реформування загальної середньої освіти. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 3(31). С. 1235–1247. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1235-1247.
5. Про затвердження Порядку надання професійної підтримки та допомоги педагогічним працівникам (здійснення супервізії) : наказ Міністерства освіти і науки України від 14.06.2024 №855. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1201-24 (дата звернення: 16.08.2026).
6. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 №800. Чинна редакція від 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-п (дата звернення: 16.08.2026).
7. Kudla M. Supervision: Professional Support and Professional Development of Teachers. Modern Engineering and Innovative Technologies. 2024. No. 32-03. P. 15–18. DOI: https://doiorg/10.30890/2567-5273.2024-32-00-008.

УДК: 364.026

Санжаровець Валентина Миколаївна
кандидат філософських наук, доцент
доцент кафедри соціальної роботи
Київський столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ В ГРАМАДІ

Анотація. У статті здійснено аналіз публічного управління соціальними проєктами молоді в Україні на сучасному етапі. Визначено основні типи соціальних інтервенцій: макрофінансова підтримка системи соціального захисту, відновлення громад, фінансові трансферти вразливим категоріям населення, психологічна та соціальна підтримка через проєкти соціальної згуртованості.

Ключові слова: управління; проєкт; соціальна робота; громада; соціальна підтримка; цифровізація; соціальні послуги.

Сучасний стан української проектної діяльності характеризується високою залежністю від донорського фінансування[1]. Зростає нагальна потреба в швидких соціальних інвестиціях з необхідністю забезпечення прозорості через антикорупційні механізми та зростанням ролі цифрових інструментів у наданні соціальних послуг.

Соціальні проєкти в Україні охоплюють широкий спектр сфер від підтримки груп клієнтів соціальної роботи та консультування (ВПО, ветерани, сім'ї, сироти та ін.) до розвитку інклюзивних сервісів, цифровізації соціальних послуг через органи місцевого самоврядування. Однією з найбільш дієвих стратегій у сучасних умовах є портфельний підхід (portfolio management), який дозволяє здійснювати кілька проєктів у межах однієї стратегії розвитку[2]. На відміну від поодиноких ініціатив, такий підхід дозволяє забезпечити узгодженість між цілями, ресурсами та результатами на рівні громади.

Окремої уваги потребують проблеми в громадах з соціальної реінтеграції ветеранів та внутрішньо переміщених осіб, грошова допомога, безумовно, стабілізує становище домогосподарств, проте вона не змінює соціального статусу, не відновлює економічну автономію та не зменшує ризику маргіналізації. Психологічна та соціальна стабілізація створює передумови для повернення до активності, але без доступу до працевлаштування або підтримки самозайнятості цей процес залишається неповним[3].

Сьогодні управління соціальними проєктами в Україні - це не просто паперова звітність, а гнучкий інструмент, який допомагає державі, громадам, бізнесу та волонтерам швидко реагувати на виклики війни та адаптуватися до постійних змін. Замість застарілих бюрократичних підходів на перший план виходить реальна координація дій через спільні цифрові платформи, що дозволяє уникати дублювання допомоги та єднати зусилля міжнародних донорів із місцевою владою. Щоб кожна інвестована гривня чи грант працювали ефективно, важливо змінити сам підхід: оцінювати не кількість розданих продуктових наборів чи проведених лекцій, а довгострокові якісні зміни - наприклад, скільки ветеранів адаптувалися до мирного життя або скільки переселенців знайшли постійну роботу й житло. Головна мета таких проєктів - відійти від простої гуманітарної допомоги й перейти до створення умов, де люди отримують нові професії та реальні інструменти для самостійного розвитку у своїх громадах.

Реконструкція моделей соціальних проєктів в органах місцевого самоврядування дозволяють перейти від опису практик до формування стратегічних рекомендацій, вони стосуються не лише техніки управління проєктами, а зміни самої управлінської парадигми соціальної роботи в умовах післякризового розвитку.

Післякризове суспільство характеризується підвищеною психологічною напругою, різні соціальні групи населення мають неоднаковий досвід війни, переміщення, втрат, як житла так і рідних людей. За таких умов проєкти соціальної згуртованості набувають стратегічного значення, вони не створюють матеріального продукту, але формують соціальний капітал - довіру, взаємодію, готовність до співпраці для загального блага.

Ефективність проєктної діяльності у сфері публічного управління та соціального розвитку в Україні можлива лише за умови переходу від фрагментарних ініціатив до системного управління соціальними змінами в громаді. Підхід портфоліо - інституційна спроможність, вимірювання впливу,

бюджетна інтеграція та цифровізація формують основу сучасної моделі соціального проєктування, саме така модель дозволяє перетворити зовнішню підтримку на внутрішній ресурс розвитку громади[4].

Таким чином, управління соціальними проєктами в Україні має розглядатися як системний інструмент трансформації публічного управління, його ефективність залежить від здатності поєднати оперативну підтримку з довгостроковими структурними змінами, забезпечити інституційну інтеграцію та сформувати культуру вимірювання соціального впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коростельова А. В. Соціальне проєктування як інструмент публічного управління процесами соціальної інтеграції та реінтеграції. К. Публічне управління та адміністрування. 2026. № 2. С. 45–52.
2. Куценко В. О. Соціальні проєкти як інструмент досягнення Цілей сталого розвитку в умовах війни в Україні. К. Вісник економіки. 2026. Вип. 1. С. 89–97.
3. Лях Т. Л., Спіріна Т. П., Дуля С. О., Швед О. В. Особливості моніторингу та оцінювання соціальних проєктів підтримки внутрішньо переміщених осіб у громадах. Умань. Соціальна робота та соціальна освіта. 2026. № 1. С. 112–121.
4. Попова Ю. М., Сидоренко І. В. Управління соціальними проєктами в територіальних громадах : навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2024. 248 с.

LAW AND INTERNATIONAL LAW

УДК 349.2

Ткаченко Владислав Сергійович
доктор філософії (PhD) у галузі 081 Право
м. Харків, Україна

ПРАВО НА ВІДКЛЮЧЕННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ РОБОЧОГО ТА ОСОБИСТОГО ЧАСУ ПРАЦІВНИКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу права на відключення як гарантії розмежування робочого та особистого часу працівника в умовах цифровізації трудових відносин. Досліджено співвідношення права на відключення з правом на відпочинок, проаналізовано статтю 60-2 Кодексу законів про працю України та статтю 63 проєкту нового Трудового кодексу України, які пов'язують цю гарантію виключно з дистанційною формою зайнятості. На основі порівняння з підходом, закладеним у Директиві 2003/88/ЄС та Резолюції Європейського Парламенту від 21 січня 2021 року, а також з урахуванням позиції Суду ЄС у справі CCOO проти Deutsche Bank SAE щодо обліку робочого часу, обґрунтовано висновок про необхідність розширення суб'єктного складу цієї гарантії в українському праві за межі дистанційної праці.

Ключові слова: право на відключення, право на відпочинок, дистанційна робота, цифрова комунікація, work-life balance, організація робочого часу.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізація трудових відносин поступово призвели до того, що закінчення робочого дня більше не означає фактичного припинення взаємодії між працівником і роботодавцем. Використання електронної пошти, корпоративних месенджерів та мобільного зв'язку фактично дає змогу роботодавцю звертатися до працівника в будь-який момент, незалежно від дотримання встановленого режиму робочого часу. Проблема полягає не лише в потенційному виконанні роботи понад установлену тривалість робочого часу, а й у тому, що цифрова комунікація здатна формувати очікування постійної доступності працівника. Унаслідок цього формально встановлені межі робочого часу не завжди забезпечують можливість фактичного припинення робочої взаємодії та вільного використання працівником часу, не пов'язаного з виконанням трудових обов'язків. Така ситуація зумовила формування концепції права на відключення як додаткової гарантії реалізації права на відпочинок в умовах цифровізації трудових відносин.

У науковому дискурсі право на відключення розглядається як інструмент забезпечення балансу між професійним та особистим життям (work-life balance) - концепції, яка об'єднує правові гарантії, спрямовані на захист часу, вільного від виконання трудових обов'язків [1, с. 30]. Без належних гарантій, які забезпечують можливість працівника не підтримувати робочу комунікацію поза межами робочого часу, традиційні гарантії часу відпочинку не завжди забезпечують його фактичне використання за призначенням. Формальне звільнення від виконання трудових обов'язків під час відпустки, щоденного чи щотижневого відпочинку не виключає можливості отримання робочих повідомлень, дзвінків або інших запитів з боку роботодавця. За таких обставин працівник може залишатися залученим до трудової комунікації, навіть не здійснюючи безпосередньо трудової діяльності. Це створює додаткове навантаження та ускладнює реальне відмежування періоду, призначеного для відпочинку та особистих справ, від професійної сфери.

При цьому право на відпочинок і право на відключення є суміжними, але не тотожними поняттями: якщо право на відпочинок визначає часові межі звільнення від трудових функцій, то право на відключення додатково захищає працівника від необхідності підтримувати зв'язок із роботодавцем за допомогою цифрових засобів у межах цього часу [2, с. 89]. Відповідно, право на відпочинок відповідає на питання, коли працівник вільний від праці, а право на відключення - чи може роботодавець порушити цю свободу засобами дистанційної комунікації.

У чинному трудовому законодавстві України ця гарантія отримала нормативне закріплення в статті 60-2 Кодексу законів про працю, яка запровадила поняття періоду відключення - часу відпочинку, протягом якого працівник вправі переривати інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем без ризику застосування до нього дисциплінарної відповідальності [3, ст. 60-2].

Показово, що законодавець розмістив цю норму в системі положень, присвячених дистанційній роботі, і саме з цим договірним режимом пов'язав її застосування: конкретні межі періоду відключення визначаються не законом безпосередньо, а трудовим договором про дистанційну роботу. Юридичний наслідок такого рішення полягає в тому, що право на відключення в чинному українському регулюванні існує не як загальна гарантія, притаманна трудовим відносинам як таким, а як умова, похідна від обраної сторонами форми зайнятості: працівник, який виконує роботу на робочому місці роботодавця, формально залишається поза сферою дії статті 60-2 КЗпП, навіть якщо отримує робочі повідомлення поза робочим часом за допомогою тих самих технічних засобів, що й дистанційний працівник.

Така прив'язка потребує оцінки з огляду на функціональне призначення права на відключення. Обставина, що породжує потребу в праві на відключення, тобто здатність роботодавця звернутися до працівника цифровими засобами комунікації поза робочим часом, жодним чином не залежить від місця виконання трудової функції: працівник, що весь робочий день знаходився у приміщенні роботодавця, так само здатний отримати повідомлення після завершення робочого дня і відчути потребу відреагувати на нього, як і працівник, що виконує роботу дистанційно. Якщо підстава для запровадження гарантії є спільною для обох категорій працівників, обмеження її дії виключно дистанційною формою зайнятості залишає без правового захисту тих осіб, чия фактична доступність для роботодавця порушується у спосіб, який ніяк не відрізняється від того, що вже отримав нормативне визнання щодо дистанційних працівників.

Новий Проєкт Трудового кодексу України суттєво не змінює зазначеного підходу. Стаття 63 Проєкту, присвячена трудовому договору про дистанційну роботу, також передбачає право працівника переривати зв'язок із роботодавцем у період відпочинку, а конкретні періоди відключення визначаються умовами трудового договору [4]. Отже, попри безпосереднє використання терміна «право на відключення», його дія, як і за чинним КЗпП, пов'язується саме з дистанційною роботою, а питання поширення цієї гарантії на інших працівників залишається неврегульованим.

Право ж Європейського Союзу підходить до цієї проблеми з інших вихідних позицій. Директива 2003/88/ЄС про деякі аспекти організації робочого часу встановлює мінімальні вимоги до тривалості щоденного та щотижневого відпочинку незалежно від місця й форми виконання роботи [5, ст. 3, 5], тобто пов'язує гарантію відпочинку не з категорією працівника, а з самим фактом перебування особи у трудових відносинах. У розвиток цього підходу право на відключення в європейському дискурсі формувалося не як складова режиму дистанційної праці, а як реакція на проблему цифрової доступності, спільну для працівників незалежно від того, де й у якому режимі вони виконують роботу.

Резолюція Європейського Парламенту від 21 січня 2021 року з рекомендаціями Комісії щодо права на відключення визначає його як право працівника не виконувати пов'язані з роботою завдання та не підтримувати робочу комунікацію цифровими засобами поза робочим часом [6], і рекомендована нею директива має поширюватися на працівників приватного та публічного секторів незалежно від способу організації праці й галузі зайнятості. Юридичний статус цього документа потребує окремого уточнення: Резолюція є законодавчою ініціативою Парламенту, зверненою до Європейської Комісії, а не чинним актом вторинного права Європейського Союзу, і відповідна директива станом на сьогодні не ухвалена. Право на відключення також не є предметом окремого чинного зобов'язального акта ЄС - воно згадується лише в Директиві (ЄС) 2019/1158 про баланс між професійним і особистим життям батьків та осіб, які здійснюють догляд, предмет якої, однак, безпосередньо цієї гарантії не охоплює [7]. Ототожнювати позицію, викладену в Резолюції, із чинним обов'язком держав-членів було б підставою для помилкового висновку: наразі йдеться про напрям, у якому право Європейського Союзу рухається, а не про норму, яка вже покладає на держави-члени зобов'язання щодо транспозиції.

Незалежно від рекомендаційного характеру цього документа, закладений у ньому критерій застосування гарантії принципово відрізняється від українського: не форма зайнятості, а сам факт використання цифрових засобів комунікації у зв'язку з виконанням трудових обов'язків. За такого підходу право на відключення поширювалося б на працівника, що виконує роботу на робочому місці роботодавця, тією самою мірою, що й на дистанційного працівника, оскільки обидва зазнають однакового впливу цифрової комунікації поза межами робочого часу.

Дієвість права на відключення, однак, залежить не лише від кола осіб, на яких воно поширюється, а й від можливості достовірно встановити момент завершення робочого часу, після якого звернення роботодавця вважатиметься таким, що порушує гарантовану працівникові можливість не підтримувати зв'язок. У справі CCOO проти Deutsche Bank SAE Суд Європейського

Союзу пов’язав ефективність права на обмеження максимальної тривалості робочого часу та права на щоденний і щотижневий відпочинок з обов’язком держав-членів забезпечити запровадження системи, що дає змогу об’єктивно, надійно й доступно обліковувати фактично відпрацьований працівником час [8]. Ця позиція прямо не стосується права на відключення, проте сформульований у ній обов’язок обліку робочого часу є його необхідною передумовою: без надійної фіксації меж робочого часу неможливо встановити, чи відбулося звернення роботодавця поза цими межами, а отже - чи мало місце порушення гарантії. Право не підтримувати комунікацію поза робочим часом набуває практичного змісту лише тоді, коли сам цей час піддається достовірному визначенню; в іншому разі воно залишається нормативною декларацією, позбавленою механізму перевірки її дотримання. Саме тому саме поєднання матеріальної норми про право на відключення з такими процедурними гарантіями видається перспективним орієнтиром для подальшого вдосконалення трудового законодавства України в межах курсу на євроінтеграцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гуцу С., Широка С. До питання визначення юридичної природи права працівника на відключення: філософсько-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2024. Вип. 86(6), ч. 3. С. 29–35.
2. Мельничук О. Ф. Право на відключення (right to disconnect) у трудовому законодавстві України та зарубіжних країн. *Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри* : зб. матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 10 груд. 2021 р.). Вінниця. 2022. С. 87–92.
3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08
4. Трудовий кодекс України : Проєкт від 15.01.2026 № 14386. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516
5. Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning certain aspects of the organisation of working time. Official Journal of the European Union. L 299, 18.11.2003. P. 9–19.
6. European Parliament resolution of 21 January 2021 with recommendations to the Commission on the right to disconnect (2019/2181(INL)). Official Journal of the European Union. C 456, 10.11.2021. P. 161–176.
7. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers and repealing Council Directive 2010/18/EU. Official Journal of the European Union. L 188, 12.7.2019. P. 79–93.
8. Case C-55/18, Federación de Servicios de Comisiones Obreras (CCOO) v Deutsche Bank SAE : Judgment of the Court (Grand Chamber) of 14 May 2019. ECLI:EU:C:2019:402.

УДК 347.7

Цікало Андрій Андрійович
аспірант кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0006-7562-2439

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРВАРДНОГО ДОГОВОРУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У тезах охарактеризовано правову природу форвардного договору щодо реалізації сільськогосподарської продукції, визначено його місце в системі цивільно-правових та біржових договорів, окреслено істотні умови, порядок укладення і виконання, способи забезпечення та відповідальність сторін. Звернено увагу на значення біржових механізмів і судової практики для належної реалізації таких договорів.

Ключові слова: форвардний договір; сільськогосподарська продукція; біржова торгівля; деривати; хеджування; виконання зобов'язань; цивільно-правова відповідальність.

Форвардні договори відіграють важливу роль на сільськогосподарському ринку, де виробництво та ціноутворення залежать від сезонності, погодних умов і ринкових коливань. Завчасне узгодження умов поставки та фіксація ціни забезпечують передбачуваність діяльності для виробників і покупців, зменшуючи вплив ризиків та коливань вартості продукції.

Водночас форвардні контракти слугують ефективним інструментом хеджування, дозволяючи сторонам захищатися від небажаних змін ринкової кон'юнктури. Важливу роль у цьому відіграють біржові механізми, які забезпечують прозорість торгівлі, стандартизацію умов та додаткові гарантії виконання зобов'язань, роблячи такі договори більш надійними та прогнозованими для всіх учасників аграрного ринку.

Форвардні договори займають важливе місце у сфері сільськогосподарського виробництва, оскільки дозволяють мінімізувати ризики, пов'язані з сезонністю, погодними коливаннями та нестабільністю ринку. Завчасне погодження умов поставки й фіксація ціни підвищують передбачуваність діяльності виробників і покупців, зменшуючи вплив цінових коливань [1, с. 37–43; 2, с. 47–52].

Форвардний договір є строковим двостороннім договором про майбутню поставку сільськогосподарської продукції за заздалегідь визначеною ціною. Його відмінність від спотових угод полягає у відкладеному виконанні, а від ф'ючерсів — у відсутності стандартизації та клірингового забезпечення [1, с. 37–43].

З цивільно-правової точки зору форвардний договір поєднує ознаки договору поставки майбутньої речі (ст. 712 ЦК України), договору з відкладеним настанням обов'язку (ст. 212, 530 ЦК України) та попереднього договору (ст. 635 ЦК України) [3]. Така змішана конструкція відповідає характеру строкових договорів у сфері сільськогосподарського виробництва [4].

Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» визначає форвард як деривати, вартість якого залежить від базового активу — сільськогосподарської продукції [5]. Це зумовлює його функцію інструменту хеджування, що підтверджують наукові дослідження [1, с. 37–43; 4].

Судова практика демонструє складність кваліфікації правової природи таких договорів. Верховний Суд у справі № 918/351/21 досліджував співвідношення правового режиму майбутнього врожаю та умов поставки [6], а у справі № 918/241/21 — момент переходу права власності та виконання зобов'язань щодо майбутньої продукції [7].

Предмет договору визначається через конкретизацію виду, сорту, класу та якісних параметрів продукції (вологість, клейковина тощо), що відповідає загальним вимогам договору поставки [3]. Належна деталізація є критичною, оскільки відхилення від стандартів часто спричиняють спори [2, с. 47–52; 4].

Обсяг продукції може бути фіксованим або визначатися як частка врожайності, зокрема у форвардах Аграрного фонду [4]. Базис поставки (елеватор, склад, FCA, FOB тощо) впливає на розподіл ризиків та момент переходу права власності, що неодноразово досліджувалося судами [6; 7].

Ціна може бути фіксованою або визначатися за формулою, залежно від біржових індексів чи валютних курсів, що дозволяє мінімізувати вплив волатильності [1, с. 37–43]. Строк виконання має відповідати природному циклу виробництва продукції та бути визначеним або визначуваним [3].

Біржові стандарти, відповідно до Закону «Про товарні біржі», забезпечують уніфікацію вимог до якості, акредитацію складів та застосування складських документів [8], що знижує ризик спорів та підвищує передбачуваність виконання договорів.

Укладання форвардного договору на біржі регулюється Законом «Про товарні біржі» та біржовими регламентами [8]. Спершу учасники подають заявки із зазначенням ключових умов договору. Після їх зіставлення біржа формує протокол торгів, який має юридичну силу договору та підтверджує факт укладення угоди [6; 8].

На базі протоколу оформлюється сам договір, який підлягає реєстрації. Закон «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» допускає використання клірингового забезпечення або центрального контрагента для підвищення гарантій виконання [5].

Біржовий регламент встановлює форму договору, вимоги до учасників, порядок подання документів, розміри мінімального забезпечення та механізми контролю виконання [8]. На практиці біржі можуть вимагати авансові платежі, гарантійні внески або документи про підтвердження виробничих потужностей [1, с. 37–43; 4].

Виконання договору включає поставку продукції, її приймання, оформлення документів та розрахунки. Поставка здійснюється у визначеному місці та строк, а належна якість підтверджується сертифікатами, накладними та актами приймання-передачі [3].

Елеватори та акредитовані склади мають ключове значення для підтвердження кількості та якості продукції, оскільки видають складські документи — складські квитанції та свідоцтва [8]. У судових спорах (№ 918/351/21, № 918/241/21) такі документи відіграють важливу доказову роль [6; 7].

Виконання може бути фізичним або у формі грошового розрахунку (settlement), коли сторони сплачують різницю між договірною та ринковою ціною. Такий механізм властивий деривативним договорам і знижує логістичні витрати [1, с. 37–43; 5].

Забезпечення виконання може включати маржинальні внески, аванси, заставу або банківську гарантію [3; 4]. Це зменшує ризик невиконання, що особливо актуально для ринку сільськогосподарської продукції.

Відповідальність сторін ґрунтується на положеннях ЦК України щодо порушення зобов’язань (ст. 610, 612, 613) [3]. Найпоширеніші порушення — прострочення, недопоставка, поставка продукції неналежної якості або відмова від виконання. Судова практика підтверджує можливість стягнення штрафних санкцій та збитків за такі порушення [6; 7].

Біржові правила можуть передбачати додаткові санкції: штрафи, тимчасове обмеження участі в торгах, примусове закриття позиції чи утримання гарантійного внеску [8]. Закон «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» передбачає відповідальність за порушення правил організованого ринку [5].

Спори можуть вирішуватися у біржовому арбітражі, третейських судах або у господарських судах, залежно від умов договору та компетенції органів. Судова практика підкреслює важливість належного документального оформлення поставки та визначення моменту переходу права власності [6; 7].

Отже, форвардний договір з постачання сільськогосподарської продукції є комплексною правовою конструкцією, що поєднує цивільне, біржове та фінансове регулювання. Його ефективне застосування потребує чіткої деталізації істотних умов, стандартизованих біржових процедур, механізмів забезпечення та збалансованої системи відповідальності. Комплексний підхід дає змогу підвищити стабільність ринку та забезпечити інтереси виробників і покупців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Манухіна М. Ю., Тацій І. В. Форварди як один з основних інструментів інвестування аграрного сектору України. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2022. № 6 (276). С. 37–43. DOI: https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-276-6-37-43.
2. Григор’єва Х. Правовий аналіз форвардних закупівель зерна як засобу державної підтримки сільськогосподарських підприємств. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 5. С. 47–52. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/05/10.pdf (дата звернення: 29.08.2026).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 29.08.2026).

4. Яцух О. О. Механізм запровадження форвардних операцій Аграрним фондом на ринку України та оцінка його ефективності. Ефективна економіка. 2018. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6350 (дата звернення: 29.08.2026).
5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text (дата звернення: 29.08.2026).
6. Постанова Верховного Суду від 23.05.2023 у справі № 918/351/21 (918/1226/20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111249378 (дата звернення: 29.08.2026).
7. Рішення Господарського суду Рівненської області від 01.06.2021 у справі № 918/241/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97385943 (дата звернення: 29.08.2026).
8. Про товарні біржі : Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12#Text (дата звернення: 29.08.2026).

УДК 342.9:343.8(477)

Зеляк Олег Іванович
аспірант кафедри адміністративного та конституційного права
Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології
Пенітенціарної академії України
ORCID: 0009-0005-9593-1135

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ОСНОВА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України докорінно змінила умови функціонування державних інституцій, зокрема органів та установ виконання покарань. Реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в умовах воєнного стану супроводжується виникненням нових безпекових, організаційних і правових викликів, що потребують своєчасного нормативного реагування. Практика діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України засвідчила, що окремі положення чинного законодавства виявилися недостатньо адаптованими до умов збройного конфлікту, а низка суспільних відносин взагалі залишилася поза межами правового регулювання.

Однією з ключових вимог до сучасного правового регулювання є забезпечення принципу правової визначеності як складової верховенства права. Саме від рівня нормативної визначеності залежить ефективність управлінських рішень, межі дискреційних повноважень посадових осіб, гарантії правового захисту персоналу та дотримання прав осіб, які перебувають в установах виконання покарань.

У сучасній юридичній доктрині принцип правової визначеності розглядається як одна з фундаментальних складових верховенства права. Як неодноразово зазначав Європейський суд з прав людини, цей принцип вимагає достатньої чіткості та передбачуваності правового регулювання, що унеможливлює свавільне застосування владних повноважень.

Проблематика нормативно-правового забезпечення у сучасній юридичній науці досліджується в різних аспектах. О. Л. Андронік та О. І. Макогін слушно зазначають, що нормативно-правове забезпечення слід розглядати не лише як сукупність нормативно-правових актів, а як цілісну систему правового регулювання, яка забезпечує ефективне функціонування відповідної сфери державної діяльності [1, с. 145–146]. Подібний підхід простежується й у роботі Д. Б. Санакоєва, О. В. Неклеси, В. В. Єфімова та Д. С. Юр'єва, які наголошують, що ефективність державного управління безпосередньо залежить від системності, узгодженості та актуальності нормативної бази [2, с. 12–14]. Разом із тим, питання реалізації принципу правової визначеності саме у сфері виконання кримінальних покарань під час воєнного стану залишається недостатньо дослідженим.

Аналіз Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [3], Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4], свідчить, що зазначені нормативно-правові акти визначають загальні засади організації діяльності ДКВС України, однак не містять спеціального комплексного регулювання функціонування органів та установ виконання покарань в умовах збройної агресії. Зокрема, законодавством не врегульовано процедури переведення установ на особливий режим функціонування залежно від рівня воєнної загрози, алгоритми прийняття рішень щодо евакуації засуджених та осіб, узятих під варту, порядок взаємодії адміністрації установ із військовими адміністраціями та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Вважаємо, що реалізація принципу правової визначеності у сфері виконання кримінальних покарань має здійснюватися через такі взаємопов'язані елементи:

По-перше, нормативна визначеність компетенції. Законодавство повинно чітко визначати повноваження органів державної влади та посадових осіб у кризових ситуаціях, виключаючи дублювання компетенції або прогалини в правовому регулюванні.

По-друге, процедурна визначеність. Для всіх найбільш ризикованих управлінських рішень мають існувати нормативно закріплені алгоритми дій. Насамперед це стосується прийняття рішення про евакуацію засуджених та осіб, узятих під варту, використання захисних споруд, організації медичного забезпечення, залучення персоналу до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та взаємодії з військовими формуваннями.

По-третє, гарантійна визначеність, яка передбачає нормативне закріплення правових гарантій для персоналу ДКВС України. Працівник, який виконує службові обов'язки в умовах воєнного стану, повинен мати чітке розуміння меж своїх повноважень, порядку ухвалення рішень та підстав юридичної відповідальності. Відсутність таких гарантій негативно впливає не лише на ефективність службової діяльності, а й на рівень правової захищеності персоналу.

Правова визначеність має забезпечувати не лише діяльність персоналу, а й законність обмеження прав засуджених та осіб, узятих під варту, оскільки навіть в умовах воєнного стану такі обмеження повинні відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним удосконалити нормативно-правове забезпечення діяльності органів та установ виконання покарань шляхом реалізації таких заходів.

По-перше, систематизувати та уніфікувати чинне відомче нормативне регулювання шляхом ухвалення комплексного акта, який би інтегрував наявні процедури функціонування органів та установ виконання покарань в умовах воєнного стану.

По-друге, удосконалити нормативне регулювання евакуації засуджених та осіб, узятих під варту, шляхом визначення спеціальних процедур ухвалення управлінських рішень. Наявність законодавчо визначених процедур мінімізує ризик неоднорідного застосування норм права.

По-третє, необхідно нормативно закріпити мінімальні стандарти, які мають охоплювати питання безпеки, медичного забезпечення, життєзабезпечення установ, використання захисних споруд та належного документування управлінських рішень.

По-четверте, уточнити особливості реалізації службових повноважень персоналом ДКВС України в умовах воєнного стану та нормативно визначити критерії оцінки правомірності управлінських рішень, ухвалених ними. Такий підхід узгоджується з висновками Н. І. Білак щодо необхідності удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності кримінально-виконавчої системи України [5, с. 18–21].

Отже, принцип правової визначеності має розглядатися як одна з базових передумов ефективного функціонування органів та установ виконання покарань у період воєнного стану. Його реалізація повинна забезпечуватися через нормативну визначеність компетенції суб'єктів владних повноважень, процедурну регламентацію управлінських рішень, належний рівень правових гарантій для персоналу ДКВС України та нормативне закріплення мінімальних стандартів функціонування установ виконання покарань. Комплексна реалізація зазначених елементів сприятиме забезпеченню єдності правозастосування, підвищенню ефективності державного управління та належному дотриманню прав людини навіть в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андронік О. Л., Макогін О. І. Нормативно-правове забезпечення системи соціального захисту в Україні. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 56. С. 143–150. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-69
2. Санакоєв Д. Б., Неклеса О. В., Єфімов В. В., Юр'єв Д. С. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів стратегічних розслідувань: методичні рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2021. 84 с. URL: https://lnk.ua/1KHV96Umu (дата звернення: 21.06.2026).
3. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. –№ 24. – Ст. 358. URL: https://lnk.ua/zwbmSySyf (дата звернення: 21.06.2026).
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 22.06.2026).
5. Білак Н. І. Адміністративно-правові засади діяльності кримінально-виконавчої системи України : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2025. 38 с. URL: https://lnk.ua/uV9jegO73 (дата звернення: 24.06.2026).

UDC 341.25

Гончаренко Євгеній Вячеславович
аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

РОЛЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АКАДЕМІЧНУ ДОБРОЧЕСНІСТЬ» ЯК НОРМАТИВНОГО ФУНДАМЕНТУ ГАРАНТІЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Введення в дію Закону України «Про академічну доброчесність» стало початком справжньої революції в сфері правового регулювання академічної етики. Закон докорінно змінює усталений підхід до гарантій академічної доброчесності та процедур реагування на випадки їх порушення, створюючи зокрема інститут академічної відповідальності, яким зокрема охоплюються й заходи дисциплінарної відповідальності суб'єктів академічної діяльності. Дана законодавча новація безпосередньо стосується й професійної діяльності науково-педагогічних працівників. В межах даної роботи проведено системний аналіз положень ЗУ «Про академічну доброчесність», якими визначено основні заходи впливу та превенції спрямовані на забезпечення дотримання засад академічної доброчесності у професійній діяльності науково-педагогічних працівників. Здійснено компаративний аналіз закріплених на міжнародному та національному рівнях гарантій академічної етики, зіставлено обсяг та зміст заходів дисциплінарного й академічного впливу у положеннях Закону та КЗпП. А також визначено зміст поняття самої академічної відповідальності, як комплексного правового явища.

Ключові слова: академічна доброчесність, дисциплінарна відповідальність, гарантії трудової діяльності, академічна етика, науково-педагогічні працівники, правові гарантії в сфері освіти, професійна діяльність освітян.

Формування сталих гарантій у сфері вищої освіти та наукової діяльності в Україні вимагає утвердження належного рівня стандартів академічної доброчесності, які віднайдуть своє відображення у профільному законодавстві. Прийняття 18 грудня 2025 року та подальше введення в дію у 2026 році Закону України «Про академічну доброчесність» [1] (далі-Закон) стало суттєвим кроком на шляху до досягнення визначених цілей. Даний нормативно-правовий акт покликаний забезпечити уніфіковану систему дієвих інструментів, які б складали процедур виявлення, розгляду та притягнення до відповідальності за академічні правопорушення суб'єктів академічної діяльності.

З огляду на зазначене, доцільно стверджувати, що згаданий вище Закон становить винятковий науково-практичний інтерес для фахівців в галузі трудового права. Це обумовлено тим, що у положеннях Закону передбачена можливість притягнення до трудової відповідальності у зв'язку з вчинення науково-педагогічними працівниками та іншими суб'єктами академічної діяльності, що підпорядковуються обов'язку дотримання правил академічної доброчесності у зв'язку з виконанням своїх трудових функцій, академічних правопорушень. Зокрема ряд його статей є бланкетними нормами якими передбачено пряме відсилання до застосування механізмів притягнення до відповідальності закріплених у Кодексі законів про працю [2], що ілюструє пряму кореляцію правового регулювання гарантій академічної доброчесності та трудового законодавства.

Відтак, розпочати варто з визначення поняття академічної доброчесності. Встановлення дефініції цього поняття дозволить визначити сферу в якій виникають правовідносини за участі суб'єктів академічної діяльності, щодо яких застосовується відповідальність передбачена трудовим законодавством у зв'язку з порушенням стандартів доброчесності. В розумінні Закону, про який йде мова, академічна доброчесність - сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності. Сутність порушення академічної доброчесності розкривається в Законі через чотири складові: обман, несправедливість, бездіяльність, привласнення результатів інтелектуальної діяльності. Видів порушень визначених Законом налічується 13, однак ч.2 ст.18 містить вказівку на те, що даний перелік є відкритим, відповідно законом можуть визначатися й інші види правопорушень. При цьому варто відмітити, що порушення академічної доброчесності може бути виражене у вигляді як активної так і пасивної поведінки суб'єкта академічної діяльності.

Цей підхід до визначення сутності та змісту академічної доброчесності й встановлення ключових аспектів відповідальності є суголосним підходу вміщеному у Європейської хартії

дослідників та Кодексу працевлаштування наукових працівників [3](даний нормативний документ Європейської Комісії закріплює стандарти наукової діяльності та оптимізації наукової кар'єри), Бухарестській декларації етичних цінностей та принципів вищої освіти в Європейському регіоні [4] (в частині етичної складової відповідальності суб'єктів освітньо-наукової діяльності та деонтології управлінні освітньо-науковим процесом), Сінгапурською декларацією з наукової доброчесності [5](в ній також розкриваються питання правового регулювання захисту даних та авторства, врегулювання конфлікту інтересів та відповідальності за результати наукової діяльності) й Рекомендації ЮНЕСКО щодо науки та наукових дослідників [6] (якою безпосередньо визначено стандарти трудової діяльності наукових співробітників).

Переходячи від міжнародно-правового регулювання до національного виміру законодавчого забезпечення гарантій академічної доброчесності у трудових відносинах з науково-педагогічними співробітниками, варто зазначити, що ЗУ «Про академічну доброчесність» став органічним продовженням системи гарантій закріплених у ЗУ «Про освіту» [7] та ЗУ «Про вищу освіту» [8], розвинувши існуючу в них підходи та запропонувавши нову структуру превентивних заходів, засобів перевірки фактів потенційних правопорушень, механізмів реагування на них та застосування санкцій [9]. При цьому сам інститут академічної доброчесності в національному праві передбачає своєрідну комбінацію положень трудового, адміністративного та освітнього законодавства, спрямованих на забезпечення результативної, якісної та прозорої системи освіти та наукової діяльності.

Визначившись зі змістом поняття «академічна доброчесність» та правовою основою регулювання даної сфери, розглянемо яким чином заходи впливу в аспекті трудової діяльності співвідносяться з іншими інструментами забезпечення доброчесності в освіті та науці. Так, Законом передбачено три умовні групи видів відповідальності: академічна (безпосередньо пов'язана з застосуванням обмежень які стосуються провадження освітньо-наукової та інституційної діяльності суб'єкта), дисциплінарна (можливість застосування заходів прямо передбачених КЗпП таких як догана, звільнення) та абсолютна новація у цій галузі – так звані заходи обмеження кар'єрного просування (тимчасова заборона ініціювання присвоєння педагогічного (вченого) звання у зв'язку з притягненням до відповідальності за порушення в галузі академічної доброчесності).

Розглянувши основні типи заходів впливу, проаналізуємо який порядок їх застосування встановлено законом. Зокрема відчуження авторства (стаття 23) та академічний плагіат наукового чи науково-педагогічного працівника (стаття 24) тягнуть за собою імперативне звільнення відповідно до пункту 7 частини першої статті 41 Кодексу законів про працю України. В свою чергу, у зв'язку з приписуванням авторства науково-педагогічним працівником застосовується альтернативна санкція у вигляді заходів академічного впливу, догани або звільнення, проте у випадку використання службового становища з метою схиляння до вчинення цього порушення, звільнення є безальтернативним. Що ж стосується випадків фальсифікації та фабрикації, Законом також передбачена альтернативна санкція до варіантів заходів впливу якої входять догана, звільнення або ж застосування інших заходів впливу визначених н інституційному рівні, саме можливість застосування санкцій визначених внутрішніми актами робить засоби контролю більш гнучкими. Порушення академічної доброчесності особою, яка бере участь у проведенні вступного випробування (конкурсу) теж належить до порушень в наслідок вчинення яких застосовується альтернативна санкція у вигляді можливості застосування дисциплінарних стягнень (вид не уточнюється) у поєднанні з заходами академічного впливу (виключення зі складу органу який здійснював атестацію). Цікавим є й підхід до порядку притягнення до відповідальності у випадку самоплагіату, Закон прямо передбачає застосування лише академічної відповідальності, в той же час частина 4 статті 26 містить вказівку на те, що можливість застосування інших видів відповідальності лежить в площині дискреції самого закладу освіти або наукової установи. В статтях 29-34 передбачено застосування санкції передбаченої положеннями внутрішніх актів, або умовами конкурсу.

Надалі розглядаючи елементи трудової відповідальності науково-педагогічних працівників, які знайшли своє відображення у положеннях Закону, варто відмітити, що подекуди застосування заходів академічного впливу, як наслідок, тягне за собою обмеження у трудовій діяльності. Прикладом такої ситуації служить застосування санкції у вигляді позбавлення особи наукового ступеня, ступеня доктора мистецтва, ступеня вищої освіти та відповідної кваліфікації (кваліфікацій) згідно з ст.40 ЗУ «Про академічну доброчесність». Так особа позбавлена наукового звання або ступеня за рішенням уповноваженого органу закладу освіти чи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, яка при цьому виконувала повноваження на посаді, кваліфікаційні вимоги до якої та/або умови конкурсу передбачають обов'язкову наявність відповідного наукового ступеня, ступеня доктора мистецтва, ступеня вищої освіти та/або кваліфікації (кваліфікацій), та/або

вченого звання, не тільки лише втрачає академічні права внаслідок анулювання дипломів, а й підлягає звільненню на підставі п.2 ч.1 ст.40 КЗпП, що прямо передбачено в ч.8 ст.40 ЗУ «Про академічну доброчесність».

Аналізуючи роль ЗУ «Про академічну доброчесність» в системі нормативних актів якими регулюються трудові відносини з науково-педагогічними працівниками, слід зважати не лише на матеріальний аспект його положень, а й на процесуальну складову врегулювання притягнення їх до відповідальності. Розділ V вмістив необхідні процедурні гарантії щодо дотримання строків ініціювання процедури розгляду, повідомлення особи щодо якої зініціюється розгляд справи, створив можливість залучення до розгляду незалежних, самоврядних колегіальних органів тим самим забезпечивши реалізацію принципів змагальності та права на захист. Не менш важливим стало закріплення чітко визначених «складів правопорушень» внаслідок вчинення яких застосовується імперативне звільнення на підставі п.7 ч.1 ст.41 КЗпП. Деталізація підстав притягнення до відповідальності дозволить забезпечити єдність практики розгляду справ уповноваженими органом закладів освіти та наукових установ, завдяки існуванню чітко визначених, прозорих і легітимних підстав та процедури. Загалом Закон значною мірою вплинув на становлення комплексної системності та правової визначеності у правовому регулюванні сфери освіти та науки.

Але слід зазначити й про аспекти правового регулювання в яких потенційно можуть виникнути колізії у зв'язку з введенням в дію ЗУ «Про академічну доброчесність». Перш за все це ризик виникнення колізії між положеннями ст.148 КЗпП та ст. 40 ЗУ «Про академічну доброчесність» в частині строків застосування дисциплінарних стягнень. Згідно КЗпП дисциплінарне стягнення застосовується протягом 30 днів з моменту його виявлення та не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку. Виходячи ж з системного тлумачення положень ст.40 загальний строк розгляду (6 місяців для розгляду уповноваженим органом установи та 30 днів на його оскарження) в деяких випадках можуть призвести до виходу за межі строків встановлених трудовим законодавством. Також існує ризик ретроспективної колізії. Розділом VI встановлено, що перевірка дисертацій, кваліфікаційних робіт на здобуття наукових ступенів, ступенів вищої освіти, присуджених до набрання чинності цим Законом, може проводитися виключно на предмет дотримання вимог, чинних на день захисту відповідної дисертації, кваліфікаційної роботи. Визначення правового режиму який діяв 15-20 та застосування актуального у цей період законодавства, враховуючи низькі темпи розвитку положень законодавства якими регулюється питання академічної доброчесності, вимагає залучення значного процесуального ресурсу для проведення ґрунтовної правової експертизи органами уповноваженими на розгляд даної категорії справ (переважна більшість членів яких не є фаховими юристами). Більше того фрагментарний характер нормативної бази яка регулювала сферу академічної діяльності до початку процесу гармонізації освітнього законодавства зі стандартами ЄС та прийняття профільного Закону зумовить кризу єдності правозастосування при розгляді справ предметом яких є порушення датовані раніше 2025 року.

Таким чином, у підсумку, можна стверджувати, що ЗУ «Про академічну доброчесність» став беззаперечним проривом у правовому регулюванні академічної етики. Закон встановлює нульову толерантність до порушення принципів академічної доброчесності. Утверджує принципи прозорості та правової визначеності в освітньому законодавстві. В ньому визначається сама суть академічної етики, встановлюються її засади, структурується форма та зміст відповідальності академічної, інституційної, дисциплінарної відповідальності суб'єктів академічної діяльності. З точки зору трудового права він є новацією, яка створює прецедент, надаючи порушенням академічної етики статусу підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності. А також створюючи окрему процедуру для її застосування.

В той же час, прийняття спеціального нормативно-правового акту, який має на меті врегулювання цілого інституту правовідносин в межах освітньо-наукової діяльності та докорінно змінити існуючий підхід до превенції, контролю та відповідальності в галузі академічної доброчесності – вимагає від нас готовності до вирішення питань практичного характеру, які потенційно постануть в процесі правозастосування. Серед них гармонізація положень Закону з існуючим правовим регулюванням сфери освіти та науки, ризики змістовних та темпоральних колізій, обсягу застосування процесуального ресурсу, зокрема, в частині в частині залучення експертної діяльності.

Відтак, прийняття та введення в дію ЗУ «Про академічну доброчесність» є глобальним кроком у трансформації національного законодавства, яким врегульовано освітньо-наукову діяльність. Він привносить позитивні зміни і висвітлює складні питання які вимагають сміливих рішень, що докорінно змінять підхід правового регулювання академічної етики. Водночас перед фахівцями

трудового права, він ставить конкретне питання, суть якого полягає в пошуці балансу між збезпеченням гарантій реалізації трудових прав науково-педагогічних працівників та ефективним використанням засобів контролю ступеня прозорості і якості наукового результату. І відповідь на це питання лежить у теорії та практиці правозастосування положень ЗУ «Про академічну доброчесність».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про академічну доброчесність. Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text;
2. Кодекс законів про працю України. Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08;
3. Європейська хартія дослідників та кодекс працевлаштування наукових працівників https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/reforma-nauki/yevropejska-hartiya-doslidnikiv-ta-kodeks-pracevlashtuvannya-naukovih-pracivnikiv;
4. The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in the Europe Region. URL: https://cutt.ly/6rUOsN2E;
5. The Singapore Statement on Research Integrity. Finalized for release and global use on 22 September 2010 URL: https://www.singaporestatement.org;
6. UNESCO. (2017). Recommendation on Science and Scientific Researchers URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263618;
7. Про освіту : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/conv#Text;
8. Про вищу освіту : Закон України від 05.09.2016 р. № 2145-VII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text;
9. Ю.Зубцова, Л.Сущенко, Г.Шаблиста ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТИ. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія», Вип. 8, 2025 DOI https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2025-2.09

UDC 330.44

Олександр Володимирович Красногор
к.ю.н, доцент кафедри бізнесу,
адміністрування та права Закладу вищої освіти
«Університет трансформації майбутнього»
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0009-0004-0901-7033

ЦІНОУТВОРЕННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ: ПРИНЦИПИ, КРИТЕРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методологічні засади ціноутворення на юридичні послуги як особливий вид господарської та професійної діяльності. Розкрито специфіку юридичної послуги як об'єкта ціноутворення, систематизовано принципи та критерії формування ціни, а також простежено, як ці принципи по-різному втілюються в кожній сфері юридичної практики - від адвокатського захисту у кримінальному провадженні до нотаріального посвідчення правочинів.

Метою статті є аналіз моделі оплати праці юриста й адвоката - погодинну, фіксовану, абонентську, гонорар успіху, змішану та капіровану - у їхньому практичному застосуванні в господарському, корпоративному, сімейному, податковому, трудовому праві, праві інтелектуальної власності, супроводі банкрутства, міжнародному арбітражі, а також у нотаріальній діяльності й системі безоплатної правничої допомоги. На основі аналізу законодавства, судової практики Верховного Суду та світових тенденцій розвитку альтернативних моделей оплати виявлено системні проблеми вітчизняного ринку юридичних послуг і запропоновано авторське бачення їх вирішення.

Ключові слова: ціноутворення, юридичні послуги, гонорар адвоката, погодинна оплата, гонорар успіху, судові витрати, ринок правничих послуг, альтернативні моделі оплати, нотаріальний тариф.

Ринок юридичних послуг є одним із найдинамічніших сегментів сфери послуг, що постійно перебуває під впливом змін законодавства, судової практики та економічної кон'юнктури. Попри значну економічну вагу правничої допомоги, методологія ціноутворення в цій сфері залишається фрагментарною, оскільки в Україні відсутні єдині загальнодержавні стандарти визначення вартості юридичних послуг, а рекомендації регіональних рад адвокатів мають виключно необов'язковий характер [10]. Водночас практика розподілу судових витрат демонструє системні протиріччя в оцінюванні розумності та співмірності гонорарів [8]. Це зумовлює актуальність наукового осмислення принципів, критеріїв та моделей ціноутворення на юридичні послуги в їх єдності, а не лише як абстрактної економічної категорії.

Метою статті є систематизація теоретичних засад, принципів і критеріїв ціноутворення на юридичні послуги, наскрізний аналіз механізмів формування ціни в кожній сфері юридичної практики та формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідної методології в Україні. Досягнення мети передбачає розкриття економіко-правової природи юридичної послуги як об'єкта ціноутворення, систематизацію принципів і критеріїв ціни, характеристику моделей оплати юридичних послуг у їхньому взаємозв'язку з конкретними практиками, аналіз підходів судової практики до оцінки співмірності витрат на правничу допомогу, огляд світових тенденцій розвитку альтернативних моделей оплати та формулювання пропозицій щодо вирішення виявлених проблем.

Ціна, згідно із чинним законодавством України, є формою грошового вираження вартості товару, продукції, робіт чи послуг [1]. Водночас юридична послуга має низку специфічних рис, що ускладнюють застосування до неї класичних моделей ціноутворення, притаманних товарним ринкам. Дослідники звертають увагу на те, що юридичні послуги характеризуються високим ступенем індивідуалізації, нематеріальністю результату, вираженою інформаційною асиметрією між виконавцем і споживачем, а також відсутністю єдиного законодавчого визначення самого поняття юридичної послуги [11]. Класифікатори видів економічної діяльності оперують загальною категорією діяльності у сфері права, що не відображає внутрішньої диференціації практик — від нотаріального посвідчення до супроводу міжнародного арбітражу [11]. Ця неоднорідність об'єкта ціноутворення є першопричиною відсутності універсальної методики визначення вартості юридичних послуг і

зумовлює потребу в диференційованому підході залежно від сфери практики, складності доручення та статусу виконавця, яким може бути адвокат, юрист-консультант, нотаріус чи патентний повірений.

Аналіз законодавства та практики дає підстави стверджувати, що ціноутворення у сфері юридичних послуг ґрунтується на кількох взаємопов'язаних засадах. Насамперед діє принцип договірної свободи, згідно з яким розмір гонорару та порядок його обчислення, фіксований чи погодинний, а також умови сплати визначаються сторонами в договорі про надання правничої допомоги [2]. Поряд із ним застосовується принцип економічної обґрунтованості, що вимагає відображення в ціні реальних витрат часу, кваліфікації та ресурсів виконавця, а не довільного встановлення суми. Особливого значення набуває принцип співмірності або розумності, який реалізується передусім у процесуальному контексті відшкодування судових витрат і передбачає відповідність заявленої суми складності справи, обсягу виконаної роботи, витраченому часу та ціні позову [3]. Не менш важливим є принцип прозорості та передбачуваності, актуальність якого зростає в умовах критики традиційної погодинної моделі за непрозорість формування підсумкової суми для клієнта [14]. Разом з ринковою логікою діє принцип диференціації, що ставить ціну в залежність від кваліфікації виконавця, складності справи, судової інстанції, строковості виконання доручення та регіону надання послуги. Соціальний вимір ціноутворення розкривається через принцип доступності, який втілюється в існуванні державно регульованих механізмів оплати для вразливих категорій клієнтів у межах системи безоплатної правничої допомоги. Нарешті, принцип професійної етичності обмежує застосування окремих моделей оплати, зокрема гонорару успіху, у тих категоріях справ, де це суперечить публічному інтересу чи природі спору, як-от у сімейних і кримінальних справах [5].

У процесуальному законодавстві України закріплено найбільш чітко артикульовані критерії оцінки вартості правничої допомоги. Відповідно до частини четвертої статті 137 Цивільного процесуального кодексу України та частини четвертої статті 126 Господарського процесуального кодексу України розмір витрат на оплату послуг адвоката має бути співмірним із складністю справи та виконаних адвокатом робіт, часом, витраченим на виконання відповідних робіт, обсягом наданих послуг, а також ціною позову або значенням справи для сторони, зокрема впливом її вирішення на репутацію сторони чи публічним інтересом до справи [3; 4]. Верховний Суд неодноразово підкреслював, що ці критерії застосовуються судом лише за наявності клопотання іншої сторони та відповідних доказів невідповідності заявлених витрат [8]. Показово, що Велика Палата Верховного Суду в постанові від 13 лютого 2024 року у справі № 910/12155/22 визнала помилковим підхід, за яким досвідченість адвоката використовується як самостійна підстава для зменшення суми відшкодування, оскільки це суперечить принципу розумності [8]. Поряд із процесуальними критеріями на формування ціни впливають і суто ринкові чинники - кваліфікація та репутація виконавця, спеціалізація, географія надання послуги, адже столичний ринок традиційно дорожчий за регіональний, терміновість виконання доручення, ризикованість справи, категорія клієнта, який може бути фізичною особою, малим бізнесом чи корпорацією, а також наявність альтернативних, позасудових способів вирішення спору.

Практика виробила кілька основних моделей оплати праці юриста й адвоката, кожна з яких має власну сферу оптимального застосування. Погодинна модель, або billable hour, залишається домінівною у світовій практиці з кінця 1970-х років [17]; її перевага полягає в прямому зв'язку винагороди з витраченим часом, а недолік — у відсутності стимулу до ефективності та в непрозорості для клієнта, який не завжди розуміє, чому підготовка документа потребувала саме стільки годин [14]. За даними профільних оглядів ринку, у 2024 році погодинні ставки в провідних американських фірмах зросли на десять відсотків, що вдвічі перевищує темп попереднього року, а ставки партнерів у топових фірмах сягають тисячі шестисот вісімдесяти доларів на годину, тоді як молодші юристи виставляють рахунки від семисот сімдесяти п'яти доларів на годину [14]. В Україні орієнтиром мінімальної погодинної ставки слугують рекомендовані ставки адвокатського гонорару, які встановлюються радами адвокатів регіонів на рівні п'ятдесяти відсотків прожиткового мінімуму для працездатних осіб за годину роботи, як це передбачено рішеннями Ради адвокатів Чернігівської області від 17 березня 2023 року № 119 та Ради адвокатів Харківської області від 21 березня 2021 року № 13/1/7 [10]. Фіксована, або акордна, плата за визначений обсяг робіт застосовується там, де результат і трудовитрати достатньо передбачувані, зокрема в реєстраційних процедурах, підготовці типових договорів, реєстрації торговельних марок та інших об'єктів права інтелектуальної власності, супроводі стандартних страхових вимог [15]; ця модель забезпечує клієнту прогнозованість витрат, проте є менш придатною для непередбачуваних категорій справ, як-от складний судовий спір чи супровід злиття й поглинання компаній [15]. Абонентська модель, відома як retainer, передбачає щомісячну фіксовану плату за визначений обсяг постійного юридичного супроводу бізнесу і типово

застосовується щодо середнього та малого підприємництва, якому потрібен доступ до консультацій без витрат на утримання штатного юриста. Гонорар успіху є договірною формою оплати, що здійснюється лише в разі досягнення адвокатом визначеного договором правового результату [9]; судова практика України щодо допустимості цієї моделі є неоднозначною, оскільки Верховний Суд визнавав, що адвокат не може прямо ставити розмір гонорару в пряму залежність від рішення суду в справі [6], тоді як пізніша практика допускає визначення розміру такої винагороди у твердій сумі або у відсотковому еквіваленті до розміру вимог за умови чіткого визначення критеріїв досягнення результату [7]. У світовій практиці, зокрема в модельних правилах професійної поведінки адвокатів США, гонорар успіху прямо заборонений у справах про розірвання шлюбу, стягнення аліментів та у кримінальних справах з міркувань публічного порядку та захисту клієнта від конфлікту інтересів [5]. Поєднання фіксованої плати за стандартизовані етапи роботи, наприклад due diligence (укр. належна обачність), з погодинною оплатою додаткових ускладнень і переговорів утворює змішану, або гібридну, модель, яка дає змогу збалансувати передбачуваність для клієнта та справедливу винагороду за нетипову роботу [13]. Капірована ставка, або fee collar (укр. фінансовий «коридор/обмежувач»), є погодинною оплатою з наперед узгодженою максимальною межею витрат [15], тоді як бонусна модель, відома як success incentive, передбачає базову оплату незалежно від результату та додаткову винагороду в разі досягнення заздалегідь визначених показників успіху [15]. Окремо стоять державно регульовані тарифи, за якими оплачуються окремі нотаріальні дії та безоплатна вторинна правнича допомога, що встановлюються нормативно, а не на договірних засадах ринку.

Кожна сфера юридичної практики формує ціну на власний лад, поєднуючи описані вище моделі відповідно до своєї специфіки, і послідовний огляд цих механізмів дає найповніше уявлення про реальне ціноутворення в правничій сфері.

У кримінальному захисті, що є класичним ядром адвокатської діяльності, ціна формується переважно на основі погодинної або фіксованої моделі з орієнтиром на регіональні рекомендовані мінімальні ставки [10], тоді як застосування гонорару успіху в цій категорії справ вважається неприйнятним з етичних міркувань за аналогією зі світовою практикою, що прямо забороняє прив'язку винагороди захисника до вироку [5]. У цивільному представництві фізичних осіб - у спорах про право власності, відшкодування шкоди, трудових і споживчих спорах - переважає фіксована оплата за інстанцію або погодинна ставка, а підсумкова сума, що підлягає компенсації програвшою стороною, оцінюється судом за критеріями співмірності відповідно до статті 137 Цивільного процесуального кодексу [8]. У сімейному праві, де йдеться про розірвання шлюбу, поділ майна подружжя, стягнення аліментів чи визначення місця проживання дитини, ціноутворення через етичні обмеження на гонорар успіху [5] переважно базується на фіксованій або погодинній оплаті, оскільки прив'язка винагороди адвоката до результату в такій категорії справ здатна створювати конфлікт інтересів між юристом і клієнтом.

У господарському та корпоративному консультуванні, зокрема при супроводі злиттів і поглинань, домінує гібридна модель, коли фіксована плата покриває структуровані етапи, такі як due diligence чи підготовку транзакційної документації, а погодинна оплата застосовується до непередбачуваного переговорного процесу [13]; водночас вартість послуг, що підлягає компенсації «програвшою» стороною в господарському спорі, оцінюється судом за критеріями співмірності статті 126 Господарського процесуального кодексу [8]. Глобальний ринок демонструє стрімке зростання частки альтернативних моделей оплати в цьому сегменті: за оцінками галузевих оглядів, частка доходу юридичних фірм від таких моделей може зрости приблизно з двадцяти до сімдесяти двох відсотків [14], що відображає запит корпоративних клієнтів на прогнозованість витрат. У супроводі банкрутства та реструктуризації заборгованості поширена змішана модель, коли базова погодинна ставка доповнюється успіховим компонентом, прив'язаним до частки стягнутих або збережених активів, оскільки кінцевий результат такої справи важко спрогнозувати на етапі укладення договору. У трудовому праві, де юрист супроводжує як роботодавців у кадрових спорах, так і працівників у справах про поновлення на роботі чи стягнення заборгованості із заробітної плати, типовою є фіксована плата за типові консультації та погодинна ставка для судового супроводу.

У праві інтелектуальної власності реєстраційні процедури щодо торговельних марок, патентів чи об'єктів авторського права типово оцінюються за фіксованою моделлю завдяки високій передбачуваності обсягу робіт [15], тоді як супровід спорів про порушення прав інтелектуальної власності зазвичай переходить на погодинну або змішану оплату через непередбачуваність тривалості й складності розгляду. У податковому праві та супроводі податкових перевірок поширена комбінація погодинної консультаційної складової з умовним компонентом, прив'язаним до суми повернутих або збережених клієнту коштів, якщо це не суперечить етичним обмеженням щодо гонорару успіху.

Земельне право та операції з нерухомістю, включно з реєстрацією прав, як правило, оплачуються за фіксованою ставкою, тоді як супровід земельних спорів у суді тяжіє до погодинної моделі. Антимонопольне право та супровід перевірок Антимонопольного комітету зазвичай передбачають погодинну оплату через високу невизначеність тривалості проваджень, а міжнародний комерційний арбітраж, одна з найдорожчих сфер юридичної практики, традиційно послуговується погодинними ставками провідних міжнародних фірм, які істотно перевищують внутрішній ринок, хоча дедалі частіше застосовуються капіровані ставки для контролю бюджету сторони.

Ціноутворення в діяльності приватного нотаріуса заслуговує на окремий розгляд, оскільки поєднує риси договірного, ринкового ціноутворення з рисами публічно-правового регулювання і суттєво відрізняється від моделі, за якою працює державний нотаріус. Відповідно до статті 19 Закону України «Про нотаріат» державний нотаріус за вчинення нотаріальних дій справляє державне мито у розмірах, установлених законодавством, тобто ціна його послуг є фіксованою й повністю визначається державою [16]. Натомість стаття 31 того самого Закону встановлює принципово інший режим для приватного нотаріуса: розмір плати за вчинення нотаріальних дій визначається за домовленістю між нотаріусом і громадянином або юридичною особою, що робить приватний нотаріат чи не єдиним сегментом нотаріальної системи, де діє класичний принцип договірної свободи ціни. Це підтверджують і підзаконні акти: глава 16 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5, прямо визначає, що приватний нотаріус справляє плату, розмір якої визначається за домовленістю з клієнтом [17].

Водночас ця договірна свобода не є необмеженою. По-перше, підсумкова сума, яку сплачує клієнт приватного нотаріуса, зазвичай складається із двох компонентів — суми, еквівалентної державному миту чи адміністративному збору за відповідну реєстраційну дію, та власне нотаріального тарифу, що є винагородою нотаріуса за фахову роботу, і договірна частина ціни не може бути меншою за розмір мита, встановленого законом для аналогічної дії . По-друге, обсяг того, що входить у кінцеву ціну, є значно ширшим за сам факт посвідчення: до вартості послуги, як правило, включаються правовий аналіз поданих документів, підготовка проєкту договору чи довіреності, технічне забезпечення, а також реєстрація відповідного правочину в державних реєстрах, тому єдиної уніфікованої тарифної сітки на кшталт фіксованого прайс-листа для всіх видів нотаріальних дій не існує .

На практиці ціна послуг приватного нотаріуса формується під впливом кількох факторів, які фактично відтворюють у мініатюрі загальні критерії ціноутворення на юридичні послуги, охарактеризовані вище: складність правочину, оскільки посвідчення іпотечного договору, угоди з часткою в спільній власності чи договору за участю іноземного елемента коштує суттєво дорожче за посвідчення типової довіреності; терміновість виконання, адже вчинення нотаріальної дії поза робочим часом або невідкладно може підвищувати вартість на тридцять-п'ятдесят відсотків ; географія та репутація контори, оскільки ціни в межах одного міста можуть суттєво коливатися залежно від району й завантаженості нотаріуса; а також обсяг супутніх послуг — виїзд нотаріуса за межі контори, додаткове консультування, засвідчення копій чи перекладів. Історія питання свідчить про постійну дискусію щодо доцільності державного регулювання цін приватного нотаріату: ще у 2013 році Міністерство юстиції України пропонувало законопроєкт про запровадження єдиних ставок нотаріальних послуг на всій території країни, аргументуючи це значною розбіжністю цін між державними й приватними конторами та потребою захисту споживача [25], проте ринковий, договірний принцип ціноутворення для приватного нотаріату станом на сьогодні залишається чинним і закріпленим у статті 31 Закону «Про нотаріат» .

Таким чином, приватний нотаріат демонструє показовий приклад гібридного ціноутворення в межах регульованої професії: обов'язковий мінімум ціни задається державою через розмір мита, тоді як верхня межа й структура кінцевої вартості визначаються ринковими механізмами — конкуренцією, репутацією нотаріуса, складністю та терміновістю дії, тобто тими самими чинниками, що впливають на ціну послуг адвоката чи юридичного консультанта, розглянутих у попередніх підрозділах.

Незважаючи на формальну визначеність критеріїв співмірності у процесуальних кодексах, суди користуються широким розсудом при їх застосуванні [8]. Ключова проблема полягає в тому, що зменшення заявлених витрат можливе лише за клопотанням протилежної сторони та за наявності доказів невідповідності критеріям, що на практиці не завжди дотримується послідовно [8]. Це створює непередбачуваність для учасників процесу і водночас є одним із чинників, що стримує

розвиток договірного ціноутворення на юридичні послуги, оскільки заявлена в договорі ціна не завжди кореспондує сумі, яку суд визнає обґрунтованою для стягнення з опонента.

Світовий ринок демонструє поступову ерозію монополії погодинної моделі. Критики зазначають, що вона стимулює неефективність і створює ефект чорної скриньки, коли клієнт не може оцінити обґрунтованість витраченого часу [14]. У відповідь на запит корпоративних клієнтів щодо прозорості та бюджетної передбачуваності дедалі активніше застосовуються фіксовані, капіровані, абонентські та змішані моделі [13]. Паралельно розвивається ціннісне ціноутворення, в основі якого лежить оцінка результату та цінності послуги для клієнта, а не витраченого часу виконавця, що поступово змінює саму логіку взаємовідносин юридичної фірми з клієнтом у розвинених юрисдикціях.

Узагальнення викладеного дає змогу констатувати, що вітчизняний ринок юридичних послуг стикається з кількома системними проблемами одночасно. Насамперед в Україні відсутня єдина загальнонаціональна методологія визначення вартості юридичних послуг, а наявні регіональні рекомендації рад адвокатів мають виключно необов'язковий, індикативний характер і не охоплюють неадвокатський сегмент ринку, тобто юридичних консультантів і компанії, що надають правничі послуги поза адвокатурою [10]. Судовий розсуд у застосуванні критеріїв співмірності судових витрат залишається широким і не завжди послідовним, що знижує передбачуваність для учасників процесу [8]. Судова практика щодо допустимості й порядку обчислення гонорару успіху є суперечливою, коливаючись від категоричної заборони прив'язки винагороди до результату справи до визнання допустимості такої прив'язки за умови чіткого формулювання критеріїв [9]. Вітчизняний ринок помітно відстає від світової тенденції переходу до альтернативних моделей оплати та ціннісного ціноутворення, характерних передусім для корпоративного сегмента [14]. Інформаційна асиметрія між виконавцем і споживачем послуги залишається особливо відчутною для фізичних осіб і малого бізнесу, які не мають доступу до порівняльних даних про ринкові ціни [11], а системний галузевий моніторинг цін і статистичні дослідження ринку юридичних послуг в Україні практично відсутні.

На основі проведеного аналізу пропонується комплекс заходів методологічного та інституційного характеру, спрямованих на подолання виявлених проблем у їх сукупності. Насамперед доцільним видається запровадження всеукраїнського рекомендаційного реєстру орієнтовних цін на типові юридичні послуги в кожній із розглянутих сфер практики, який адмініструвався б спільно Національною асоціацією адвокатів України та фаховими об'єднаннями юристів, із диференціацією за регіоном, судовою інстанцією та коефіцієнтом складності справи, за аналогією з підходами до нормування вартості робіт в інших регульованих сферах; такий реєстр міг би оновлюватися періодично залежно від прожиткового мінімуму та ринкової кон'юнктури, зберігаючи при цьому рекомендаційний, а не обов'язковий характер, щоб не суперечити принципу договірної свободи [2]. Для підвищення передбачуваності судової практики варто розробити методичні рекомендації Верховного Суду або Ради суддів у вигляді формалізованої матриці критеріїв співмірності з ваговою системою оцінки складності справи, обсягу робіт, витраченого часу та значення справи, що слугувала б орієнтиром, а не імперативною нормою, для суддів при застосуванні статті 137 Цивільного процесуального кодексу та статті 126 Господарського процесуального кодексу [3]; це дало б змогу зменшити елемент суб'єктивності в оцінюванні розумності витрат, зберігши водночас гнучкість, притаманну судовому розсуду. Доцільно також законодавчо уточнити межі допустимості гонорару успіху, чітко визначивши категорії справ, у яких його застосування виключається, насамперед сімейні та кримінальні провадження за аналогією зі світовим досвідом [5], і встановивши уніфіковану формулу обчислення у вигляді фіксованої суми або відсотка від ціни позову з граничною межею для решти категорій справ, що усунуло б наявну суперечливість судової практики [6]. Для корпоративного сегмента ринку пропонується розробка й популяризація професійного стандарту застосування альтернативних моделей оплати за участю бізнес-асоціацій та юридичних фірм, що сприяло б поступовому переходу від суто погодинної моделі до змішаних і ціннісних підходів відповідно до світової практики [13]. Для зменшення інформаційної асиметрії доцільним є створення незалежної цифрової платформи, свого роду спостережного органу ринку юридичних послуг, для агрегування знеособлених даних про фактичні ціни на типові послуги в кожній сфері практики, що підвищило б прозорість ринку для споживачів, насамперед фізичних осіб і малого бізнесу. Нарешті, у контексті доступності правосуддя варто розглянути запровадження диференційованих соціальних тарифів чи квот безоплатних консультацій для вразливих категорій клієнтів у межах ринкової моделі ціноутворення, що дало б змогу поєднати принцип економічної обґрунтованості з принципом соціальної доступності правничої допомоги в усіх без винятку сферах юридичної практики, від адвокатського захисту до нотаріального посвідчення правочинів.

Ціноутворення на юридичні послуги є складним, багатофакторним процесом, що поєднує ринкові механізми з процесуальними і етичними обмеженнями, властивими лише цій сфері діяльності, і водночас набуває власних особливостей у кожній окремій галузі практики - від кримінального захисту й сімейних спорів до корпоративного консультування, банкрутства, інтелектуальної власності, податкового супроводу, міжнародного арбітражу та нотаріальної діяльності. Проведений аналіз засвідчив, що в Україні відсутня єдина методологія формування ціни на юридичні послуги, а наявні орієнтири, зокрема регіональні рекомендації рад адвокатів і критерії співмірності процесуальних кодексів, мають фрагментарний і здебільшого необов'язковий характер. Порівняння з міжнародною практикою демонструє чітку тенденцію до диверсифікації моделей оплати — від класичної погодинної ставки до альтернативних і ціннісних підходів, що дедалі активніше витісняють погодинний білінг у розвинених юрисдикціях. Запропонований у статті комплекс заходів, від створення рекомендаційного реєстру цін до формалізації критеріїв судової оцінки розумності витрат і розвитку стандартів альтернативної оплати, спрямований на підвищення прозорості, передбачуваності та соціальної справедливості ціноутворення на юридичні послуги в Україні, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T125007 (дата звернення: 06.08.2026).
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. Ст. 30. URL: https://protocol.ua/ua/pro_advokaturu_ta_advokatsku_diyalnist_stattya_30/ (дата звернення: 06.08.2026).
3. Огляд практики застосування критеріїв співмірності витрат на професійну правничу допомогу за статтею 137 ЦПК України : презентаційний матеріал Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Guleykov_13_10_2021_1.pdf (дата звернення: 06.08.2026).
4. Дубчак Л. Витрати на правову допомогу в світлі практики Верховного Суду. ЛІГА.Блоги. URL: https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/59608 (дата звернення: 06.08.2026).
5. Гонорар адвоката: ключові питання та виклики. Вища школа адвокатури НААУ. 2024. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/gonorar-advokata-kliucovi-pitannia-ta-vikliki (дата звернення: 06.08.2026).
6. Орєшкін В. П. Гонорар успіху адвоката в Україні і світі. Журнал східноєвропейського права. URL: https://easternlaw.com.ua/uk/sudoustrij-prokuratura-ta-advokatura/oryeshkin-v-p-gonorar-uspixu-advokata-v-ukra%D1%97ni-i-sviti (дата звернення: 06.08.2026).
7. Гонорар успіху представника в контексті витрат на правничу допомогу. Юридична психологія. 2021. № 1 (28). URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/download/1410/1409/ (дата звернення: 06.08.2026).
8. П'ять аспектів компенсації витрат на правничу допомогу: судова практика. Національна асоціація адвокатів України. 2025. URL: https://unba.org.ua/publications/10642-5-aspektiv-kompensacii-vitrat-na-pravnichu-dopomogu-sudova-praktika.html (дата звернення: 06.08.2026).
9. Гонорар успіху як форма оплати винагороди адвокату: практика Верховного Суду. Kravets & Partners Law Firm. 2024. URL: https://knpartners.com.ua/en/gonorar-uspihu-jak-forma-oplati-vinagorodi-advokatu-praktika-verhovnogo-sudu/ (дата звернення: 06.08.2026).
10. Щодо рекомендованих (мінімальних) ставок адвокатського гонорару : лист-роз'яснення. Міністерство економіки України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2648732.pdf (дата звернення: 06.08.2026).
11. Поняття юридичних послуг та їх класифікація. Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2012. Вип. 4. URL: https://herald.chite.edu.ua/content/download/archive/2012/v4/NV-2012-v4_66.pdf (дата звернення: 06.08.2026).
12. Основні проблеми ціноутворення в Україні. 2020. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/42.pdf (дата звернення: 06.08.2026).
13. Alternative Fee Arrangements for Law Firms. LawPay Blog. 2025. URL: https://www.lawpay.com/about/blog/alternative-fee-arrangements-for-law-firms/ (дата звернення: 06.08.2026).

14. Alternative Fee Arrangements: The Mid-Sized Law Firm's Guide to Modern Billing. LeanLaw Blog. 2025. URL: https://www.leanlaw.co/blog/law-firm-alternative-fee-arrangements-guide/ (дата звернення: 06.08.2026).
15. Alternative Fee Arrangements Explained. BrightFlag Resources. 2024. URL: https://brightflag.com/resources/alternative-fee-arrangements-examples/ (дата звернення: 06.08.2026).
16. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. Ст. 19. URL: http://notarius-svyatoshino.com.ua/publications/75-ye-pytannia-notarialni-nadii-rozmir-oplaty-posluh-notariusa-ne-zavzhdy-vidpovidaie-suchasnym-tsinovym-realiiam.html (дата звернення: 06.08.2026).
17. Лісова Н. Державне мито та приватні нотаріуси: законодавство та нюанси оплати. URL: https://pravo.expert/notariat/derzhavne-myto-ta-pryvatni-notariusy.html (дата звернення: 06.08.2026).

MILITARY SCIENCES, NATIONAL SECURITY AND STATE BORDER SECURITY

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-2
УДК 351.86(477):004.9:327.7

Галаган Григорій Анатолійович
аспірант Національної академії Служби безпеки України,
генерал-майор
м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0004-9124-930X
Ящук Петро Володимирович
старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти
методик природничо-математичних дисциплін і технологій
Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
імені Анатолія Назаренка
м. Хмельницький, Україна
ORCID: 0009-0009-9367-0604

ВІТАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕХНОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО В УМОВАХ ВОЄННИХ І ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Анотація. У тезах розглянуто місце вітальної безпеки України в системі глобальної безпеки в умовах взаємодії воєнних, терористичних, інформаційних, кібернетичних, техногенних і біологічних загроз. Метою роботи є обґрунтування людиноцентричного підходу до зміцнення національної стійкості на основі відповідального використання технологічних інновацій та міжнародного партнерства. Розкрито український досвід застосування цифрових систем оповіщення, безпілотних і супутникових технологій, телемедицини, геоінформаційних засобів та міжсекторальної взаємодії для підтримання життєдіяльності населення. Акцентовано увагу на необхідності подальшого узгодження дій суб'єктів безпекової діяльності, подолання цифрової нерівності, посилення кіберзахищеності та запобігання надмірній технологічній залежності. Запропоновано багаторівневу систему технологічного забезпечення вітальної безпеки, що охоплює моніторинг і прогнозування загроз, оцінювання вразливостей, міжвідомчий обмін даними, адресне оповіщення, координацію допомоги, безперервність критичних послуг та післякризове відновлення. Обґрунтовано доцільність переходу від переважного отримання міжнародної допомоги до спільного створення безпекових рішень, підготовки фахівців, локалізації виробництва й розвитку власної технологічної спроможності. Сформульовані положення та пропозиції можуть бути використані для вдосконалення державної політики й міжнародних механізмів протидії комплексним загрозам.

Ключові слова: вітальна безпека, національна безпека, глобальна безпека, технологічні інновації, міжнародне партнерство, національна стійкість, воєнні та гібридні загрози, безпека людини, Україна.

Основні положення

Повномасштабна війна проти України засвідчила, що сучасні загрози національній безпеці мають комплексний характер і спрямовані не лише проти територіальної цілісності, державних інституцій чи військового потенціалу, а насамперед проти людини, її життя, здоров'я, гідності, психічної стійкості та здатності діяти в небезпечних умовах. Ракетні й безпілотні атаки, терористичні методи ведення війни, руйнування критичної інфраструктури, кібератаки, інформаційно-психологічні операції, техногенні й біологічні ризики формують взаємопов'язане середовище небезпек, наслідки яких можуть виходити за межі однієї держави та впливати на регіональну й міжнародну стабільність. Комплексний і транскордонний характер зазначених загроз, а також масштаб їхнього впливу на

життєво важливі інтереси людини, суспільства та держави дають підстави розглядати забезпечення вітальної безпеки України не лише як внутрішньодержавне завдання, а і як важливу складову європейської та глобальної безпеки.

Стратегія національної безпеки України ґрунтується на людиноцентричному принципі «безпека людини — безпека країни» та визначає життя, здоров'я, гідність, права і свободи людини найвищими соціальними цінностями [1]. Закріплення людини, її життя, здоров'я, гідності, прав і свобод у центрі державної безпекової політики формує нормативно-ціннісне підґрунтя для розвитку концепції вітальної безпеки. Практичне втілення зазначених стратегічних положень потребує подальшого змістового, інституційного й організаційного наповнення з урахуванням досвіду повномасштабної війни та трансформації характеру сучасних загроз. Вітальну безпеку доцільно розглядати як стан захищеності життєво важливих потреб, прав та інтересів людини, а також як її індивідуальну й суспільну спроможність розпізнавати небезпеки, оцінювати їх можливі наслідки, ухвалювати відповідальні рішення, зберігати життя, здоров'я, гідність і функціональну здатність, протистояти деструктивним впливам та відновлюватися після кризових подій [6].

Проблема полягає в тому, що наявна система безпеки залишається значною мірою організаційно розмежованою між окремими сферами та суб'єктами. Воєнні, медичні, соціальні, інформаційні, кібернетичні, техногенні й психологічні загрози нерідко оцінюються окремо, хоча на практиці вони можуть виникати одночасно, взаємодіяти та посилювати негативні наслідки одна одної. Пошкодження енергетичного об'єкта, наприклад, здатне спричинити не лише економічні втрати, а й припинення або обмеження роботи медичних закладів, порушення зв'язку, погіршення санітарних умов, посилення психологічної напруги, поширення дезінформації та зростання вразливості населення. Взаємозалежність зазначених наслідків та їх безпосередній вплив на життєдіяльність населення зумовлюють необхідність розглядати предметом захисту не лише об'єкт критичної інфраструктури, а насамперед людину, збереження життя, здоров'я і функціональної спроможності якої залежить від безперервності надання життєво важливих послуг.

Український досвід демонструє практичну результативність поєднання державного управління, цифрових технологій, діяльності сил безпеки й оборони, місцевого самоврядування, медичних і рятувальних служб, волонтерських організацій, бізнесу та громадянського суспільства. Системи оповіщення, цифрові канали інформування, безпілотні технології, супутниковий зв'язок, телемедицина, електронні реєстри, геоінформаційні засоби, дистанційне навчання й волонтерські платформи допомагають підтримувати життєдіяльність населення, координувати надання допомоги та скорочувати час реагування. Водночас **Концепція забезпечення національної системи стійкості передбачає** здатність держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості, оцінювати ризики, запобігати негативним впливам, ефективно реагувати та повноцінно відновлюватися після кризових ситуацій, зокрема спричинених гібридними загрозами [2]. Зазначений комплекс взаємопов'язаних превентивних, координаційних, реагувальних і відновлювальних функцій доцільно інтегрувати у практичну систему вітальної безпеки, орієнтовану на безперервний захист життєво важливих потреб людини та підтримання стійкості суспільства в умовах комплексних небезпек.

Технологічні інновації повинні розглядатися не як самоціль, а як інструменти збереження людського життя. Штучний інтелект може використовуватися для аналізу великих масивів даних, прогнозування ризиків, розпізнавання ознак небезпеки та визначення пріоритетності реагування. Безпілотні й роботизовані системи дають змогу проводити розвідку, пошук постраждалих, доставлення медикаментів і гуманітарних вантажів, розмінування та обстеження небезпечних територій без невиправданого ризику для людини. Супутникові технології забезпечують моніторинг пошкоджень, пожеж, переміщення населення й стану критичної інфраструктури, а захищені цифрові комунікації підтримують управління в умовах руйнування звичайних мереж. НАТО розглядає штучний інтелект, автономні, квантові, біотехнологічні, космічні та комунікаційні розробки одночасно як джерело нових можливостей і потенційних ризиків для безпеки [3; 4].

Разом із технологічними перевагами виникають нові вітальні вразливості. Надмірна залежність від цифрових систем здатна ускладнити або паралізувати реагування у разі кібератаки, втрати електропостачання чи порушення зв'язку. Неконтрольоване використання штучного інтелекту створює ризики ухвалення помилкових рішень, алгоритмічної дискримінації, втручання у приватність і неправомірного оброблення персональних даних. Цифрова нерівність може позбавити своєчасної допомоги людей старшого віку, осіб з інвалідністю, мешканців віддалених територій та громадян, які не мають необхідних технічних засобів або навичок. Урахування зазначених ризиків та можливих наслідків технологічної залежності дає підстави стверджувати, що кожна інновація у сфері безпеки

повинна проходити комплексне оцінювання не лише за показниками функціональної ефективності, а й за критеріями законності, етичності, доступності, кіберзахищеності, надійності та реального впливу на життя, здоров'я, гідність і права людини.

Другим ключовим механізмом зміцнення вітальної безпеки є міжнародне партнерство. Стратегічна концепція НАТО визначає сучасні загрози як взаємопов'язані та наголошує на важливості колективної оборони, кризового реагування, стійкості й партнерської співпраці [3]. Для України така взаємодія має охоплювати обмін розвідувальною та аналітичною інформацією, спільні системи раннього попередження, кіберзахист, технологічну й медичну підтримку, підготовку фахівців, проведення навчань, наукові дослідження, локалізацію виробництва та впровадження сумісних стандартів реагування. Доцільним є залучення не лише держав і міжнародних організацій, а й університетів, наукових установ, технологічних компаній, громадських організацій та професійних об'єднань.

Міжнародна допомога, однак, не повинна формувати тривалу технологічну чи організаційну залежність. Партнерство буде стратегічно результативним тоді, коли воно сприятиме розвитку власних українських спроможностей: підготовці кадрів, створенню національних технологій, підтримці інноваційних підприємств, захищеному зберіганню даних, виробництву критично необхідного обладнання та формуванню резервів. Ідеться про перехід від моделі отримання допомоги до моделі спільного створення рішень, взаємного обміну досвідом і розподілу відповідальності. Україна при цьому є не лише одержувачем підтримки, а й носієм унікального досвіду функціонування держави та суспільства в умовах тривалих воєнних і гібридних загроз.

Міжнародний підхід до безпеки людини також підтверджує необхідність поєднання захисту, розширення індивідуальних і суспільних спроможностей та міжнародної солідарності. У доповіді Програми розвитку ООН наголошено, що сучасні конфлікти, цифрові технології, нерівність та інші взаємозалежні загрози посилюють відчуття небезпеки навіть у країнах із високими показниками розвитку [5]. З огляду на взаємопов'язаний характер сучасних загроз і багатовимірність їхнього впливу на людину та суспільство, вітальна безпека не може забезпечуватися виключно силовими, адміністративними або технічними засобами. Її формування потребує зміцнення довіри до державних інституцій, забезпечення достовірного й своєчасного інформування, утвердження культури безпеки, розвитку критичного мислення, психологічної готовності та практичної підготовки населення до обґрунтованих дій у кризових ситуаціях.

З урахуванням українського досвіду доцільно сформувати багаторівневу систему технологічного забезпечення вітальної безпеки, яка включатиме: постійний моніторинг загроз і вразливостей; міжвідомчий обмін даними; прогнозування можливих наслідків для населення; адресне оповіщення з урахуванням місця перебування й особливих потреб людини; координацію евакуації, медичної, соціальної та психологічної допомоги; контроль безперервності критичних послуг; оцінювання результатів реагування та післякризове відновлення. На рівні територіальних громад необхідно створювати актуальні паспорти вітальних ризиків, у яких відображатимуться небезпечні об'єкти, маршрути евакуації, укриття, резервні джерела енергії й води, ресурси медичної допомоги та потреби вразливих категорій населення.

Невід'ємною складовою зазначеної системи має стати освітньо-просвітницька підготовка населення, спрямована не лише на передавання знань, а й на формування стійких практичних навичок поведінки до, під час і після виникнення загрози. Вона повинна поєднувати доступні навчальні матеріали, регулярні тренування та моделювання кризових ситуацій, навчання з домедичної допомоги, евакуації, користування укриттями й цифровими каналами оповіщення, а також розвиток навичок протидії дезінформації та психологічної саморегуляції. Зміст і форми підготовки необхідно адаптувати до віку, стану здоров'я, наявності інвалідності, рівня цифрової грамотності та умов проживання людини. Проведення систематичних навчань у територіальних громадах, закладах освіти, установах і на підприємствах сприятиме переходу від пасивного інформування до практичної готовності населення діяти відповідально, узгоджено та без паніки.

Практична реалізація такої системи має ґрунтуватися на принципах людиноцентричності, превентивності, технологічної відповідальності, міжвідомчої сумісності, доступності, субсидіарності та міжнародної солідарності. Кінцевим показником її ефективності повинна бути не кількість запроваджених цифрових продуктів або укладених міжнародних угод, а реальне скорочення людських втрат, тривалості перебування людей у небезпеці, часу надання допомоги та періоду відновлення основних функцій життєдіяльності.

Узагальнення викладених положень та осмислення українського досвіду протидії комплексним загрозам дають підстави стверджувати, що вітальна безпека України є сполучною ланкою між

безпекою людини, національною стійкістю та глобальною безпекою. Технологічні інновації створюють нові можливості для прогнозування, запобігання, раннього виявлення загроз і своєчасного реагування на них, тоді як міжнародне партнерство розширює доступ до знань, ресурсів та узгоджених механізмів протидії небезпекам транскордонного характеру. Попри значний безпековий потенціал цих інструментів, їх застосування має ґрунтуватися на принципах відповідальності, законності, етичності та людиноцентричності й підпорядковуватися головній меті — збереженню життя, здоров'я, гідності та функціональної спроможності людини. Перетворення набутого під час війни українського досвіду на цілісну систему знань, стандартів і технологічних рішень може не лише посилити національну безпеку України, а й зробити вагомий внесок у формування стійкішої та людиноцентричної архітектури глобальної безпеки.

Висновки

Розгляд сучасних загроз та узагальнення українського досвіду дають підстави стверджувати, що в умовах взаємопов'язаних воєнних, терористичних, інформаційних, кібернетичних і техногенних ризиків традиційний галузевий підхід до забезпечення безпеки потребує доповнення інтегрованими людиноцентричними механізмами. Вітальну безпеку запропоновано розглядати як об'єднувальну основу захисту людини, зміцнення національної стійкості, відповідального технологічного розвитку та міжнародної взаємодії.

Обґрунтовано доцільність формування багаторівневої системи, яка охоплюватиме моніторинг і прогнозування загроз, оцінювання вразливостей, міжвідомчий обмін даними, адресне оповіщення, координацію допомоги, підтримання безперервності критичних послуг та післякризове відновлення. Показниками її результативності мають бути не лише кількість упроваджених технологій або укладених міжнародних угод, а насамперед скорочення людських втрат, часу реагування і тривалості відновлення життєво важливих функцій.

Міжнародну співпрацю доцільно спрямовувати на поступовий перехід України від переважного отримання допомоги до спільного розроблення безпекових рішень, підготовки фахівців, локалізації виробництва та посилення власної технологічної спроможності. Систематизація української практики сприятиме не лише зміцненню національної безпеки, а й удосконаленню міжнародних механізмів запобігання комплексним загрозам та протидії їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, зі змінами. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 11.08.2026).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 № 479/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181 (дата звернення: 11.08.2026).
3. NATO 2022 Strategic Concept. Brussels : North Atlantic Treaty Organization, 2022. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/strategic-concepts/nato-2022-strategic-concept (date of access: 11.08.2026).
4. Innovation and technology adoption. North Atlantic Treaty Organization. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/emerging-and-disruptive-technologies (date of access: 11.08.2026).
5. New Threats to Human Security in the Anthropocene: Demanding Greater Solidarity. New York : United Nations Development Programme, 2022. 186 p. URL: https://hdr.undp.org/content/2022-special-report-human-security (date of access: 11.08.2026).
6. Ryzhov I. M., Yashchuk P. V. Vital security paradigm in new millennium: coordinate system and state-of-the-art. *Journal of Law and Political Sciences*. 2025. Vol. 46, Issue 3. P. 94–127. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17069814

УДК 323.212

Вовк Олег Орестович
викладач,
Борщівський агротехнічний фаховий коледж
Сарап Роман Казимирович
викладач,
Борщівський агротехнічний фаховий коледж
Сарап Галина Степанівна
викладач,
Борщівський агротехнічний фаховий коледж

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ВОЛОНТЕРСТВА: ВІД КОЗАЦЬКИХ БРАТСТВ ДО ЦИФРОВИХ ЗБОРІВ

Анотація. У статті досліджено соціокультурну природу, історичні витоки та трансформаційні етапи українського волонтерського руху як стратегічного безпекового та ментального ресурсу держави. Проаналізовано генезис традиційних інститутів взаємодопомоги — від давньоруської та селянської толоки, середньовічних церковних братств і козацького побратимства до масштабних кооперативних рухів початку XX століття. Окрему увагу приділено культурологічним особливостям українського етносу, зокрема домінуванню горизонтальних зв'язків та архетипу «Громади», що виступає антиподом тоталітарним вертикальним моделям управління. Обґрунтовано перетворення сучасного волонтерства на високотехнологічну цифрову екосистему, яка виступає актом деколонізації суспільної свідомості та невіддільним складником загальнонаціональної системи оборони України в умовах повномасштабної агресії.

Ключові слова: волонтерство, толока, козацтво, архетип громади, національна безпека, деколонізація, самоорганізація, цифрові збори, громадянське суспільство.

Коли з початком повномасштабного вторгнення мільйони українців за лічені години без жодних централізованих розпоряджень організували логістичні хаби, почали закривати мільйонні збори на потреби сил оборони та розбирати завали під ворожими обстрілами, світова спільнота назвала це «дивом» і унікальним соціологічним «феноменом». Західні аналітики намагалися збагнути, як суспільство без жорсткого державного примусу здатне демонструвати такий рівень стійкості та скоординованості. Проте для самого українського соціуму в цьому процесі не було нічого випадкового чи аномального. Сучасний вітчизняний волонтерський рух — це не просто спонтанна або тимчасова реакція на безпекову кризу екзистенційного характеру, а безпосередній прояв глибинного соціокультурного архетипу громади, який гартувався в етнічній, політичній та державній історії України протягом багатьох століть. Щоб зрозуміти силу сучасного донату, спробуємо дослідити шлях, який пройшла українська ідея колективної відповідальності від княжих часів до сьогодення.

Прагнення до самоорганізації та побудови солідарних зв'язків без наявності вказівки «зверху» закладене в українській ментальності та культурі ще з додержавних і ранньодержавних часів. Найдавнішою та найбільш сталою формою такої соціальної взаємодії є толока. Це давня культурна традиція спільної, добровільної та безоплатної праці, яка скликалася для виконання великої, невідкладної роботи, яку окрема родина була не в змозі виконати самотужки (будівництво житла, збір врожаю, косіння сіна або захист і відновлення поселення після руйнувань). Толока базувалася на суворих звичаєвих принципах взаємовиручки та морального обов'язку: сьогодні вся громада безкорисливо допомагає одному члену соціуму, а завтра — усі разом так само допомагають іншому. Важливо, що праця на толоці завжди завершувалася спільним святкуванням, що перетворювало важку роботу на елемент культурної інтеграції та зміцнення колективної ідентичності [5, с. 44].

Таким чином, у свідомості українця століттями фіксувалася теза: виживання та розвиток можливі лише через спільне зусилля рівних. У XVI–XVII століттях, в умовах відсутності власної стабільної державної парасольки, ця традиція взаємодопомоги набула чітких інституційних форм, серед яких яскраво виділялися міські церковні братства та унікальні структури Запорозької Січі. Православні міщани об'єднувалися в братства (наприклад, Львівське Успенське чи Київське Богоявленське), щоб власним коштом та зусиллями відкривати школи, шпиталі, друкарні та підтримувати збіднілих міщан [1, с. 234]. Це була перша свідома форма громадянського волонтерства,

спрямована на захист власної культури від релігійної, мовної та політичної асиміляції з боку панівних імперій. Своєю чергою, козацькі зимівники та побратимство функціонували як унікальний, автономний військово-соціальний організм. Запорозька Січ не мала класичного державного фінансування, тому логістика та забезпечення воїнів трималися на внутрішній солідарності. Козаки створювали каси взаємодопомоги, опікувалися пораненими у боях, спільно збирали кошти для викупу бранців із рабства та утримували за власний рахунок монастирі-шпиталі (яскравим прикладом є Трахтемирівський чи Самарський Пустинно-Миколаївський монастирі) для літніх, самотніх та покалічених воїнів [4, с. 112]. Наприкінці XIX та на початку XX століття цей історичний досвід трансформувався у потужний західноукраїнський кооперативний рух (під гаслом «Свій до свого по своє») та масштабне меценатство в Наддніпрянщині. Видатні родини Терещенків, Симиренків, Ханенків та Чикаленків витрачали колосальні приватні капітали на фінансування українських шкіл, лікарень, видавництв та наукових товариств. Вони чітко розуміли, що без міцного, освіченого та консолідованого соціокультурного тилу неможливо побудувати досконалу, а найперше тривку політичну незалежність держави.

З культурологічної та етнопосихологічної точок зору українське волонтерство є ментальним антиподом імперської моделі суспільного устрою, яка віками насаджувалася сусідніми режимами. Якщо тоталітарне або автократичне суспільство тримається на жорсткій, залізобетонній вертикалі влади, де індивід є лише безвольною деталлю державного механізму, то українська культура історично формувалася як горизонтальна та мережева. Головним елементом нашої ідентичності виступає Громада — добровільний союз вільних індивідів, які беруть на себе колективну відповідальність за свій безпековий та культурний простір [6, с. 88].

Через тривалі періоди іноземної окупації та ліквідації українських державних інституцій, офіційна державна влада часто сприймалася українцями як чужий, ворожий та деструктивний зовнішній елемент. Відтак, єдиним надійним інструментом захисту та порятунку завжди залишалася саме громада, родина та побратими. Сьогодні цей соціокультурний архетип повністю актуалізувався. Волонтерство в сучасній Україні стало не просто формою благодійності, а актом деколонізації свідомості: громадянин більше не чекає ідеальних рішень від абстрактних органів влади чи міжнародних інституцій, а сам стає активним суб'єктом оборонної дії, перебираючи на себе функції захисту держави. Новітній етап розвитку українського волонтерства народився під час Революції Гідності 2013–2014 років. Саме на Майдані такі ініціативи, як «Кухня Майдану», «Медична варта» та «Варта в лікарнях» продемонстрували феноменальну швидкість самоорганізації без жодного єдиного лідера чи командного центру.

З початком російської агресії на Донбасі навесні 2014 року цей досвід було миттєво масштабовано на всю країну. Волонтери першої хвилі фактично з нуля забезпечили базові матеріальні та медичні потреби перших хвиль добровольчих батальйонів та підрозділів Збройних Сил України, які на той момент перебували у стані глибокої матеріально-технічної кризи через системне розвалювання армії попередніми режимами. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року остаточно перетворило волонтерство з локального руху на високотехнологічну, всеохоплюючу та цифровізовану екосистему національного масштабу. Сучасні збори через банківські додатки (зокрема віртуальні «банки»), використання криптовалютних гаманців та мікродонати «в один клік» перетворилися на щоденну соціальну звитягу для мільйонів громадян України та закордонного українства [3, с. 14]. Гнучкість, мобільність та відсутність бюрократичних перепон у волонтерській логістиці як великих благодійних фондів (таких як «Повернись живим» чи «Фонд Сергія Притули»), так і тисяч дрібних локальних ініціатив дозволяють задовольняти специфічні потреби фронту значно швидше, ніж це здатні зробити неповороткі державні міністерства чи міжнародні організації. Волонтери купують супутникові дані, безпілотні літальні апарати різних типів, важку бронетехніку, системи зв'язку та засоби тактичної медицини, демонструючи зразки менеджменту світового рівня. До цього процесу тотально залучені всі верстви населення: від маленьких дітей, які продають власні малюнки та вироби задля купівлі дронів, до літніх людей, що щоденно плетуть маскувальні сітки у тилових містах. Таким чином, українське волонтерство — це не тимчасовий спалах патріотизму, а унікальна, історично виплекана форма цивілізаційного самозахисту нації. Воно гармонійно поєднує в собі генетичну пам'ять про козацьку взаємодопомогу, культуру традиційної селянської толоки та надсучасні цифрові мережеві технології. Виступаючи невіддільною частиною загальної системи національної безпеки та оборони України, волонтерський рух демонструє всьому світові перевагу горизонтального громадянського суспільства над застарілими тоталітарними вертикалями, стаючи головною гарантією нашої державної суб'єктності та неминучої перемоги у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. – Київ : Наукова думка, 1993.
2. Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII вв. – 704 с.
3. Звіти та дослідження Фонду «Повернись живим» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://savelife.in.ua.Національний інститут стратегічних досліджень.
4. Волонтерський рух в Україні в умовах повномасштабної війни: аналітична доповідь / за ред. О. О. Резнікової. – Київ : НІСД, 2023. – 48 с.
5. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 1993. – 720 с.
6. Хведась С. Традиція толоки в українському звичаєвому праві / С. Хведась // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – 2018. – Вип. 54. – С. 42–47.
7. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен : Український вільний університет, 1993. – 214 с.

AGRICULTURAL SCIENCES AND FOOD

УДК 633.63: 631. 531.12

Поліщук В. В
доктор с-г наук, професор
Селецький В. П
аспірант
Уманський національний університет
м. Умань, Україна

ВПЛИВ ПОСХОДОВИХ ГЕРБІЦИДІВ НА ПЛОЇДНІСТЬ МАТОЧНИКІВ ТА ЯКІСТЬ ПИЛКУ ЗА ОБРОБКИ НИМИ ПОСІВІВ МАТОЧНИХ БУРЯКІВ ЦУКРОВИХ

Анотація. Вирощування насіння буряків цукрових не можливе без застосування гербіцидів. Для контролювання чисельності бур'янів у посівах фабричних буряків, рекомендовано ряд гербіцидів, але більшість з них не досліджено на маточних буряках та насінниках. З літературних джерел відомо, що вплив гербіцидів на культурні рослини досить різнобічний. Тому, метою дослідження було вивчення впливу посходових гербіцидів Бетанал Макс ПРО та Голтікс Голд на плоїдність маточних буряків цукрових та якість пилкових зерен. Встановлено значні зміни, які відбулися у клітинному апараті рослин буряків цукрових і, особливо, за використання гербіцидів Бетанал Макс ПРО та Голтікс Голд у максимальних дозах та за сумісного їх внесенні. За обприскування маточників максимальними рекомендованими дозами гербіцидів, кількість диплоїдів зменшилася на 19,6-23,8 %, водночас як кількість міксоплоїдів збільшилася у 2,3-3 рази, порівняно з контролем. Найменших змін хромосомний апарат зазнав за обробки маточників гербіцидом Бетанал Макс ПРО у нормі 1 л/га. Аналогічні результати отримано за використання гербіциду Голтікс Голд у максимально рекомендованій нормі. Спостерігалося збільшення кількості деформованих пилкових зерен за внесення повних норм гербіцидів.

Ключові слова: маточні коренеплоди, насінники, хромосомний апарат, життєздатність пилку, розмір пилку, диплоїди, тетраплоїди.

Технологія вирощування насіння, з метою контролювання чисельності бур'янів, передбачає широке використання рекомендованих гербіцидів для фабричних буряків цукрових, а для контролювання шкідливих організмів – інсектецидів і фунгіцидів та добрив у насінницьких посівах, що сприяє підвищенню їх врожайності і якості та зниженню затрат ручної праці [1]. Більшість з рекомендованих гербіцидів для фабричних буряків не було вивчено на насінниках, а за біологічними особливостями і технології вирощування культури першого та другого року життя відрізняються між собою. Вплив гербіцидів на культурні рослини досить різнобічний [2]. Тому, дослідження впливу гербіцидів на рослини маточних буряків та насінники, зокрема, вивчення можливих порушень процесів метаболізму та їх інтенсивності є актуальним.

У літературних джерелах є згадки про морфо-генетичні та фізіолого-біохімічні зміни у сільськогосподарських культур під дією гербіцидів. Деякі гербіциди можуть визвати хромосомні перебудови, виступають мутагенним фактором [3]. Процеси мейозу та гаметогенезу у цукрових буряків під дією гербіцидів протікають з деякими порушеннями, що може впливати на врожайність насіння і його якість [4].

Дослідження проводили в Уманському національному університеті МОН України та на дослідній станції тютюнництва НААН упродовж 2023-2025 років. Схемою досліду передбачено обприскування посіву маточних буряків цукрових посходовими гербіцидами у рекомендованих та зменшених дозах у фазу двох – трьох пар справжніх листків: проти дводольних буряків Бетанал Макс ПРО з нормами витрати 1,0 та 1,5 л/га та проти злакових – Голтікс Голд з нормами витрати 1,0 та 1,5 л/га, а також сумішшю цих гербіцидів у знижених нормах витрати – 1,0 л/га. У період обробки маточників дводольні бур'яни перебували у фазі сім'ядолей, а злакові у фазі ниточки, шильця. У контролі маточники не обробляли гербіцидами. Вивчали також післядію вказаних гербіцидів на насінниках – на пилкозапилюючу здатність багатонасінного запилювача – якість пилкових зерен. Для цього висаджували коренеплоди у співвідношенні ЧС компонента до багатонасінного запилювача 2:1.

На початкових етапах дослідження не було виявлено пригнічуючої дії гербіцидів на культурні рослини, проте, у ході подальших цитологічних досліджень встановлено значні зміни, які відбулися у клітинному апараті рослин буряків цукрових і, особливо, за використання гербіцидів Бетанал Макс ПРО та Голтікс Голд у максимальних дозах та за сумісного їх внесенні (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив гербіцидів на плоїдність маточних коренеплодів компонентів гібрида Константа (середнє за 2023-2025 рр.)

Варіант	Диплоїд, %	Триплоїд, %	Тетраплоїд, %	Міксоплоїд, %	Анеоплоїд, %
ЧС компонент					
Без гербіцидів, контроль	86,3	-	-	13,7	-
Бетанал Макс ПРО, 1 л/га	87,5	-	-	12,5	-
Бетанал Макс ПРО, 1,5 л/га	62,5	-	-	37,5	-
Голтікс Голд, 1,0 л/га	85,8	-	7,1	7,1	-
Голтікс Голд, 1,5 л/га	66,7	-	-	33,3	-
Бетанал Макс ПРО. 1 л/га + Голтікс Голд, 1,0 л/га	28,6	21,4	7,1	42,9	-
$НІР_{05}$	*3,48*	*1,07*	*0,36*	*1,25*	-
Багатонасінний запилювач					
Без гербіцидів, контроль	5,3	36,8	26,3	31,6	-
Бетанал Макс ПРО, 1 л/га	-	57,2	21,4	21,4	-
Бетанал Макс ПРО, 1,5 л/га	-	6,7	66,7	26,6	-
Голтікс Голд, 1,0 л/га	5,2	15,8	31,6	47,4	-
Голтікс Голд, 1,5 л/га	-	-	73,4	13,3	13,3
Бетанал Макс ПРО. 1 л/га + Голтікс Голд, 1,0 л/га	5,6	11,1	50,0	33,3	-
$НІР_{05}$	*0,27*	*1,28*	*2,25*	*1,45*	*0,67*

Якщо у контрольному варіанті у диплоїдного ЧС компонента спостерігалися незначні зміни плоїдності (поряд з диплоїдними формами було 13,7 % міксоплоїдів, що зумовлено генетичним розщепленням), то за обприскування маточників максимальними рекомендованими дозами гербіцидів кількість диплоїдів зменшилася на 19,6-23,8 %, водночас, як кількість міксоплоїдів збільшилася у 2,3-3 рази, порівняно з контролем. Найменших змін хромосомний апарат зазнав за обробки маточників гербіцидом Бетанал Макс ПРО у нормі 1 л/га. Кількість диплоїдів та міксоплоїдів була на рівні контрольного варіанту.

Обробка гербіцидом Голтікс Голд, у мінімальній рекомендованій нормі (1,0 л/га), також не призвела до суттєвих змін у рослинах, кількість диплоїдів становила 85,8 %, проте, кількість міксоплоїдів зменшилася до 7,1 %, водночас утворилося 7,1 % тетраплоїдів.

Вплив гербіциду Голтікс Голд на клітинний апарат рослини при застосуванні у максимально рекомендованій нормі (1,5 л/га) був аналогічним дії Бетанал Макс ПРО (1,5 л/га). Кількість диплоїдів становила 66,7 %, що на 4,2 % більше, ніж у варіанті, де використовували гербіцид бетанальної групи у максимально рекомендованій нормі, а кількість міксоплоїдів менша на 4,2 %. Найбільших змін зазнали клітини рослин цукрових буряків за сумісного використання гербіцидів Бетанал Макс ПРО та Голтікс Голд у мінімальних рекомендованих нормах.

За використання посходових гербіцидів на маточних буряках цукрових виявлено значні порушення якості пилкових зерен тетраплоїдного багатонасінного запилювача, особливо за застосування збільшених норм гербіцидів (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив гербіцидів на якість пилкових зерен багатонасінного запилювача за обробки маточних буряків цукрових (середнє за 2023-2025 рр.)

Варіант	Якість пилкових зерен		
	деформованих, %	нежиттєздатних, %	всього досліджено, шт.
Без гербіцидів, контроль	1,2	0,2	3155
Бетанал Макс ПРО, 1 л/га	3,8	0,3	2957
Бетанал Макс ПРО, 1,5 л/га	7,9	0,7	3155
Голтікс Голд, 1,0 л/га	3,5	0,6	3235
Голтікс Голд, 1,5 л/га	3,1	0,7	3199
Бетанал Макс ПРО. 1 л/га + Голтікс Голд, 1,0 л/га	2,9	0,6	3258

Спостерігалося збільшення кількості деформованих пилкових зерен, особливо за внесення повних норм гербіцидів. За внесеня Бетанал Макс ПРО у максимальній нормі кількість деформованих пилкових зерен збільшувалася у 6,6 разів, а нежиттєздатних у 3,5 разів, порівняно з контролем. Використання Голтікс Голд для контролювання злакових бур'янів також призводило до порушень генеративного розвитку, але вони були значно меншими.

Отже, встановлено значні зміни, які відбулися у клітинному апараті рослин буряків цукрових, особливо, за використання гербіцидів Бетанал Макс ПРО та Голтікс Голд у максимальних дозах та за сумісного їх внесення для контролювання чисельності бур'янів у посівах маточників. Застосування обох гербіцидів на маточних буряках цукрових призводило до значних порушень і у якості пилкових зерен – їх життєздатності та розмірах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Німенко С. С., Грабовський М. Б. Вплив елементів технології на формування площі листкової поверхні рослин сої за органічного вирощування. Таврійський науковий вісник. 2023. № 130. С. 155-163.
2. Окрушко С. Є. Оцінка впливу гербіцидів та зеастимуліну на забур'яненість та урожайність кукурудзи. Сільське господарство та лісівництво. 2020. № 17. С. 95-105.
3. Лісовська Т. П. Фітотоксична і мутагенна дія фунгіциду Ридоміл-Голд на цибулю allium сера. Екологічні нотатки. 2015. Вип. 2. С. 119-127.
4. Чередничок О. І. Покращання біологічної якості насіння цукрових буряків в селекційному процесі на основі доборів за цитологічними та цитоембріологічними тестами. Збірник наукових праць Інституту цукрових буряків УААН. 2003. № 5. С. 32-38.

PHILOLOGY AND JOURNALISM

УДК 811.161.2’243: 37.016

Лариса Степанівна Козловська
кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В НОВИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ УМОВАХ

Анотація. Окреслено актуальність оновлення методичних підходів до викладання української мови як іноземної в сучасних умовах глобалізації, масової мобільності та воєнно зумовленої міграції українців. Обґрунтовано, що традиційні моделі українознавчих студій недостатньо відповідають потребам дітей і дорослих, які одночасно інтегруються в освітній простір країни перебування та зберігають зв’язок з українським культурно-мовним середовищем. Акцентовано на необхідності створення гнучких, модульних, цифрово орієнтованих методичних матеріалів, які поєднують мовний, культурний і комунікативний компоненти та враховують різні рівні володіння мовою.

Ключові слова: українська мова як іноземна, глобалізація, українці за кордоном, мовна ідентичність, цифрове навчання.

Опанування іноземної мови безпосередньо пов’язане з проникненням у культуру народу – її носія. І головною метою є не лише знання про суспільне життя і духовні цінності, але й про систему узвичаєних стереотипів поведінки, національну специфіку комунікації. Саме ця національно-культурна специфіка активно впливає і на спілкування, і на його результати на лінгвальному та позалінгвальному рівнях. Вивчаючи іноземну мову, ми часто стикаємося із ситуаціями, коли навіть глибоке знання законів іншої мови «конфліктує» з нашими моделями поведінки, заснованими на наших культурних кодах. У мультикультурному світі, де панівними є взаємообернені тренди глобалізації та збереження національної ідентичності, це спричиняє комунікативні невдачі, створює міжкультурні бар’єри, порушує технології спілкування. Сьогодні маємо ще один тренд, адже вимушена міграція українців через війну з росією стала одним із наймасштабніших міграційних явищ у сучасній Європі. Мільйони людей змушені залишити свої домівки через бойові дії, окупацію та загрозу життю. Це явище суттєво вплинуло на демографічну ситуацію, ринок праці, освіту й культурну тяглість, водночас посиливши роль української мови та ідентичності в нових ареалах розселення.

Якщо йдеться про українську мову як рідну, то у 2022–2026 роках актуалізувався новий адресат навчання – діти й дорослі українського походження, які навчаються, працюють і соціалізуються в іншомовному просторі, але прагнуть зберігати зв’язок з українською мовою та культурою. За відкритими даними, станом на січень 2025 року **355 747** українських дітей за кордоном навчалися одночасно у двох школах: дистанційно — в українській і очно – у школі країни перебування. У такій ситуації викладання української мови потребує ширшого бачення, ніж традиційне опанування лексико-граматичних норм чи засвоєння норм пунктуаційних: воно має враховувати специфіку багатомовного простору оточення, травматичний досвід вимушеної міграції, різнорівневу підготовку здобувачів освіти та нові моделі комунікації. За офіційною інформацією про організацію навчання дітей за кордоном, для них було розроблено українознавчий компонент і скорочені програми, що дають змогу поєднувати навчання в місцевій школі з українським освітнім контентом. У дистанційних класах з вивченням українознавчого компонента учні вивчають тільки предмети цього компонента за відповідною типовою програмою від 6 до 8 годин на тиждень згідно з наказом МОН від 18.08.2023 № 1014 [2].

Сучасний етап розвитку української лінгводидактики, об’єктом якої є українська мова як іноземна, позначений використанням двох підходів: традиційним і спричиненим необхідністю перегляду змісту, структури та функцій методичних матеріалів (Валіт О., Галайчук О., Гмиря Л., Дегтярьова Т., Дерба С., Дядченко Г., Колоколова А., Криволапова О., Лагута Т., Лисенко Н.,

Мазурик Д., Мацюк Г., Палінська О., Чезганов С. та ін.). У своїй статті Н. Фарина досить детально аналізує наявні концепції викладання мови [1, с. 137–139], проте базовані на них навчальні матеріали підготовлені здебільшого до появи сьогоднішніх викликів. Потреба в оновленні підходів до українознавчих студій з акцентом на їхній деколонізації загалом зумовлена тим, що традиційна модель часто орієнтувалася або на іноземних студентів-філологів, або адаптувала ці орієнтири лише для конкретних сфер професійної діяльності здобувачів освіти, або враховувала можливості досить стабільних діаспорних середовищ.

Це означає, що новостворювані методичні матеріали мають бути не лише навчальними, а й адаптивними, мобільними та міждисциплінарними. На наш погляд, інноваційність таких матеріалів полягає насамперед у переході від «лінійного» підручникового викладу до модульної побудови курсу. Ефективний сучасний матеріал з української мови як іноземної повинен складатися з коротких тематичних блоків, кожен з яких інтегрує лексику, граматику, ситуації реального спілкування, країнознавчий чи культурний компонент, а також активізує цифрові завдання для самостійної роботи. Наявні навчальні посібники з української мови для іноземних студентів прагнуть до такого оновлення [3; 4; 5; 6; 7], однак нові умови вимагають посилення комунікативності, мультимодальності та практичної орієнтованості. Так само очевидною є потреба в оновленні базованої на *Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти* [8] *Єдиної типової програми* [9], зокрема її методичного інструментарію. Науково-освітянська спільнота активно долучається до обговорення цієї проблематики та пропонування конкретних навчально-методичних продуктів (дискусії в рамах міжнародних наукових конференцій, як-от: «Українська мова як іноземна у вимірах сьогодення», Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка, 23-25.04.2026, «Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті університетів» (щорічна, Київ, КНЕУ імені Вадима Гетьмана; на сторінках знаного наукового збірника «Теорія і практика викладання української мови як іноземної», Львів і под.). Зі свого боку, Національна комісія зі стандартів державної мови спільно з науковими установами та освітніми закладами вже має конкретні результати – затверджений «Стандарт державної мови «Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння A1–C2», напрацювання стандарту «Українська мова як іноземна для дітей шкільного віку. Рівні загального володіння A1 – B2», співпраця з Європейською федерацією національних мовних інституцій (EFNIL) тощо [10].

Після 2014 року та початку повномасштабної війни значна частина українців опинилася за межами держави, що актуалізувало формування нових мовно-освітніх запитів у тих середовищах, де українська мова почала виконувати водночас інтеграційну, ідентифікаційну та культурозберігальну функції. Саме тому акцентуємо на форматі навчальних матеріалів, які мають бути насамперед придатними для змішаного та дистанційного навчання, що на сьогодні є актуальним для значної частини українців та охочих опанувати мову за кордоном.

Українська мова в новосформованих ареалах розселення українців виконує надважливу роль маркера належності до національної спільноти. Тому метою навчальних матеріалів є не лише формування мовної компетентності, а й досвіду культурної присутності. Цього можна досягти через тексти про сучасну Україну, створення комунікативних сценаріїв на щодень, мовно-культурні цифрові щоденники, інтерактивні карти пам’яті, мініпроєкти про українські традиції чи мовні практики родини. Актуальність проєктного навчання зумовлена його безумовною орієнтацією на розвиток комунікативної компетентності учасників команди через розв’язання конкретних життєвих завдань, зміщенням фокусу з пасивного засвоєння правил на активне спілкування, подолання мовно-культурних бар’єрів. Такий проєкт поєднує мовну практику, рефлексію, культурну самоідентифікацію та гнучкий формат використання в дистанційному чи офлайновому навчанні. Крім того, завдання можна адаптувати для різного віку та рівня володіння мовою – від A1 до B2. Такий підхід уможливлює вивчення мови в контексті реального життя, де здобувач освіти одночасно належить до кількох культурних просторів.

Отже, сучасні умови глобалізації (дистанційне опанування мовою) та воєнної міграції, виникнення новосформованих ареалів розселення українців вимагають переосмислення змісту українознавчих студій і створення інноваційних методичних матеріалів з української мови як іноземної. Такі матеріали мають бути комунікативно спрямованими, цифрово гнучкими, культурно насиченими та орієнтованими на потреби нових груп користувачів української мови за кордоном та в межах країни. Їхнє завдання полягає передусім у формуванні мовних навичок, проте надважливим є підтримання стійкого зв’язку з українським національним культурним простором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фарина Н. Комунікація українською як іноземною: підходи до укладання навчальних матеріалів. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2026. Випуск 21. С.137–146.
2. Наказ МОН України №1014 «Про затвердження Типової освітньої програми для дітей, які виїхали з України внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації і здобувають освіту одночасно в закладах освіти країни перебування та України» від 18.08.2023 р. URL:https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-osvitnoyi-programi-dlya-navchannya-ditej-yaki-viyihali-z-ukrayini-vnaslidok-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rosijskoyi-federaciyi-i-zdobuvayut-osvitu-odnochasno-v-za (дата звернення: 22.07.2026 р.)
3. Валіт О. С., Колоколова А. О., Лагута Т. М. Українська мова для іноземних студентів: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 232 с.
4. Данилюк Н. О., Масицька Т. Є. Українська мова як іноземна: навчально-методичні рекомендації для слухачів-іноземців підготовчого відділення. Луцьк: Надстир’я, 2024. 40 с.
5. Лазаренко С. Українська мова як іноземна (рівень А – 1): практикум. Модуль 1. Людина. Знайомство. Одеса, 2021. 53 с.
6. Лазаренко С. Українська мова як іноземна. Початковий рівень. Частина І. Відмінковий концентр. Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського», 2025. 164 с.
7. Мацюк Г. Українська мова. Практичний курс для іноземців (за новою редакцією правопису): навчальний посібник / Г. Мацюк. 3-тє вид., випр. і допов. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2024. 328 с.
8. Єдина типова навчальна програма з української мови для студентів-іноземців основних факультетів нефілологічного профілю III–IV рівнів акредитації; затверджено МОН України. Ч. 3 / за ред. О. М. Тростинської, Н. І. Ушакової. К.: НТУУ «КПІ», 2009. 50 с.
9. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.
10. Національна комісія зі стандартів державної мови (офіційний сайт). URL: https://mova.gov.ua/ (дата звернення: 21.07.2026 р.)

PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE

УДК 101.1: 316.7

Білокопитова Ніна Іванівна
кандидат філос. наук
докторантка кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

СИНТОПОТЕНЦІАЛІЗМ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ТЕОРІЯ ПОТЕНЦІЙНОСТІ

Анотація. У дослідженні представлено основні положення авторської соціально-філософської теорії синтопотенціалізму, розробленої на основі дослідження суфізму як соціокультурної системи смислотворення. Обґрунтовується положення про потенційність як реляційно організоване поле можливостей, що формується у просторі взаємодії суб'єкта, соціальних відносин, культурних смислів та історичного контексту. Синтопотенціалізм пропонується як теоретична модель, що поєднує принципи потенційності, реляційності, системності та топологічного мислення. Розкривається поняття синтопогенезу як процесу виникнення нових смислових і соціокультурних конфігурацій унаслідок взаємодії різних культурних та когнітивних просторів. Показано евристичний потенціал теорії для дослідження трансформації індивідуальної та соціальної свідомості в умовах сучасної культурної динаміки.

Ключові слова: синтопотенціалізм, потенційність, синтопогенез, соціальна свідомість, смислотворення, реляційність, топологія, соціокультурна система.

Сучасна соціальна філософія потребує переосмислення категорії потенційності у зв'язку зі зростанням складності соціальних систем, множинністю культурних форм, мережевою організацією взаємодій та прискоренням соціокультурних трансформацій. Соціальна реальність не може бути адекватно описана лише через сукупність актуальних станів, оскільки кожна сформована конфігурація відносин містить певний спектр можливих напрямів подальшої трансформації. У цьому контексті постає необхідність переходу від розуміння потенціалу як прихованої властивості окремого об'єкта до його трактування як динамічного простору можливостей. Теоретичними передумовами такого переходу є різні концепції потенційності, процесуальності та реляційності. В арістотелівській традиції *dynamis* позначає здатність сущого до переходу в актуальність [1, с. 67–70]. Процесуальна філософія А. Н. Вайтхеда зміщує акцент із субстанції на становлення, процес і творчість [2, с. 20–22]. У філософії Ж. Дельоза поняття віртуального дає змогу мислити реальність через множинність можливих форм актуалізації [3, с. 208–214]. Водночас реляційні та системні підходи акцентують залежність властивостей системи від конфігурації її внутрішніх і зовнішніх зв'язків [4, с. 36–41; 5, с. 25–28].

Важливим джерелом формування авторської концепції є також суфійська метафізика. У філософії Ібн Арабі поняття *aʿyān thābita* - «незмінних сутностей» - пов'язане з онтологічною визначеністю можливого та його співвідношенням із проявленим буттям [6, с. 77–83]. В. Ч. Читтік показує, що метафізика Ібн Арабі передбачає складне співвідношення між можливістю, уявою, проявленням та знанням [7, с. 94–101]. Водночас А. Корбен, розробляючи концепцію *mundus imaginalis*, обґрунтовує існування проміжного онтологічного виміру, в якому образ виступає способом явлення смислу [8, с. 3–7].

Зазначені підходи не є безпосередніми попередниками синтопотенціалізму, однак створюють важливий теоретичний контекст для постановки проблеми потенційності. У дослідженні [9; 11] підкреслюється, що *aʿyān thābita* та *mundus imaginalis* репрезентують різні способи концептуалізації ще неактуалізованого, тоді як синтопотенціалізм переносить акцент на конфігурацію всього простору можливостей.

У цьому контексті пропонується розрізняти *онтологічну потенційність* і *системний потенціал*. Онтологічна потенційність визначається як фундаментальний горизонт відкритості буття до множинності форм актуалізації. Системний потенціал, натомість, є конкретизованою конфігурацією можливостей, що формується у певній системі відносин. Відповідно, потенціал соціального суб'єкта

не може бути зведений до його внутрішніх властивостей, оскільки залежить від структури комунікацій, соціальних зв'язків, культурного середовища та доступних траєкторій розвитку.

Це положення становить концептуальне ядро синтопотенціалізму. У межах запропонованої концепції потенційність, реляційність, системність і топологічність утворюють взаємопов'язану теоретичну конструкцію. Її логіку можна представити у вигляді послідовності: ***онтологічна потенційність → конфігурація відносин → системний потенціал → актуалізація → нова конфігурація***.

Саме ця логіка, визначає специфіку синтопотенціалістського бачення соціальної реальності. Таким чином, синтопотенціалізм відрізняється від класичного субстанціалістського потенціалізму тим, що не локалізує потенційність у межах окремого сущого. Водночас він відрізняється і від радикального реляціонізму, оскільки не редукує можливе до вже існуючої структури відносин. Відносини формують конкретний системний потенціал, але не вичерпують онтологічного горизонту потенційності. Саме це розрізнення дозволяє поєднати онтологічний та соціально-реляційний виміри можливого.

Другим важливим компонентом концепції є топологічне розуміння потенційності. Топологія в цьому випадку використовується як евристична модель для аналізу зв'язності, близькості, дистанції, переходів і реконфігурацій смислового простору. Соціальна свідомість може бути представлена як динамічна система відносин між смислами, у якій трансформація означає не лише зміну окремих переконань, а перебудову конфігурації зв'язків між ними.

Цей підхід розвиває запропоновану когнітивну геометрію суфізму [9] як евристичну модель просторово-реляційної організації містичного пізнання. У межах цієї моделі *dhikr* формує спрямованість свідомості, maqāmāt визначають координати духовної трансформації, а *aḥwāl* забезпечують динаміку переходів між різними станами досвіду [9, с. 24–28]. У сукупності вони можуть бути інтерпретовані як механізми перебудови смислових зв'язків між індивідуальним досвідом і колективним культурним простором.

Така інтерпретація дозволяє розглядати культуру не як замкнену сукупність готових значень, а як відкритий простір потенційної реконфігурації смислів. У дисертації цей підхід визначається через поняття когнітивної топології культури, яка поєднує реляційність, рекурсивність, нелінійність і потенційність [10, с. 276–281]. Культура у такій перспективі постає простором, у якому актуальні форми соціального досвіду постійно взаємодіють із можливостями їхньої трансформації.

Особливого значення набуває поняття синтопогенезу. Під ним пропонується розуміти процес виникнення нових смислових конфігурацій унаслідок взаємодії різних культурних, когнітивних та символічних просторів. Синтопогенез не означає механічного злиття культур. Навпаки, його продуктивність полягає у тому, що відмінність стає джерелом нового потенціалу. Це особливо виразно проявляється у міжцивілізаційних формах розвитку суфізму. Дослідження корпусу *Han Kitab* показує, що ісламська метафізика у китайському інтелектуальному середовищі не просто перекладається іншою мовою, а вступає у структурну взаємодію з іншою онтологічною системою. Виникає нова конфігурація смислів, у якій зберігається відмінність традицій, але одночасно формуються нові можливості їхнього взаєморозуміння. Отже, синтопогенез можна розглядати як процесуальний механізм синтопотенціалізму. Якщо синтопотенціалізм є теоретичною моделлю, яка пояснює структуру потенційності, то синтопогенез описує процес її виникнення та актуалізації у просторі взаємодії. Відповідно: *синтопотенціалізм як теорія; синтопогенез як механізм; синтопотенціал як структурований простір можливих траєкторій*.

Ця тріада дозволяє конкретизувати соціально-філософський зміст концепції. Важливо також зазначити, що запропонована модель не передбачає буквального перенесення математичних теорій на соціальну реальність. Зокрема, використання фрактальної методології має евристичний характер і спрямоване на виявлення рекурсивності та структурної повторюваності смислових конфігурацій на різних рівнях соціокультурної системи [9, с. 32–35; 11, с.66-70]. Аналогічно топологічні та геометричні моделі застосовуються як засоби концептуалізації відносин, переходів і реконфігурацій, а не як твердження про математичну природу свідомості.

Таким чином, синтопотенціалізм пропонує розглядати соціальну реальність як динамічний простір взаємопов'язаних потенцій, у якому кожна актуалізована можливість змінює конфігурацію відносин і тим самим породжує новий простір можливого. Трансформація соціальної свідомості в такій перспективі постає не просто зміною змісту свідомості, а реконфігурацією топології смислових зв'язків.

Висновки. Синтопотенціалізм може бути визначений як авторська соціально-філософська концепція, що поєднує онтологію потенційності, реляційність, системність і топологічне мислення. Її

центральною тезою є положення про те, що системний потенціал виникає не ізольовано, а формується конфігурацією відносин. Запропоноване розрізнення онтологічної потенційності та системного потенціалу дозволяє подолати як спрощення можливого до властивості окремого сущого, так і його зведення до вже актуальної структури відносин. Соціальна реальність постає відкритим простором потенційних траєкторій, а трансформація свідомості постає процесом реконфігурації її смислово-реляційної структури. У цьому контексті синтопогенез визначається як механізм продукування нових смислових конфігурацій через взаємодію відмінних культурних просторів. Саме тому суфізм розглядається як показовий історико-культурний матеріал для виявлення механізмів синтопотенціалу, а не як єдине джерело універсальності запропонованої теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Aristotle. Metaphysics. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1994. 398 p.
2. Whitehead A. N. Process and Reality: An Essay in Cosmology. Corrected ed. New York: The Free Press, 1978. 413 p.
3. Deleuze G. Difference and Repetition. New York: Columbia University Press, 1994. 350 p.
4. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Anchor Books, 1966. 219 p.
5. Luhmann N. Social Systems. Stanford: Stanford University Press, 1995. 627 p.
6. Ibn ʿArabi. The Bezels of Wisdom (Fuṣūṣ al-Ḥikam). Trans. R. W. J. Austin. New York: Paulist Press, 1980. 284 p.
7. Chittick W. C. The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-ʿArabī's Metaphysics of Imagination. Albany: State University of New York Press, 1989. 474 p.
8. Corbin H. Creative Imagination in the Sufism of Ibn ʿArabī. Princeton: Princeton University Press, 1969. 410 p.
9. Bilokopytova N. I., El Guessab K. The Cognitive Geometry of Sufism in the Context of the Synergetic Worldview // Global transformations of the 21st century: historical experience, international relations, worldview dimensions, and educational practices. Riga : Baltija Publishing, 2026. P. 24–62. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-705-5-2
10. Mandelbrot B. B. The Fractal Geometry of Nature. New York : W. H. Freeman and Company, 1982. 468 p.
11. Bilokopytova N. From Islamic Mysticism to the Theory of Syntopotentialism. The Formation of a New Philosophy of Possibilities. Monograph. – Primedia eLaunch, Boston, USA, 2026. – 145 p. ISBN – 979-8-90553-922-0; DOI – https://doi.org/10.46299/979-8-90553-922-0

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-8
УДК 008(4)"12"Тома Аквінський

Овчаренко Валентина Володимирівна
науковий співробітник
відділ досліджень наукових і освітянських методологій та практик
Центр гуманітарної освіти НАН України
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1224-3379

ТОМА АКВІНСЬКИЙ: ДОМІНІКАНЕЦЬ, ПРИПИНИВШИЙ ВИВОДИТИ СУМИ /КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ/

Анотація. В роботі подаються міркування з приводу одного епізоду з життя Томи Аквінського /1225-1274/. Той епізод став відомий (дійшов й до нас) завдяки агіографічним джерелам /Вільгельм із Токо, 14 століття, монах-домініканець та ін./. Міркування подаються з огляду на матеріал [зібраний та хронологічно впорядкований автором у межах науково-дослідної роботи /2019-2021/] стосовно питання про реформу календаря у складі питань про реформу церкви: питань культурно-політичної ваги (насамперед), із чималою періодичністю у часі, із незворотніми змінами від 16-го століття. Текст, який пропонується для ознайомлення, є спробою повести бесіду/розмову навколо підготовки до схоластичного диспуту (навчання) поза межами релігійного та релігієзнавчого підходів.

Ключові слова: тома Аквінський, орден проповідників, католицький світ, схоластичний диспут, реформа церкви, реформа календаря.

Будемо виходити з того, що 13 століття [у Середньовічній Європі]:

- період часу, коли папи – (могутні як ніколи) і світські, і духовні володарі;
- період часу, коли васалами папи стають світські володарі;
- час, коли оголошуються хрестові походи проти світських володарів та єретиків з християн;
- час заснування жебручих чернечих орденів (домініканці, францисканці);
- час скликання трьох Вселенських соборів Католицької церкви (на предмет «суворих правил дотримання порядку») [1];
- початок розквіту університетів Європи (заснованих в 11-12 століттях);
- час, коли Паризький університет отримує заступництво (патронат) пап;
- період часу, на який припадає правління короля Франції Людовика IX Святого;
- час, коли ‘католицький світ’ [у вірі] ‘тримається’ не лише працями ‘отців Церкви’, а й трудами докторів;
- час життя та діяльності Томи Аквінського, Святого /1323/ – доктора Церкви (Doctor Ecclesiae), доктора, який має відношення до цілого (Doctor Universalis), та т.і. [2]

У чому бачиться актуальність [і нагальність] звернення до відомостей про Тому Аквінського /1225-1274/ у часі сьогодення, тут і тепер в Україні?

Природною видається (з огляду на усталені погляди та підходи) увага до релігійних та релігієзнавчих відомостей про Тому Аквінського. Бачиться очевидним також, що культурно-політичний контекст відомостей про Тому Аквінського [при цьому] зайвим аж ніяк не буде. Дана робота – спроба надолужити цьому. І розпочати варто із вибору парадигми висвітлення культурно-політичного контексту.

У якості ‘проби грунту’ оберемо ‘населену землю’ (οικουμενη, gr.) /класичний період Стародавньої Греції, Атени; час Платона/. У якості прикметних ознак, наведемо такі [3],[4],[5]:

- людина перебуває ‘у цілому’;
- людині варто триматися ‘божественного шляху’;
- справи/заняття, відповідно й справність/вправніть – певний спосіб довести/проявити/продемонструвати своє становлення як громадянина (від громадянина до громадянина доброго/славетного, яке неможливо, якщо не прямувати ‘божественним шляхом’).

Такий вибір ‘проби грунту’ – не випадковий. Він обумовлений тим, що:

- людина християнського світу також міркувалася як ‘людина у цілому’;
- ‘католицький світ’, ‘католицька Церква’ – одне із значень мали саме як ‘цілий/увесь світ’, ‘ціла/одна-єдина Церква’ [6], [7].

І хоча πᾶς [8] та ὅλος [9] – не є синонімами, однак важко заперечити: їх значення перетинаються.

Маємо відомості з агіографічних джерел (для прикладу: [10]) про те, що за декілька місяців до завершення свого земного життя Тома Аквінський припиняє усю свою писемну діяльність (так «Сума» лишається незавершеною). На запитання про причини того з боку його сповідника та секретаря, дає таку відповідь (хоча й не відразу): «Реджинальде, я не можу, бо все, що написав, бачиться мені таким поверховим… з огляду на те, що відкрилося/розкрилося мені» [10, с. 377].

Отже, що нам з того, що Тома Аквінський припинив (в якийсь момент) виказувати/демонструвати/доводити свою вправність/справність у підготовці/навчанні теологів? Нам – у часі теперішньому, тут – в Україні.

Наведене нижче пропонується побачити як таке, яке варто уваги:

- якщо мати ясність щодо причин (величі неабиякої) справ своїх, а з тим й справності/вправності своєї (відповідної/належної);
- і при цьому мати ясність щодо того людині самій (як таке вдається);
- тоді й людині самій вирішувати, як розпорядитися/розпоряджатися тим й надалі;
- тобто не наслідків, а причин справ своїх [та справності/вправності своєї у тому] тримається людина така (із ясністю тою).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Concilio ecumenico//Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://la.wikipedia.org/wiki/Oecumenicum_concilium (дата звернення: 20.08.2026).
2. Thomas Aquinas//Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://la.wikipedia.org/wiki/Thomas_Aquinas (дата звернення: 20.08.2026).
3. Plato, Laws [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0165%3Abook%3D1%3Apage%3D624 (дата звернення: 20.08.2026).
4. Plato, Timaeus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0179%3Atext%3DTim.%3Asection%3D17a (дата звернення: 20.08.2026).
5. Plato, Theages [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0175%3Atext%3DTheag.%3Asection%3D121a (дата звернення: 20.08.2026).
6. Католицька церква// Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 20.08.2026).
7. Catholic (term)// Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Catholic_(term) (дата звернення: 20.08.2026).
8. πᾶς//Wiktionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://en.wiktionary.org/wiki/%CF%80%E1%BE%B6%CF%82 (дата звернення: 20.08.2026).
9. ὅλος// Wiktionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://en.wiktionary.org/wiki/%E1%BD%85%CE%BB%CE%BF%CF%82 (дата звернення: 20.08.2026).
10. Fontes vitae S. Thomae Aquinatis, notis historicis et criticis illustrati... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://archive.org/details/fontesvitaesthom00pr/page/376/mode/2up (дата звернення: 20.08.2026).

PEDAGOGY AND EDUCATION

UDC 37.014:81

Жукова Анна Робертівна
доктор філософії у галузі педагогіки,
професор кафедри іноземних мов та військового перекладу
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

Згідно із програмами: «Концепція національного виховання дітей та молоді», «Освіта XXI століття», одним із найголовніших завдань у контексті виховання справжніх гуманістичних цінностей в системі освіти є формування високоморальної особистості, що здатна розуміти та виявляти такі риси, як: чесність, відповідальність, порядність, здатність до співпереживання та ін. [3].

Саме тому все більшої актуальності, враховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні та обставини, пов'язані з російською агресією, набуває формування національних цінностей, виховання в молодого покоління активної громадянської позиції, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, почуття патріотизму тощо. Кожен заклад освіти, незалежно від рівня — від школи до закладу вищої освіти, — має стати для здобувача освіти тим осередком становлення громадянина-патріота України, який у майбутньому готовий буде брати на себе відповідальність, щоб сприяти встановленню громадянського миру й злагоди в суспільстві та єдності української політичної нації. Важливо, щоб освічені, національно-патріотично виховані здобувачі освіти в майбутньому і надалі мали сформовану свідомість та самовіддано розбудовували країну як суверенну, правову, демократичну, соціальну та незалежну державу, а головне, забезпечували її національну безпеку [6].

З утворенням незалежної Української держави з'явилися усі можливості для відродження нашої нації, створення перспективної молодої держави, яка б не поступалася жодній європейській країні, і якою пишався б кожен українець — свідомий громадянин і патріот своєї Батьківщини — через використання багатовікового досвіду народної педагогіки. Використання народознавчого матеріалу потрібне на різних етапах здобуття освіти — від початкової школи до закладів фахової передвищої та вищої освіти, зокрема закладів вищої військової освіти. Завдяки народній педагогіці та її засобам здобувачі освіти зможуть відчути, що знання про свій народ — це перш за все пізнання себе [6].

Правильно організований процес виховання засобами народної педагогіки формує повноцінну цілісну особистість, індивідуальність, яка високо цінує свою громадянську, національну і особистісну гідність, совість і честь.

Проблемі формування національних цінностей здобувачів освіти присвячені дослідження видатних педагогів минулого: Г. Ващенка, С. Русової, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича; а також сучасних дослідників: О. Антонової, О. Дубасенюк, І. Беха, А. Котенського, М. Федорової, О. Павловської, О. Платниці та ін. Потенціал народної педагогіки у формуванні національних цінностей здобувачів освіти окреслений у розробках таких учених, як: О. Антонова, О. Висоцька, О. Вержиховська, Т. Виноградова, І. Газіна, П. Гай-Нижник, Ю. Кричевська, В. Мосіяшенко, В. Мотрич, Л. Чупрій. Питання національно-патріотичної підготовки здобувачів закладів вищої освіти в умовах сучасних викликів висвітлено, зокрема, у працях А. Сембрат та Л. Ткаченко [7].

Зважаючи на обставини сьогодення, важливим чинником національного виховання є феномен згуртованості суспільства. Це — свідчення жертовності заради безумовного дотримання прав і свобод людини та поваги до людської гідності, а також відстоювання загальнонаціональних інтересів, відмова учасників від особистого заради досягнення спільної мети. В. Сухомлинський сказав: «Патріотизм — це сплав почуття й думки, осягнення святині — Батьківщини — не тільки розумом, а й передусім серцем... Патріотизм починається з любові до людини. Патріотизм починається з колиски» [5].

Основи почуття патріотизму, національної та особистої гідності закладаються ще в дитинстві, однак їх подальше усвідомлене становлення відбувається протягом усього освітнього шляху особистості — у школі, закладі фахової передвищої та вищої освіти. Відповідні зміст, форми і засоби

виховання на кожному з цих етапів мають спиратися передусім на виховну систему, яку сформував сам народ на основі свого багатовікового досвіду — народну педагогіку, яка є основою національно-патріотичного виховання.

Українська народна педагогіка сягає корінням у сиву давнину — ще до часів заснування Київської держави [2].

Етнопедагогіку слід визначати як науку «про досвід народних мас з виховання підростаючого покоління, про їх педагогічні погляди, науку про педагогіку побуту, про педагогіку сім'ї, роду, племені, народність та націю».Народна педагогіка як галузь етнопедагогіки заснована на століттями розроблюваних та багатих на різноманітність критеріальних підходів та пріоритетів у моральних вчинках людини, які стверджують життя та особистість головною цінністю, а сенс життя людини — у її розвитку.Зміст потенціалу народної педагогіки розкривається в історичних пам'ятках: літописах, повістях та билинах, повчаннях та молитвах, житіях святих тощо.Народну педагогіку часто називають усною традиційною фольклорною материнською школою, яка покликана формувати духовні цінності у людини [3].

Система виховання національних цінностей здобувачів освіти засобами народної педагогіки — це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації особистості на всіх щаблях її освітнього становлення.

Визначенню принципів, підходів, форм і методів виховної роботи в закладі освіти засобами народної педагогіки в сучасній національній школі сприяє глибоке вивчення педагогічних явищ, типів навчально-виховних закладів, виховних традицій в епоху великого Українського Відродження (XVI — перша половина XVIII ст.). У період Ренесансу в Україні утверджувалися пріоритетність етнопедагогіки і народознавства, родинного виховання і сімейних духовних цінностей, формування національної свідомості і духовності, усталювалася рівноправна основа різноманітних і альтернативних освітньо-виховних структур, багатоваріантних підходів у навчанні і вихованні, не допускалися одноманітність і уніфікація в системі навчально-виховних закладів [2].

У сучасній системі патріотичного виховання широко використовується досвід видатного вітчизняного педагога-гуманіста В. Сухомлинського. Педагогічний колектив закладу освіти надає великого значення моральній, патріотичній, інтелектуальній, естетичній обстановці, в якій формується особистість, оскільки саме послідовність і наступність виховного впливу протягом усього періоду навчання відіграють вирішальну роль у становленні громадянина-патріота [5].У педагогічній системі Павлиського Добротворця значне місце посідає принцип диференційованого та індивідуального підходу до виховання. Отже, найпершим і найголовнішим у патріотичному формуванні особистості, як підтверджує аналіз педагогічної практики видатного дослідника, є засвоєння здобувачами освіти загальнолюдських норм моралі — чесності, правдивості, доброти й чуйності, любові та поваги до старших. «Добрі почуття своїм корінням сягають у дитинство, а людяність, доброта, лагідність, доброзичливість народжуються у праці, турботах, хвилюваннях про красу навколишнього світу» [5].Засобами виховного впливу народної педагогіки є народні звичаї, традиції, обряди — поняття майже споріднені, проте не тотожні. Звичаї, обряди, свята в етнопедагогіці виступають як форми прояву народних традицій. Всі вони є засобами збереження і передачі від покоління до покоління народного досвіду та можуть сприйматися як форми традиційного впливу народної педагогіки на формування національно-патріотичних ціннісних орієнтирів здобувачів освіти. Українські традиції та обряди формувалися впродовж століть. Вони органічно поєднують у собі духовний зміст традицій: усну народну творчість, зокрема інструментальну музику, народну пісню, національну хореографію, моральні норми, правила, проповіді, заповіді, заклинання тощо [4].

У процесі ознайомлення із народними звичаями і традиціями засобами народної педагогіки — через відвідування музеїв народної творчості, участь у тематичних заходах, наукових гуртках з етнопедагогіки та народознавства — здобувачі освіти повинні не лише усвідомлювати вирішальне значення звичаїв і традицій рідного народу, але й розуміти доцільність таких моральних, духовних, етичних, трудових цінностей та орієнтирів для свого життя, як: доброта, справедливість, правдивість, працелюбство, толерантність, щирість, повага до інших людей, відповідальність, відчуття гордості за приналежність до свого народу [2].

Важливою складовою виховної системи засобами народної педагогіки є опрацювання зразків усної народної творчості — переказів, легенд, історичних пісень, — а також участь у відтворенні народної обрядовості (зокрема календарно-обрядових традицій, пов'язаних із хліборобською культурою), завдяки чому здобувачі освіти пізнають особливості трудових дій наших предків та їх

значення для життєдіяльності, культури та ідентичності українців. Через лекційні, семінарські заняття, дискусії та самостійну аналітичну роботу з фольклорними джерелами здобувачі освіти вчаться розуміти, що народні звичаї та обряди українців нерозривно пов'язані з побутовим, календарним та релігійним життям [3]. Робота з прислів'ями, приказками та афористичними формами народної мудрості (аналіз їх значення, застосування у власних висловлюваннях, зіставлення з сучасними реаліями) спрямована на формування патріотизму здобувачів освіти, є досить ефективною, адже відповідає завданням виховання на різних освітніх щаблях, розвиває ініціативність, вміння взаємодіяти з викладачем та одногрупниками, розвиває навички самостійного пошуку відповіді на певне питання, сприяючи успішному засвоєнню патріотичних знань, які трансформуються у відповідний патріотичний світогляд особистості [3].

Таким чином, засоби народної педагогіки у питанні формування національно-патріотичних цінностей здобувачів освіти сприяють формуванню в особистості таких позитивних якостей, як відповідальність, організованість, співчуття, чуйність, взаємопідтримка, взаємодопомога.

Через використання різноманітних форм і методів роботи із застосуванням народної педагогіки — екскурсії до музеїв народної творчості, ознайомлення з культурною спадщиною під час виробничої та навчальної практики, залучення здобувачів освіти до аналізу краси рідного слова (у народних піснях, прислів'ях, приказках, історичних переказах) — відбувається збагачення емоційної, морально-чуттєвої, духовної, розумової, етичної, естетичної сфер особистості як основи стійких національно-патріотичних знань, якостей, переконань. Особливої актуальності це набуває для здобувачів закладів вищої, зокрема вищої військової, освіти, для яких сформована національна свідомість і глибинний зв'язок із народною культурою є невід'ємною складовою професійної та громадянської ідентичності майбутнього фахівця. Беззаперечно, народна педагогіка та її засоби мають неоціненний та багатогранний вплив на особистість здобувача освіти та його національно-патріотичну свідомість.

Народна педагогіка за цих умов виступає інструментом для збереження національної освіти, традицій та звичаїв, національного виховання, спадкоємності поколінь та сприяє національному піднесенню й успіху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Висоцька О., Антонова О. Формування національних цінностей здобувачів освіти засобами народознавства. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 230.
2. Газіна І. О. Національні цінності, їх зміст, специфіка та місце в системі виховання здобувачів освіти. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: зб. наук. пр. Рівне, 2011. Вип. 1. С. 44–45.
3. Концепція національного виховання. URL: https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302 (дата звернення: 29.07.2026).
4. Концепція національно-патріотичного виховання студентської молоді. URL: http://designcollege.cv.ua/wp-content/uploads/2016/03/01Kontseptsiya-natsionalno-patriotychnogo-vyhovannya-studentskoyi-molodi.pdf (дата звернення: 29.07.2026).
5. Мотрич В. Гуманістичні ідеї В. О. Сухомлинського та їх творче впровадження у навчально-виховний процес закладу освіти. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2013. Вип. 1 (24).
6. Чередниченко А. А. Європейські цінності: теоретичні засади формування. Державне управління та місцеве самоврядування. 2020. Вип. 1 (44). С. 20–25.
7. Сембрат А., Ткаченко Л. Національно-патріотична підготовка здобувачів закладів вищої освіти як чинник збереження української ідентичності в умовах боротьби за свободу. Освітні обрії. 2025. Том 61, № 2. С. 104–109.

УДК 373.3.091.3:811.161.2'342

Холод Олена Василівна
вчитель початкових класів
Комунальний заклад “Липецький ліцей імені П. В. Щепкіна
Липецької сільської ради Харківського району Харківської області”
с. Липці, Харківська обл., Україна

ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЗАСОБАМИ АВТОРСЬКОГО МЕТОДУ «ЖИВИЙ КОНСТРУКТОР»

Анотація. У статті висвітлено теоретичні засади та практичний досвід застосування авторського методу сенсорно-тактильного моделювання «Живий конструктор» у початковій школі. Науково-методичний опис методу зафіксовано в науковому творі, на який отримано офіційне свідоцтво про реєстрацію авторського права, що засвідчує його науково-практичну новизну. Обґрунтовано психолого-педагогічні та нейрофізіологічні механізми матеріалізації абстрактних фонетичних понять через предметно-практичну діяльність із безпечними природними об'єктами. Подано алгоритм звукового кодування та розкрито варіативність сюжетно-ігрового оформлення завдяки інтеграції етно-персонажів. Описано потенціал методу як інструменту сенсорного, естетичного та психологічного розвантаження учнів 2–4 класів під час навчального дня. Доведено універсальність методу для очного, дистанційного та змішаного форматів навчання.

Ключові слова: фонематична компетенція, звуковий аналіз, Живий конструктор, авторське право, сенсорно-тактильне моделювання, Еко-кошик, психологічне розвантаження, Нова українська школа.

Формування фонематичної компетенції — вміння розрізняти, аналізувати та диференціювати звуки рідної мови — є фундаментальною передумовою успішного опанування читання та письма в Новій українській школі [1]. Проте для дітей молодшого шкільного віку фонетичні категорії (голосні та приголосні звуки, твердість і м'якість приголосних) є абстрактними й складними для сприйняття. Традиційні графічні схеми (риски та крапки на папері чи дошці), друковані картонні картки-символи або навіть пластмасові конструктори (на кшталт цеглинок LEGO) нерідко засвоюються дітьми механічно, без усвідомлення зв’язку між артикуляційною природою звука та його умовним позначенням [2].

Додатковим викликом для сучасного освітнього процесу є високий рівень психоемоційного напруження учнів, зумовлений безпековими чинниками, адаптацією до різних форматів навчання (очне, дистанційне, змішане) та тривалим перебуванням перед екранами ґаджетів.

Усуненню цих бар'єрів сприяє авторський метод «Живий конструктор». Його сутність полягає у матеріалізації абстрактного фонетичного аналізу через наочно-дійове сенсорно-тактильне моделювання: дитина не просто зображує схему слова, а фізично «будує» її за допомогою екологічних, спеціально відібраних та безпечних матеріалів природного походження [3].

В основі авторського методу лежить генетико-моделювальна концепція учіння академіка С. Д. Максименка [4]. За цією теорією, аналіз абстрактних понять стає ефективним лише тоді, коли учень проходить етап керованої інтеріоризації — переходу від зовнішньої дії з реальними предметами до внутрішньорозумової операції [5].

З точки зору нейропедагогіки та теорії сенсорної інтеграції [6], робота з природними фактурами (гладенький оброблений каштан, шорстка соснова шишка, округла річкова галька) стимулює численні механорецептори пальців рук. Моторна проекція кисті в корі головного мозку розташована в безпосередній близькості до мовленнєвої зони Брока. Регулярна тактильна стимуляція кінчиків пальців активізує сусідні мовленнєві зони, полегшує артикуляцію та стимулює зону Верніке, яка відповідає за сприйняття мовлення й фонематичний слух. Крім того, контакт із натуральними естетичними матеріалами забезпечує саморегуляцію нервової системи, знімає м'язові затиски та знижує рівень тривожності.

Базовим матеріальним комплексом методу є «Еко-кошик» — набір природних матеріалів, підготовлених із дотриманням усіх вимог безпеки життєдіяльності молодших школярів. Усі елементи кошика проходять попередню обробку (очищення, дезінфекція, перевірка на відсутність гострих країв чи алергенів), що робить використання матеріалу повністю безпечним як у класі, так і вдома.

Система звукового кодування базується на наочно-асоціативному зв'язку між властивостями об'єкта та характеристикою звука:

- Голосні звуки [●]: кодуються круглими, об'ємними й гладкими об'єктами (очищені каштани, округлі шишки сосни, шліфована галька). Форма кола візуалізує вільне проходження повітряного струменя та округлення губ при вимові.
- Приголосні тверді звуки [-]: кодуються лінійними твердими предметами (оброблені гладкі палички, смужки гладенької кори, довгасті ялинові шишки), які символізують перешкоду на шляху повітря та лінійну форму ротової щілини під час вимови.
- Приголосні м'які звуки [=]: кодуються парними елементами (два однакові жолуді, дві гладкі палички), що асоціативно передають пом'якшену артикуляцію та подвійний тактильний стимул.

Застосування методу «Живий конструктор» не обмежується єдиним сценарієм. Для підвищення пізнавальної мотивації звуковий аналіз обгортається у сюжетну дидактичну гру. Наприклад, у межах етно-контексту на урок до дітей «завітає» фольклорний персонаж – лісова Мавка. Вона чує та розуміє звуки природи, але не знає, як їх позначити та «записати» для людей. Вона просить першокласників допомогти їй відтворити звукову схему слова (наприклад, «МАК», «СОСНА», «ВОДА») за допомогою дарунків лісу з «Еко-кошика». Учень інтонаційно виділяє звук у слові, визначає його характеристику, обирає з «Еко-кошика» відповідний безпечний природний код і викладає послідовну звукову модель на робочій поверхні. Такий підхід перетворює навчальне завдання на захопливу ігрову місію.

У 2–4 класах, коли базові навички звукового аналізу вже сформовані, застосування «Живого конструктора» набуває нового значення. Створення еко-схем виконує першочергово здоров'язбережувальну функцію. Під час інтенсивних уроків мови чи читання коротка вправа з викладання слів природним матеріалом слугує естетичним, тактильним та психологічним відпочинком. Переключення уваги з підручника, зошита чи екрана монітора на об'ємні фактурні предмети знімає зорову та цифрову втому, а маніпулювання елементами природи гармонізує атмосферу в класі.

Завдяки своїй універсальності метод «Живий конструктор» легко підлаштовується під будь-які умови. За очного навчання «Еко-кошик» є безпечним індивідуальним або спільним роздатковим матеріалом. У дистанційному форматі батькам надається порадник із рекомендаціями щодо підбору безпечних домашніх еко-матеріалів (шишки, горіхи в шкаралупі, сухі макаронні вироби), що дозволяє дитині працювати з фізичними предметами біля екрана, зменшуючи час безпосереднього контакту з клавіатурою.

Отже, науково-методична розробка методу «Живий конструктор» є універсальною педагогічною технологією, яка поєднує формування фонематичної компетенції молодших школярів із вираженим здоров'язбережувальним та психоемоційним ефектом. Переведення абстрактного звукового аналізу в площину тактильного моделювання забезпечує свідоме засвоєння фонетики першокласниками, а для учнів 2–4 класів слугує дієвим засобом зняття втоми та тривожності. Гнучкість сюжетного оформлення, екологічність та безпечність матеріалів роблять метод перспективним інструментом для практичного втілення завдань Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посібник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
2. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою КМУ від 21.02.2018 № 87.
3. Тименко В. П. Етнодизайн у системі STEAM-освіти. Київ : ІОД НАПН України, 2019. 45 с.
4. Максименко С. Д. Генетична психологія учіння людини. Київ : НАПН України, 2000. 320 с.
5. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ : АПН, 2000. 316 с.
6. Айрес Е. Джин. Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку. Київ : Видавництво Ростислава Бурлаки, 2024. 266 с.

UDC 371.314

Стародубцева Вікторія Анатоліївна
вчитель географії
КЗ «Золочівський ліцей № 2
Золочівської селищної ради
Заслужений вчитель України

ТЕСТОВІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Анотація. В статті розглянуто особливості тестових технологій, їх класифікація та вимоги до завдань в тестовій формі, також наведено приклади тестових завдань різних видів, системи таких завдань.

Ключові слова: тестові технології, фасетність, класифікація тестів, завдання з вибором однієї правильної відповіді, на встановлення відповідності, послідовності.

Якість освіти безпосередньо пов'язують з системою оцінювання всіх складових навчально-виховного процесу. В тому числі і навчальних досягнень учнів. Чим об'єктивніше буде оцінювання, тим якіснішою стане освіта. Визнаним у світі інструментом педагогічного оцінювання та вимірювання є тестові технології.

Тестування є більш об'єктивною формою оцінювання досягнень учнів, ніж традиційні методи. Усно опитати кожного учня щодня надзвичайно складно, особливо у великих класах. Провівши письмову роботу, вчитель витрачає на перевірку в середньому до 3 год (до 10 хв на роботу кожного учня, якщо в класі 25 чол.). Тестування допомагає легко і швидко відстежувати якість засвоєння навчального матеріалу, що дає змогу учителю вчасно внести корективи в свою роботу. Крім того повністю знімається питання про суб'єктивність оцінки роботи учнів. Застосовувати завдання в тестовій формі можна на будь якому етапі уроку, не лише для перевірки знань і умінь учнів.

Потужним стимулом і викликом стало обов'язкове зовнішнє незалежне оцінювання. Це надзвичайно складний і серйозний процес реформування української освіти. Зрозуміло, що для якісної підготовки учнів до ЗНО, необхідно активно використовувати тестові технології в навчальному процесі. А це вимагає відповідної методичної підготовки вчителя, опанування ним основами тестології

1. ТЕСТОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Вимоги до завдань в тестовій формі

Тестування виконує три основні функції, що пов'язані між собою:

1. діагностична – виявляє рівень знань, умінь і навичок учнів
2. навчальна – мотивація учнів до активізації роботи по засвоєнню навчального матеріалу
3. виховна – обов'язковість тестового контролю дисциплінує, організовує і націлює діяльність учнів , формує прагнення розвивати свої здібності.

Завдання в тестовій формі – це педагогічний засіб в теорії педагогічних вимірів, який відповідає вимогам:

- Мета
- Стислість
- Технологічність
- Логічна форма вислову
- Визначеність місця для відповіді
- Однакові правила оцінки відповідей
- Правильність розміщення елементів завдання
- Однакова інструкція для всіх учнів
- Адекватність інструкції формі та змісту завдання [1]

Мета. Кожне завдання має свою місію і свої характеристики. Можуть бути для слабких і сильних учнів, для самостійної роботи, для атестації. Для самоосвіти і самоконтролю і т.д. Вони виконують як навчальні, так і контролюючі функції.

Стислість. Це підбір слів, символів, графіків, які дозволяють мінімумом засобів домогтися максимуму зрозумілості змісту завдання. Завдання в тестовій формі завжди менші задач і питань. Для досягнення стислості завдання краще запитувати про щось одне.

Технологічність. Це таке компонування завдань, яке дозволяє весь процес тестування ,або більшу його частину . провести за допомогою технічних засобів: точно, швидко, об'єктивно. Технологічність забезпечується правильністю форми і змісту завдання.

Логічна форма вислову. Це засіб упорядкування і ефективної організації змісту тексту. Логічна перевага завдань в тестовій формі у тому, що вони після відповіді перетворюються в у форму вірного чи невірного висловлювання. Форма завдання вважається правильною, якщо вона дозволяє точно висловити зміст і зрозуміла для всіх учнів.

Визначеність місця для відповіді. В завданнях відкритої форми відповідь пишеться замість пропусків за текстом завдання. В завданнях на встановлення відповідності – в спеціально відведеному рядку нижче завдання, в завданнях на встановлення послідовності – також в спеціально відведеному місці.

Однакові правила оцінки відповідей. Однакова інструкція для всіх учнів.

Нікому немає жодних переваг. Всі учні відповідають на одні й ті ж питання за однаковий час, маючи однакові інструкції в залежності від типу завдання.

Адекватність інструкції формі та змісту завдання. Це відповідність компонентів, що є обов'язковим для виконання завданнями своєї функції. Невідповідність форми змісту і змісту формі викликає помилку розуміння змісту завдання. В завданнях немає жодного зайвого слова чи знаку для вираження необхідного змісту.

Класифікація тестів

Класифікація за *формою тестування:*

- тести для групового тестування;
- тести для індивідуального тестування.

Класифікація за визначенням *«що вимірюється»:*

- тести знань та навичок;
- тести інтелекту;
- тести інтересів;
- тести спеціальних здібностей;
- тести характерологічні (особистісні);
- тести визначення окремих психічних функцій (пам'яті, мислення, уваги тощо).

Класифікація за *психологічною ознакою:*

- тести досягнень:
- тести розвитку;
- тести інтелекту;
- тести загальної результативності;
- тести успішності;
- соціальні тести, які вивчають професійну здатність;
- психометричні тести особистості.

Класифікація за *метою застосування:*

- тести, що констатують;
- тести, що діагностують;
- тести, що прогнозують.

Класифікація за *видом контролю:*

- тести вхідного контролю;
- тести поточного або проміжного контролю;
- тести рубіжного або підсумкового контролю;
- тести заключного (вихідного) контролю.

Класифікація за *статусом запровадження:*

- загальнонаціональні тести;
- тести відомчі або міністерські;
- тести рівня навчального закладу;
- тести кафедральні;
- тести особисті або неформальні.

Класифікація за *видом тестового завдання:*

- відкритої форми;
- з вибором однієї чи кількох відповідей;
- на встановлення відповідності
- на встановлення правильної послідовності

Класифікація за *однорідністю* тестових завдань у тесті:

• тести однорідні, тобто складаються з тестових завдань одного виду;

• тести неоднорідні.

Класифікація щодо *застосування технічних засобів:*

• безмашинні тести: бланкові з ручною обробкою результатів;

• бланкові тести з комп'ютерною обробкою результатів;

• комп'ютерні тести.[4]

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

Завдання з вибором однієї правильної відповіді найбільш поширені в тестовій практиці, так як вони відносно прості і зручні для автоматизованого контролю знань. Недолік – можливість вгадування правильної відповіді.

Якщо завдання виконуються за допомогою бланків, то їм відповідає стандартна інструкція : «*Обвести кружечком номер правильної відповіді.* »

При одній правильній відповіді число неправильних коливається від одного до п’яти. Для зниження вірогідності вгадування слід додати дистрактори – відповіді неправильні, але правдоподібні

Обвести кружечком номер правильної відповіді:

1. ОБЛАСТЯМ СКЛАДЧАТОСТІ У РЕЛЬЄФІ ВІДПОВІДАЮТЬ
   1) низовини
   2) височини
   3) плоскогір’я
   4) гірські системи

Фасетність

Фасет – це форма запису декількох варіантів одного і того ж завдання. Ця ідея асоціюється з відомою практикою складання кількох варіантів однаково складних завдань для проведення контрольних робіт. Фасетний запис призначений не для учнів, а для тих, хто проводить тестування.

Цей принцип дозволяє створити в одному завданні кілька варіантів, що дає змогу уникнути списування і об’єктивно оцінити дітей.

2. ЧАСТИНИ СВІТУ {МАТЕРИКИ}

1) Азія	5) Америка
2) Африка	6) Північна Америка
3) Європа	7) Південна Америка
4) Євразія	8) Австралія

Завдання з вибором однієї і більше правильних відповідей

Такі завдання допомагають уникнути вгадування і дають змогу перевірити класифікаційні знання учнів. Вони складніші, вони перевіряють знання ширше і глибше, ніж завдання з вибором однієї правильної відповіді. Скільки правильних і неправильних відповідей повинно бути в завдання ? В інструкції буде сказано: «До Вашої уваги завдання, в яких може бути одна, дві, три і більше правильних відповідей. Обвести кружечком номери всіх правильних відповідей», отже число правильних відповідей не обмежено. Із інструкції видно, що правильними можуть бути всі відповіді, але в підсумковому тестування таких завдань слід уникати, бо учні все рівно будуть в правильних відповідях шукати неправильні і допускати штучно викликані помилки.

До Вашої уваги завдання, в яких може бути одна, дві, три і більше правильних відповідей. Обвести кружечком номери всіх правильних відповідей

3. УКРАЇНСЬКОМУ ЩИТУ В РЕЛЬЄФІ ВІДПОВІДАЮТЬ

1)Придніпровська височина	4) Причорноморська низовина
2)Придніпровська низовина	5) Закарпатська низовина
3)Приазовська височина	6) Подільська височина

Завдання відкритої форми

В завданнях відкритої форми немає готових відповідей, відповідно вибирати нема із чого. Учні пишуть відповіді в бланк або набирають на комп’ютері. Завдання формулюють у вигляді тверджень, які перетворюються в істинне, якщо відповідь правильна, і помилкове, якщо відповідь неправильна.

Доповніть:

4. ПЕРЕХІДНА ЗОНА , ЩО РОЗДІЛЯЄ ДВІ ПОВІТРЯНІ МАСИ З РІЗНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ НАЗИВАЄТЬСЯ _____

5. ПЕРЕСИХАЮЧІ РІКИ { АФРИКИ, АВСТРАЛІЇ} НАЗИВАЮТЬСЯ _____

1.7. Завдання на встановлення відповідності.

Ці завдання про взаємозв'язок визначень і фактів, авторів і їх творів, форм і змісту, про співвідношення між предметами, законами, датами. Елементи композиції : інструкція, назви двох стовпчиків, елементи цих стовпчиків з цифрами і буквами, номер завдання , рядок відповідей. Інструкція складається зі слів : « Установіть відповідність». Назви двох стовпчиків відносяться до всіх елементів класу. Елементи стовпчиків виражають зміст завдання. Їх повинна бути різна кількість, бо коли учні спочатку оберуть ті пари, які знають , то остання пара автоматично буде правильною. Ось саме тому число елементів правого стовпчика повинно бути більшим.

Установіть відповідність:

6. МАТЕРИК	РІЧКА
1) Євразія	А) Ніл
2) Африка	Б) Рейн
3) Австралія	В) Дарлінг
4)Південна Америка	Г) Юкон
	Д) Парана
	Е) Міссісіпі

Відповіді: 1__ , 2__ , 3 __ , 4__ .

1.8. Завдання на встановлення правильної послідовності

Можна виділити кілька змістових варіантів правильних послідовностей:

1. послідовність історичних подій
2. послідовність технологічних дій і операцій
3. послідовність різних процесів
4. ланцюжок розумових дій , що створюють систему знань, умінь і навичок.

В інструкції до таких завдань лише три слова : « Установіть правильну послідовність.» Місце для відповіді – це прямокутники зліва, навпроти назв кожного елемента.

Якщо перша відповідь буде неправильною, то всі наступні будуть також невірні. Тому, якщо за все завдання, виконане правильно , учень отримує три бали, то помилка в кінці завдання призводить до зниження оцінки на 1 бал, в середині завдання – на 2, на початку – на 3 бали.

Установіть правильну послідовність

7. ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ

□ подорож Марко Поло в Китай
□ навколосвітня подорож Магеллана
□ відкриття Амундсеном південного полюса
□ відкриття Колумбом Америки
□ відкриття Антарктиди

8. ПЕРІОДИ ГОРОТВОРЕННЯ

□ мезозойський
□ байкальський
□ альпійський
□ герцинський
□ архейський

Системи завдань в тестовій формі

Циклони та антициклони

Циклон – замкнена область з низьким тиском в центрі. До нього в приземному шарі стікається повітря. Звідси воно по спіралі підіймається вгору. Внаслідок висхідних рухів формуються хмари та йдуть опади. Влітку, під час проходження циклонів, температура повітря знижується, а взимку – підвищується, настає відлига. В тропічних широтах виникають так звані тропічні циклони – урагани (тайфуни), які мають незначні розміри, але характеризуються сильним вітром.

Антициклон - замкнена область з високим тиском в центрі. Тут переважають низхідні потоки повітря, які біля землі розтікаються в різні сторони. Розтікання повітря розсіює хмари і опади не утворюються. Під час проходження циклонів погода сонячна, влітку дуже жарко, а взимку – холодно.

На рух повітря в таких областях впливає сила обертання Землі. Повітря в антициклоні в північній півкулі рухається за годинниковою стрілкою , в циклони – проти годинникової стрілки. В південній півкулі - навпаки.

1. ЗАМКНЕНА ОБЛАСТЬ З { високим, низьким } ТИСКОМ У ЦЕНТРІ НАЗИВАЄТЬСЯ - _____
2. РУХ ПОВІТРЯ В { циклоні, антициклоні } В { північній, південній} ПІВКУЛІ ВІДБУВАЄТЬСЯ
    1) за годинниковою стрілкою
    2) проти годинникової стрілки
3. ТЕМПЕРАТУРА ПОВІТРЯ { влітку, взимку } ПІД ЧАС РУХУ { циклона, антициклона }
    1) підвищується
    2) знижується
4. УТВОРЕННЯ ОПАДІВ В { циклоні, антициклоні } { влітку, взимку }
    1) відбувається
    2) не відбувається
5. ТРОПІЧНІ ЦИКЛОНИ НАЗИВАЮТЬСЯ - _____

ВИСНОВКИ

Використання науково обґрунтованого тестування учнів дає змогу оперативно та об’єктивно контролювати стан навчально - виховного процесу , вчасно робити відповідну корекцію та приймати необхідні управлінські рішення для підвищення якості навчання.

Систематичне тестування допомагає підготувати учнів до зовнішнього незалежного оцінювання.

Можна стверджувати , що XXI століття стане століттям інтелектуальної конкуренції. В якій переможуть ті країни, які зуміють вдумливо і ефективно реалізувати можливості завдань в тестовій формі. Це слід зробити для формування нового покоління творчої молоді та для істинного прогресу освітнього процесу в цілому. [1]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аванесов В.С. Форма тестовых заданий.- М.: Центр тестирования , 2005. – 156 с.
2. Аванесов В.С. Композиция тестових заданий .- М.: Центр тестирования , 2002. – 120 с.
3. Некос В.Е., Байназарова Е.А. Система контрольно- проверочных заданий тестового типа для 7 и 8 классов средней школы.- Х.: ХГУ, 1990.- 139 с.
4. Параценко Н., Леонський В., Леонська Г. Тестування учнів у середній школі.-К. : Шкільний світ, 2009.- 129 с.

УДК 373.5.016: 51: 37.091.33

Олійник Світлана Василівна
вчитель-методист вищої кваліфікаційної категорії
Люботинська гімназія №1 Люботинської міської ради
Харківської області

ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ НУШ ЧЕРЕЗ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ПРАКТИКООРІЄНТОВАНИХ ЗАДАЧ ІЗ РЕАЛЬНИМ ЖИТТЄВИМ КОНТЕКСТОМ

Анотація. У статті обґрунтовано методичні засади формування математичної грамотності учнів 8 класу Нової української школи через систематичне розв'язування практикоорієнтованих задач із реальним життєвим контекстом. Розроблено приклади завдань з алгебри та геометрії, визначено способи їх використання на різних етапах уроку, запропоновано критерії оцінювання математичної грамотності учнів.

Ключові слова: математична грамотність, практикоорієнтовані задачі, Нова українська школа, математика, учні 8 класу, математичне моделювання, компетентнісне навчання.

Вступ. Постановка проблеми та її актуальність

Сучасний урок математики в базовій школі дедалі менше може обмежуватися відпрацюванням алгоритмів, виконанням однотипних вправ і перевіркою того, наскільки точно учень відтворює запропонований учителем спосіб дії. У повсякденному житті підліток зустрічається з математикою в іншому вигляді: порівнює тарифи мобільного зв'язку, визначає вигідність покупки зі знижкою, оцінює тривалість маршруту, аналізує статистику використання смартфона, допомагає розрахувати кількість матеріалів для ремонту, зіставляє витрати електроенергії або намагається зрозуміти дані, подані в таблиці, схемі чи інфографіці. У жодній із таких ситуацій не зазначено, яку формулу потрібно використати і до якої теми шкільного курсу належить проблема. Саме необхідність самостійно побачити математичний зміст життєвої ситуації становить одну з принципових відмінностей математичної грамотності від звичайного володіння предметними знаннями.

Ця проблема особливо актуальна для Нової української школи, оскільки компетентнісна спрямованість навчання передбачає не накопичення ізольованих знань, а набуття учнями досвіду їх доцільного застосування. Державний стандарт базової середньої освіти визначає математичну компетентність серед ключових і пов'язує результати навчання не лише з виконанням математичних операцій, а й із дослідженням проблемних ситуацій, моделюванням процесів, критичним оцінюванням результатів та використанням математичних способів мислення для розв'язання практичних проблем [6]. За такого підходу змінюється сама логіка роботи вчителя: запитання "чи знає учень правило?" доповнюється значно складнішим - "чи розпізнає він ситуацію, у якій це правило справді допоможе прийняти обґрунтоване рішення?".

Практикоорієнтоване навчання не слід ототожнювати з механічним додаванням "життєвого сюжету" до звичайної вправи. Назви магазину, смартфона чи квартири самі по собі не роблять задачу компетентнісною. Реальний контекст має впливати на вибір способу розв'язування, вимагати інтерпретації даних або передбачати прийняття рішення. Учень повинен виконати хоча б частину роботи, яку людина справді виконувала б у подібних обставинах: порівняти, оцінити, спрогнозувати, перевірити, вибрати оптимальний варіант, аргументувати відмову від невигідної пропозиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика математичної грамотності посідає помітне місце в сучасному українському освітньому дискурсі передусім у зв'язку з участю України в міжнародному дослідженні PISA. У національному звіті PISA-2022 математична грамотність розглядається через здатність особи формулювати, застосовувати та інтерпретувати математику в різноманітних контекстах. Такий підхід передбачає використання математичних понять, процедур, фактів та інструментів не ізольовано, а для опису, пояснення й прогнозування явищ [8]. У звіті PISA-2022 цей напрям отримав подальший розвиток, а аналіз результатів українських учнів підтвердив необхідність посилення тієї частини математичної освіти, яка пов'язана із застосуванням знань у нових ситуаціях [9].

Методичні основи компетентнісно орієнтованого навчання математики розробляються українськими дослідниками в контексті оновлення змісту базової середньої освіти. У працях М. Бурди, Д. Васильєвої та інших науковців увага зосереджується на діяльнісній спрямованості математичної підготовки, практичному застосуванні знань, моделюванні та використанні

компетентнісно орієнтованих завдань. Відповідні методичні положення відображено і в навчальних матеріалах, орієнтованих на формування здатності школярів діяти в ситуаціях, що потребують математичного аналізу [1].

Змістовим орієнтиром для роботи вчителя в умовах НУШ є модельні навчальні програми. Програми з алгебри та геометрії для 7-9 класів автора Олександра Істера передбачають не тільки засвоєння системи предметних знань, а й формування вміння застосовувати їх у навчальних і практичних ситуаціях [2; 3]. Для 8 класу це особливо помітно в темах, де математичне моделювання природно пов'язується з реальними вимірюваннями, розрахунками та вибором оптимального способу розв'язання.

Окремий напрям сучасної методичної роботи становить створення практикоорієнтованих завдань безпосередньо для базової школи. Практикуми з алгебри та геометрії демонструють можливість будувати навчальну діяльність навколо ситуацій, у яких математичний апарат використовується для розв'язання змістовної проблеми [4; 5]. Цінність такого матеріалу полягає не лише в наближенні математики до повсякденного досвіду учнів. Змінюється структура їхньої пізнавальної діяльності: перш ніж виконувати математичні операції, необхідно зрозуміти ситуацію і перетворити її на математичну задачу.

Завдання у форматі PISA розширюють цей підхід. У збірнику О. Топузова та Д. Васильєвої акцентовано застосування математичних знань у контекстних ситуаціях, роботу з різними формами представлення інформації та розвиток здатності учня використовувати математичний апарат для обґрунтованого розв'язання проблем [10]. Для шкільної практики принциповим є не копіювання формату міжнародного дослідження, а перенесення його ключової логіки в повсякденний урок: математика має з'являтися перед учнем не лише у вигляді вже сформульованої математичної задачі, а й як інструмент, який потрібно самостійно "побачити" всередині життєвої ситуації.

Водночас у методичній практиці залишається недостатньо розробленим питання системного включення таких завдань у конкретні теми 8 класу. Епізодична задача наприкінці параграфа або тематичний "цікавий факт" не забезпечують стійкого перенесення математичних знань у практичну площину. Для цього учень має регулярно проходити повний цикл: зіткнутися з проблемою, проаналізувати інформацію, виділити математичні залежності, створити модель, виконати необхідні дії, повернути результат у реальний контекст і перевірити його змістову правдоподібність. Саме така організація навчання розглядається нами як основа цілеспрямованого формування математичної грамотності.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та методичному розкритті можливостей систематичного використання практикоорієнтованих задач із реальним життєвим контекстом для формування математичної грамотності учнів 8 класу Нової української школи.

Досягнення поставленої мети передбачає уточнення змісту математичної грамотності в контексті навчання математики в базовій школі; визначення методичних ознак практикоорієнтованої задачі та її відмінностей від традиційної текстової вправи; встановлення можливостей використання змісту алгебри й геометрії 8 класу для моделювання реальних життєвих ситуацій; розроблення системи практикоорієнтованих завдань, пов'язаних із фінансовими рішеннями, ремонтом і облаштуванням житла, цифровими технологіями, транспортом, логістикою, енергоощадністю та екологічно відповідальною поведінкою; обґрунтування методики їх використання на різних етапах уроку; визначення критеріїв оцінювання діяльності учнів, які дають змогу простежити не тільки правильність виконаних обчислень, а й здатність математизувати проблему, інтерпретувати результат та аргументувати прийняте рішення.

Виклад основного матеріалу. У шкільній практиці рівень математичної підготовки учня тривалий час пов'язували передусім із правильністю виконання обчислень, знанням формул, умінням розв'язувати рівняння та відтворювати вивчені алгоритми. Ці складники залишаються необхідними, проте в компетентнісній моделі освіти вони вже не можуть бути кінцевим результатом навчання. Учень може безпомилково виконати десять вправ на перетворення раціональних виразів і водночас не розпізнати аналогічної математичної залежності в задачі про витрати пального, тривалість завантаження даних або продуктивність виконання певної роботи. Саме в момент переходу від відомого алгоритму до незнайомого контексту стає помітною різниця між предметною навченістю та математичною грамотністю.

Державний стандарт базової середньої освіти орієнтує математичну освітню галузь на формування здатності досліджувати проблемні ситуації, створювати математичні моделі, критично оцінювати процес і результат розв'язання проблеми, розвивати математичне мислення та

застосовувати математичні знання для пояснення явищ навколишнього світу [6]. За такого розуміння математична діяльність не завершується отриманням правильної числової відповіді. Учень має встановити, що саме означає знайдене значення, чи відповідає воно вихідним умовам і чи можна на його підставі прийняти практичне рішення.

Розглянемо характерну для курсу геометрії 8 класу ситуацію. Після вивчення теореми Піфагора учні традиційно розв'язують вправи на знаходження невідомої сторони прямокутного трикутника. Така робота необхідна для засвоєння математичного апарату. Проте сама по собі вона ще мало свідчить про готовність застосовувати теорему за межами типової вправи. Учневі можна запропонувати іншу ситуацію: під час облаштування кімнати потрібно прокласти інтернет-кабель від розетки в одному нижньому куті стіни до точки підключення у протилежному верхньому куті. Ширина стіни становить 4,8 м, висота розміщення точки - 2,5 м. У магазині продаються готові кабелі завдовжки 5 м, 5,5 м і 6 м. Який із них є найкоротшим придатним варіантом, якщо для підключення потрібно додатково залишити 20 см кабелю?

У формулюванні немає прямої вказівки на теорему Піфагора. Учень має сам побачити прямокутний трикутник, визначити катети, знайти довжину діагоналі, додати необхідний запас і лише після цього обрати товар. За наведеними параметрами довжина діагоналі становить приблизно 5,41 м, а разом із запасом - близько 5,61 м. Кабель завдовжки 5,5 м уже не задовольняє умову, тому слід обрати шестиметровий. Число 5,41 не є кінцевою відповіддю, хоча математичне обчислення на цьому етапі виконане правильно. Кінцевий результат виникає лише після його інтерпретації. Саме ця додаткова розумова дія принципово важлива для формування математичної грамотності.

Математична грамотність виявляється і в умінні працювати з надлишковими даними. Реальна життєва проблема рідко подається людині у вигляді акуратно відібраного набору чисел, кожне з яких обов'язково потрібно використати. Наприклад, у завданні про вибір мобільного тарифу учневі можна подати місячну абонентську плату, обсяг мобільного інтернету, кількість хвилин, вартість додаткового пакета гігабайтів, термін дії тарифу та рекламну інформацію про бонуси. Якщо питання стосується лише вибору дешевшого варіанта за заданого щомісячного використання інтернету, частина відомостей може виявитися несуттєвою. Уміння не виконувати зайвих дій також є проявом грамотності.

Не менш цінними є задачі, у яких даних недостатньо. Вони руйнують поширену учнівську установку, ніби кожна математична задача обов'язково має числову відповідь, а всі необхідні величини приховані десь у тексті умови. Якщо восьмикласникам запропонувати визначити вартість укладання ламінату в кімнаті за відомими довжиною та шириною приміщення і ціною однієї упаковки, але не повідомити, яку площу покриває одна упаковка, математично грамотна відповідь полягає не у спробі "скласти щось із наявних чисел", а у виявленні відсутнього параметра. Така реакція має практичну цінність: у реальному житті людина спочатку з'ясовує потрібну інформацію і лише потім здійснює розрахунок.

Не кожна текстова задача з побутовою лексикою є практикоорієнтованою. Якщо в традиційній вправі слова "точки А і В" замінити назвами двох магазинів, а абстрактні числа - цінами товарів, характер математичної діяльності учня може зовсім не змінитися. Життєвий контекст має бути функціональним: саме він повинен створювати проблему, визначати обмеження, впливати на вибір математичних дій та вимагати змістового тлумачення результату.

У роботі з учнями 8 класу доцільно спиратися на кілька ознак повноцінної практикоорієнтованої задачі (таблиця 1).

Таблиця 1.

Ознаки практикоорієнтованої математичної задачі

Ознака	Її реалізація в навчальному завданні
Реалістичність контексту	Ситуація є зрозумілою для підлітка і може виникнути в повсякденному житті
Наявність практичної проблеми	Учень має щось визначити, порівняти, обрати, перевірити або обґрунтувати
Неочевидність математичного способу	Формула, правило чи тип рівняння не називаються безпосередньо
Необхідність відбору інформації	Дані потрібно проаналізувати, частина з них може бути надлишковою або потребувати уточнення
Математизація	Учень сам установлює зв’язки між величинами та створює математичну модель
Інтерпретація	Одержане число необхідно пояснити відповідно до змісту ситуації
Перевірка реалістичності	Учень оцінює, чи може отриманий результат існувати за заданих умов
Аргументований вибір	У задачах із кількома варіантами необхідно пояснити, чому обрано саме цей

Методично продуктивною є побудова задачі за ланцюгом "ситуація - проблема - математична модель - розв’язання - інтерпретація - рішення". Така послідовність змінює роль математичного апарату. Формула або рівняння з навчальної мети перетворюються на інструмент, потрібний для отримання відповіді на практичне запитання.

Квадратні рівняння відкривають ще ширші можливості для моделювання. Уявімо прямокутну зону для занять спортом біля школи площею 96 м², довжина якої на 4 м більша за ширину. Потрібно визначити розміри майданчика, щоб підготувати план закупівлі покриття. Учень позначає ширину через x, довжину - через $x + 4$ та отримує рівняння $x(x + 4) = 96$. Після його розв’язання виникають два математичні корені, але від’ємне значення не може характеризувати довжину. Відкидання такого кореня не є формальною процедурою. Це інтерпретація математичної моделі відповідно до фізичного змісту величини.

Саме на таких моментах варто затримувати увагу класу. Запитання "Чому один із коренів не підходить?" для формування грамотності корисніше, ніж механічна вказівка "від’ємний корінь відкидаємо". Учень має пояснити, що математичне рівняння допускає певне число, але модель реального об’єкта накладає додаткове обмеження: довжина не може бути від’ємною. Відбувається зіставлення математичного світу зі світом реальних величин.

Практикоорієнтовані задачі доцільно будувати і як ситуації вибору. Наприклад, після визначення необхідної площі матеріалу для ремонту учням пропонуються упаковки різного обсягу й вартості. Тоді відповідь на запитання про площу стає лише проміжним результатом. Потрібно визначити цілу кількість упаковок, врахувати залишок, порівняти варіанти придбання. У реальному житті неможливо купити 4,37 упаковки плитки, тому округлення має визначатися не формальним правилом наближених обчислень, а змістом ситуації - необхідну кількість доведеться округлити в більший бік.

Значний потенціал мають завдання з цифровим контекстом, якщо він не використовується лише як декоративна сучасна лексика. Восьмикласники щодня бачать показники використання пам’яті смартфона, мобільного трафіку, часу роботи екрана, швидкості передавання даних. Такі величини можуть стати матеріалом для аналізу залежностей і побудови математичних моделей. Проте умова повинна залишатися математично коректною та не залежати від конкретної марки пристрою чи швидко застарілої версії застосунку. Методична цінність полягає в роботі з даними, а не в самій згадці про цифровий пристрій.

У системі роботи вчителя практикоорієнтована задача може виконувати різні функції. На початку вивчення теми вона створює проблему, для розв’язання якої учням бракує нового математичного інструмента. Під час опрацювання матеріалу дає можливість одразу перевірити, де і навіщо застосовується вивчений спосіб. На етапі закріплення допомагає перенести знання в новий контекст. Під час тематичного оцінювання показує, чи здатний школяр самостійно обрати математичний апарат без прямої підказки.

Розглянемо кейс, близький до цифрового досвіду підлітків. Учень готує навчальне відео для спільного проєкту. Розмір готового файла становить 2400 МБ. Удома середня швидкість завантаження у хмарне сховище дорівнює x МБ/с. Перед відправленням файл можна стиснути на 25 %, але підготовка стисненої версії потребує додаткових 120 с. Потрібно визначити, за яких значень x попереднє стиснення справді скорочує загальний час підготовки та передавання файла.

Без стиснення орієнтовний час завантаження становитиме 2400/x секунд. Після зменшення розміру на 25 % обсяг файла дорівнюватиме 1800 МБ, тому загальний час другого варіанта можна описати виразом 120 + 1800/x. Уже на цьому етапі математична діяльність істотно відрізняється від стандартної вправи "складіть раціональний вираз". Учень має сам визначити величини, установити залежність і зрозуміти, що саме потрібно порівнювати.

Умова вигідності стиснення має вигляд:

$120 + 1800/x < 2400/x$.

За додатного значення швидкості звідси одержуємо $120x < 600$, тобто $x < 5$. Якщо швидкість передавання менша за 5 МБ/с, витрачений на стиснення час компенсується швидшим завантаженням. При $x = 5$ МБ/с обидва варіанти потребують однакового часу, а за більшої швидкості попереднє стиснення вже не дає часової переваги.

Для уроку цінним є не саме число 5, а обговорення після розв’язання. Чому x не може дорівнювати нулю? Чому немає сенсу розглядати від’ємні значення? Чи означає $x = 5$, що стискати файл "вигідно"? Що зміниться, якщо час стиснення збільшиться? Учні бачать область допустимих значень не як формальну вимогу до запису раціонального виразу, а як природне обмеження моделі: швидкість передавання даних у цій ситуації має бути додатною.

Під час вивчення квадратних коренів корисно виходити за межі вправ, у яких учень одразу бачить символ √ і фактично отримує підказку щодо необхідної операції. У життєвій ситуації потребу добути квадратний корінь спочатку потрібно розпізнати. Найприродніше це відбувається в задачах, де відома площа квадратного об’єкта, а визначити необхідно його лінійний розмір.

Наприклад, для невеликої зони відпочинку планують використати квадратний килим площею 6,25 м². В інтернет-магазині доступні моделі розміром 2 × 2 м, 2,2 × 2,2 м, 2,5 × 2,5 м та 3 × 3 м. Який розмір відповідає запланованій площі?

Учень має перейти від площі до довжини сторони:

$a = \sqrt{6{,}25} = 2{,}5$ м.

Після цього математичний результат співвідноситься з переліком реальних варіантів. Задачу можна ускладнити, повідомивши, що між краєм килима та меблями з кожного боку необхідно залишити не менше 20 см. Тоді потрібно вже не тільки знайти сторону квадрата, а й перевірити, чи поміститься обрана модель у конкретній частині кімнати.

Для розвитку математичної грамотності корисні й завдання, у яких результат не є цілим числом.

Розглянемо задачу, пов’язану з облаштуванням кімнати. Для робочої зони прямокутної форми відведено 12 м². Її довжина має бути на 1 м більшою за ширину. Необхідно визначити розміри зони та перевірити, чи можна розмістити її в приміщенні, де максимальна доступна довжина становить 4,2 м.

Якщо ширину позначити через x м, довжина дорівнюватиме $x + 1$. Отримуємо:

$x(x + 1) = 12;$

$x^2 + x - 12 = 0;$

$(x - 3)(x + 4) = 0.$

Рівняння має корені 3 і -4. Для математичної моделі прийнятним є лише $x = 3$ м, тому довжина становить 4 м. Вона не перевищує доступних 4,2 м, отже заплановану зону можна розмістити в приміщенні.

Стандартна задача могла б завершитися відповіддю "3м і 4м". Практикоорієнтована конструкція потребує ще одного кроку - перевірки обмеження. Учень має зрозуміти, навіщо взагалі визначали розміри. Крім того, від’ємний корінь відкидається не тому, що "в задачах на довжину так заведено", а тому, що він суперечить змісту моделі.

Практичний матеріал варто систематизувати не за зовнішньою "цікавістю" сюжету, а за видом математичної діяльності, яку він запускає. Практичні контексти для формування математичної грамотності під час вивчення алгебри у 8 класі подано у таблиці 2.

Таблиця 2.

Практичні контексти для формування математичної грамотності під час вивчення алгебри у 8 класі

Тема	Життєвий контекст	Основна математична дія	Результат діяльності учня
Раціональні вирази	Передавання цифрових даних	Побудова та порівняння раціональних виразів	Вибір швидшого способу передавання файла
Раціональні вирази	Спільне виконання роботи	Моделювання продуктивності	Визначення часу та пояснення залежності
Квадратні корені	Облаштування житлового простору	Відновлення лінійного розміру за площею	Вибір об’єкта потрібного розміру
Квадратні корені	Ремонт і монтаж	Наближене значення квадратного кореня	Оцінювання можливості встановлення об’єкта
Квадратні рівняння	Планування робочої зони	Побудова квадратного рівняння	Визначення розмірів і перевірка обмежень
Квадратні рівняння	Ремонт приміщення	Моделювання площі прямокутника	Вибір придатного комплекту матеріалів

Ще один продуктивний прийом - зміна одного параметра вже розв’язаної задачі. Якщо учні встановили, що певний товар, тариф або спосіб дії є доцільним, учитель змінює ціну, розмір, час, площу чи обмеження і запитує, чи збережеться попереднє рішення. Така робота розвиває чутливість до математичної моделі: школяр починає бачити, від яких величин залежить висновок і за яких умов він перестає бути правильним. [5; 10].

Геометричний матеріал 8 класу має особливу цінність для формування математичної грамотності, оскільки значна частина понять безпосередньо пов’язана з простором, вимірюванням, плануванням і визначенням реальних розмірів об’єктів.

У традиційній геометричній задачі рисунок найчастіше вже виконано або його побудова майже однозначно випливає з умови. Практична ситуація влаштована інакше. Учень бачить кімнату, екран, план приміщення, маршрут, сходи, земельну ділянку, декоративну панель, а прямокутник, трапецію чи прямокутний трикутник має виокремити сам. Саме перехід від предметного образу до геометричної моделі є однією з найцінніших навчальних дій. Без нього навіть добре засвоєна теорема залишається знанням, яке працює переважно в межах підручника.

Особливо продуктивною для такого моделювання є теорема Піфагора. Її практичне застосування не варто зводити до штучних задач про драбину, притулену до стіни, якщо всі параметри вже подано як сторони прямокутного трикутника. Значно корисніше створити ситуацію, у якій необхідність побудови такого трикутника учень виявляє сам.

Розглянемо кейс "Чи пройде меблева панель?". Під час ремонту потрібно занести до кімнати прямокутну стільницю завдовжки 2,15 м. Дверний проріз має ширину 0,9 м і висоту 2 м. Учні отримують завдання визначити довжину діагоналі прорізу та оцінити, чи достатньо лише цього розрахунку, щоб стверджувати, що стільницю можна занести до кімнати по діагоналі.

Діагональ прямокутника визначається за теоремою Піфагора:

$d^2 = 0{,}9^2 + 2^2$;

$d = \sqrt{4{,}81} \approx 2{,}19$ м.

Порівняння 2,15 м і 2,19 м начебто дає позитивну відповідь. Проте саме тут виникає важливий для математичної грамотності момент: отриманий результат не гарантує, що реальний предмет можна пронести через двері. Потрібно враховувати його ширину, товщину, можливість повороту, простір перед дверима та за ними. Коректний висновок має звучати обережніше: за довжиною стільниця не перевищує діагоналі прорізу, але наведених даних недостатньо для остаточного висновку щодо можливості її занесення.

Для учнів така відповідь іноді виявляється несподіваною. Шкільна звичка спонукає вважати, що будь-яке отримане число повинно автоматично давати остаточну відповідь. Реальна задача показує межі математичної моделі. Вона описує лише ті властивості об’єкта, які в неї включено. Здатність усвідомити це є не менш значущою, ніж правильне використання самої теореми.

Подібні завдання корисно подавати без прямої вказівки "застосуйте теорему Піфагора". Уміння впізнати прямокутний трикутник у схемі маршруту є окремим результатом навчання. Якщо спосіб названо в умові, частину інтелектуальної роботи за учня вже виконав автор завдання.

Тема площ чотирикутників дає змогу наблизити математичні розрахунки до побутових рішень, які підлітки спостерігають у родині: вибір підлогового покриття, фарбування стіни, визначення кількості плитки, планування меблів, облаштування навчального простору. Проте реалістична задача має враховувати особливість товарів і матеріалів: вони продаються упаковками, рулонами або комплектами, а фактична потреба майже ніколи не збігається з математично точною площею поверхні.

Після розв'язання учням варто запропонувати оцінити, які припущення було зроблено (таблиця 3). Таке обговорення формує критичне ставлення до результату без ускладнення математичного апарату.

Таблиця 3.

Геометричний зміст практикоорієнтованих задач для 8 класу

Тема курсу	Практичний контекст	Математична дія	Практичний результат
Теорема Піфагора	Розміри дверного прорізу	Обчислення діагоналі	Оцінювання можливості переміщення предмета
Теорема Піфагора	Планування маршруту	Визначення відстані між точками	Порівняння довжини двох маршрутів
Площа прямокутника	Ремонт підлоги	Обчислення складеної площі	Визначення кількості упаковок матеріалу
Площі чотирикутників	Фарбування стіни	Обчислення площі з виключенням отворів	Розрахунок необхідного обсягу матеріалу
Площа трапеції	Декоративне оформлення	Обчислення площі	Вибір кількості листового матеріалу
Площі многокутників	Теплоізоляція приміщення	Моделювання площі поверхні	Визначення кількості теплоізоляційних плит

Окремої уваги потребує спосіб подання числових даних. Якщо всі величини розміщено в одному реченні й подано в тій послідовності, у якій їх потрібно використати, завдання залишається надто "шкільним". У реальній діяльності інформацію доводиться збирати з різних джерел. Тому частину задач доцільно оформлювати як невеликі інформаційні кейси: схема кімнати містить розміри, таблиця - характеристики упаковки матеріалу, коротка примітка - рекомендований відсоток запасу, а запитання формулює практичну проблему. Учень сам визначає, які дані потрібно поєднати.

Не слід надмірно ускладнювати контекст. Якщо для розуміння умови восьмикласникові доводиться опрацьовувати значний обсяг технічної інформації, яка не має математичного значення, перевіряється вже не стільки математична грамотність, скільки витривалість читача. Реалістичність не означає буквального відтворення всіх деталей життєвої ситуації. Учитель має залишити ті з них, які впливають на модель або змушують учня приймати змістове рішення.

Практика показує, що після кількох таких задач учні починають самі ставити запитання, яких майже не виникає під час роботи зі стандартними вправами: "А запас треба враховувати?", "Чи можна купити частину упаковки?", "Цього вистачить за площею, але чи можна так вирізати?", "Чому ми округлюємо в більший бік?", "А якщо кімната не зовсім прямокутна?". Саме ці репліки є показником зміни характеру математичної діяльності. Школяр уже не шукає тільки формулу. Він перевіряє межі моделі.

З геометричними практикоорієнтованими задачами пов'язана ще одна важлива навичка - оцінювання до початку точного розрахунку. Перед обчисленням кількості ламінату учням можна запропонувати приблизно спрогнозувати, скільки упаковок знадобиться. Перед знаходженням діагоналі - визначити, чи буде вона більшою або меншою за довшу сторону прямокутника. Перед обчисленням площі трапеції - назвати інтервал, у якому, ймовірно, міститиметься результат. Попередня оцінка створює орієнтир для наступної перевірки й допомагає виявляти грубі обчислювальні помилки.

У цьому полягає суттєва перевага геометричного матеріалу 8 класу: результат часто можна співвіднести не тільки з умовою, а й із просторовою інтуїцією. Діагональ прямокутника не може бути коротшою за кожну з його сторін; площа стіни після віднімання площі вікна не може збільшитися; кількість цілих упаковок матеріалу не може бути меншою за розраховану потребу. Якщо такі міркування стають звичною частиною уроку, перевірка відповіді перестає бути формальним останнім пунктом алгоритму.

Під час підготовки уроку вчителю варто спочатку визначити не сюжет майбутньої задачі, а математичну дію, яку має виконати учень. Практикоорієнтований кейс може бути використаний уже на етапі мотивації. Перед вивченням квадратних коренів восьмикласникам, наприклад, пропонується ситуація: для квадратної ділянки підлогового покриття відома площа 7,29 м², але для замовлення обрамлення потрібно знати довжину її сторони. Учні досить швидко встановлюють, що необхідно знайти число, квадрат якого дорівнює 7,29. Нова математична дія з'являється як відповідь на конкретну потребу. За такої побудови уроку питання "для чого нам це вивчати?" частково знімається самою логікою навчання.

На етапі первинного закріплення життєвий контекст має бути достатньо прозорим. Учень лише починає використовувати новий математичний інструмент, тому надмірна кількість даних або складна структура ситуації можуть завадити усвідомленню основного способу. Після кількох завдань рівень самостійності доцільно підвищувати: прибирати пряму вказівку на формулу, додавати надлишкові відомості, пропонувати кілька варіантів рішення, вводити необхідність округлення або практичного вибору. У такий спосіб складність зростає не тільки через числа чи обсяг обчислень, а передусім через характер мисленнєвої діяльності.

Для організації такої роботи нами використовується умовна послідовність "прочитай - відбери - змоделюй - обчисли - поясни - перевір" (таблиця 4). Вона не подається учням як алгоритм, який потрібно механічно відтворювати в кожній задачі. Це радше система запитань, до якої клас поступово звикає: що саме потрібно з'ясувати; які відомості впливають на відповідь; як описати ситуацію математично; які дії необхідно виконати; що означає отримане число; чи може такий результат бути реальним? У старших підлітків подібна структура досить швидко переходить у внутрішній план дії.

Таблиця 4.

Організація роботи учня з практикоорієнтованою задачею

Етап	Основна дія учня	Орієнтовні запитання вчителя
Розуміння ситуації	Визначає практичну проблему	Що потрібно з'ясувати або вирішити?
Відбір інформації	Розрізняє необхідні та другорядні дані	Які відомості справді впливають на рішення?
Математизація	Встановлює залежності, будує модель	Якою математичною моделлю можна описати ситуацію?
Виконання	Застосовує відповідний математичний апарат	Які обчислення або перетворення необхідні?
Інтерпретація	Пояснює значення результату	Що означає отримане число в цій ситуації?
Перевірка	Оцінює реалістичність і достатність рішення	Чи відповідає результат умовам і практичним обмеженням?

Практикоорієнтована задача добре пристосована до парної та групової роботи, оскільки часто допускає різні способи представлення моделі або кілька практично прийнятних рішень. Проте саме розподілення класу на групи ще не робить навчання інтерактивним. Якщо один сильніший учень розв'язує задачу, а решта переписують відповідь, педагогічна цінність такої організації мінімальна.

У парах продуктивним є розподіл функцій "аналітик - експерт". Перший учень пропонує модель і виконує розрахунок, другий не повторює ті самі дії, а перевіряє, чи враховано всі умови, чи коректно використано одиниці вимірювання, чи має відповідь практичний сенс. У наступній задачі ролі змінюються. Такий формат привчає до перевірки не лише арифметики, а й логіки рішення.

Для груп із трьох-чотирьох учнів ефективним є завдання з кількома пропозиціями. Наприклад, потрібно обрати матеріал для ремонту з трьох варіантів фасування або визначити найбільш доцільний спосіб прокладання кабелю. Кожна група має представити не набір обчислень, а коротке рішення: "обираємо варіант Б, тому що...". Математичні розрахунки стають доказовою базою для висновку.

Цікавий ефект дає навмисне створення ситуації, у якій різні групи отримують трохи відмінні умови. Одна працює з ціною упаковки 720 грн, друга - з акційною ціною 650 грн, третя має додаткову умову безоплатної доставки лише за певної суми замовлення. Після презентації виявляється, що різні відповіді можуть бути правильними, оскільки прийняті за різних початкових умов. Така робота формує розуміння залежності математичного висновку від параметрів моделі.

Під час обговорення доцільно уникати ситуації, коли вчитель відразу оцінює кожну відповідь словами "правильно" або "неправильно". Більший навчальний ефект дають запитання: "Яке припущення зробила група?", "Де це враховано у вашому розрахунку?", "Що зміниться, якщо ціна зросте?", "Чи можна зробити такий висновок із наявних даних?". Учні поступово привчаються аргументувати рішення перед класом.

Готові задачі доцільно передавати іншій парі на "математичну експертизу". Учні перевіряють, чи достатньо даних, чи існує розв’язок, чи не суперечать числа реальному контексту, чи справді потрібний математичний апарат відповідає темі. Автори після цього редагують умову. У такій діяльності поєднуються моделювання, критичне мислення, математична комунікація та рефлексія.

Для формувального оцінювання доцільно використовувати короткі контекстні завдання, які можна виконати за 5-7 хвилин наприкінці уроку. Їхня мета - не виставлення бала, а виявлення того, на якому етапі учень потребує підтримки. Наприклад, після вивчення площ чотирикутників школяр отримує невеликий план поверхні та має лише записати, які обчислення необхідно виконати для визначення кількості матеріалу. Повного числового розв’язання не вимагається. Учитель перевіряє саме побудову моделі.

Після теми "Квадратні корені" можна запропонувати ситуацію з відомою площею квадратної панелі й кількома варіантами її розміру. Учень обирає відповідний варіант і одним-двома реченнями пояснює рішення. Якщо корінь знайдено правильно, але вибір помилковий, проблема міститься в інтерпретації. Якщо учень не розуміє, чому потрібно добувати квадратний корінь, труднощі виникли на етапі математизації.

Така діагностика значно інформативніша за загальний запис "не вміє розв’язувати практичні задачі". Вона показує, яку саме складову діяльності потрібно відпрацювати (таблиця 5).

Таблиця 5.

Варіанти включення практикоорієнтованих задач у структуру уроку

Етап уроку	Характер завдання	Методична функція
Постановка проблеми	Коротка життєва ситуація, для якої бракує відомого способу	Створення потреби в новому математичному інструменті
Первинне застосування	Контекст із чіткими даними та одним основним способом	Усвідомлення практичного змісту нового способу
Закріплення	Змінений контекст без прямої вказівки на метод	Перенесення способу дії в нову ситуацію
Узагальнення	Комплексний кейс із кількома етапами	Поєднання знань із різних тем
Формувальне оцінювання	Коротке завдання на математизацію або інтерпретацію	Виявлення конкретних навчальних труднощів
Тематичне оцінювання	Самостійна практична проблема з обґрунтуванням	Перевірка функціональності засвоєних знань

Систематичність у цьому випадку не означає, що кожна вправа уроку повинна мати розгорнутий життєвий сюжет. Для формування техніки потрібні й короткі математичні вправи, усні обчислення, тренування тотожних перетворень, робота з готовими рисунками. Проблема виникає тоді, коли саме такими завданнями математична діяльність учня майже повністю вичерпується. Оптимальним є поєднання предметного тренування з регулярними ситуаціями перенесення, у яких школяр сам визначає, який із засвоєних способів потрібен.

Змінюється при цьому й позиція вчителя. Під час практикоорієнтованої роботи педагог менше підказує послідовність математичних операцій і більше керує аналізом ситуації. Фраза "згадайте формулу площі трапеції" фактично усуває одну з найважливіших дій - самостійний вибір інструмента. Значно продуктивніше запитати: "Що нам потрібно знати про цей об’єкт, щоб відповісти на практичне запитання?" або "Яка геометрична модель тут може допомогти?". Допомога спрямовується не на готовий спосіб, а на відновлення логіки пошуку.

Оцінювання практикоорієнтованих задач потребує іншої логіки, ніж перевірка стандартної вправи. У традиційній роботі вчитель здебільшого фіксує правильність формули, послідовність обчислень і кінцеву відповідь. Для компетентнісного завдання цього недостатньо, оскільки учень може правильно виконати математичні дії, але неправильно зрозуміти життєву ситуацію, вибрати несуттєві дані або сформулювати висновок, який суперечить умовам. Можлива й протилежна ситуація: школяр правильно побудував модель, обрав доречний спосіб, адекватно пояснив результат, але припустився одиничної арифметичної помилки. Обидва випадки не варто оцінювати однаково.

Доцільно розглядати математичну грамотність через кілька взаємопов'язаних компонентів: розуміння проблеми, відбір інформації, математизацію, виконання математичних дій, інтерпретацію результату, перевірку його реалістичності та аргументацію рішення. Така структура узгоджується з логікою компетентнісного навчання й дозволяє побачити, на якому саме етапі діяльності виникають труднощі (таблиця 6).

Таблиця 6.

Критерії оцінювання математичної грамотності під час виконання практикоорієнтованої задачі

Критерій	Що демонструє учень	Типові труднощі
Розуміння проблеми	Правильно формулює, що потрібно визначити або вирішити	Переказує умову, але не розуміє практичного запитання
Відбір даних	Використовує істотну інформацію, відкидає зайву	Намагається використати всі числа або пропускає потрібні дані
Математизація	Встановлює залежності, будує вираз, рівняння, схему чи геометричну модель	Обирає невідповідну формулу або не бачить математичної структури
Виконання математичних дій	Коректно здійснює перетворення, обчислення, розв'язування	Арифметичні та алгебраїчні помилки
Інтерпретація	Пояснює зміст отриманого числа в контексті задачі	Записує число без практичного висновку
Перевірка реалістичності	Співвідносить відповідь з умовами, одиницями, обмеженнями	Не помічає неможливих або недостатніх результатів
Аргументація	Обґрунтовує вибір варіанта або спосіб дії	Називає рішення без пояснення

Для швидкого формувального оцінювання доцільно використовувати чотирирівневу шкалу, що відповідає усталеній у шкільній практиці градації навчальних досягнень - початковому, середньому, достатньому та високому рівням. На початковому рівні учень виконує окремі математичні дії переважно за зразком або з допомогою вчителя; на середньому - розуміє основну проблему й застосовує знайомий спосіб, однак ще потребує підтримки під час математизації або інтерпретації результату. Достатній рівень передбачає самостійний відбір необхідних даних, побудову адекватної математичної моделі, правильне виконання розрахунків і формулювання практичного висновку. На високому рівні учень здатний критично оцінити побудовану модель, перевірити реалістичність та межі застосовності отриманого результату, аргументувати прийняте рішення і запропонувати альтернативний спосіб розв'язання. Узагальнену характеристику рівнів сформованості математичної грамотності учнів подано в табл. 7.

Таблиця 7.

Орієнтовні рівні сформованості математичної грамотності

Рівень	Характеристика діяльності учня
Початковий	Розуміє окремі елементи практичної ситуації, використовує частину поданих даних, виконує найпростіші математичні дії за зразком або після підказки вчителя, має труднощі з побудовою математичної моделі та поясненням отриманого результату.
Середній	Розуміє основну проблему, визначає очевидні дані, частково самостійно добирає спосіб розв'язання, виконує знайомий алгоритм, але потребує допомоги під час математизації ситуації, перевірки результату або формулювання практичного висновку.
Достатній	Самостійно визначає потрібні дані, встановлює основні математичні залежності, будує адекватну модель, правильно виконує розрахунки, інтерпретує результат відповідно до умов задачі та формулює практично коректний висновок.
Високий	Самостійно аналізує складну практичну ситуацію, відбирає істотні дані, критично оцінює побудовану модель, перевіряє реалістичність і межі застосовності результату, аргументує прийняте рішення, порівнює можливі способи розв'язання та за потреби пропонує альтернативний підхід.

Окремого методичного значення набуває самооцінювання. Після розв'язання кейсу учневі можна запропонувати не стандартне запитання "чи все було зрозуміло?", а коротку рефлексію: "Я одразу зрозумів, що потрібно знайти"; "Я сам визначив, які дані потрібні"; "Я зміг пояснити, що означає відповідь"; "Я перевірив, чи реалістичний результат". Така форма допомагає школяреві помітити, що математична грамотність складається не лише з обчислень.

Корисною є й взаємоперевірка за одним чітким критерієм. Наприклад, після розв'язання задачі про ремонт пари обмінюються роботами й перевіряють тільки практичний висновок: чи справді придбано достатню кількість матеріалу, чи враховано запас, чи правильно виконано округлення. В іншому завданні учні аналізують лише математичну модель. Це зменшує формальність перевірки й навчає бачити структуру розв'язання.

Під час тематичного оцінювання практикоорієнтоване завдання доцільно включати як окремий компонент роботи. Воно не повинно бути надмірно об'ємним або перевіряти одночасно занадто багато нових умінь. Найкраще працює ситуація з одним основним математичним ядром і двома-трьома змістовими кроками. Наприклад, учень має визначити розміри прямокутної поверхні за допомогою квадратного рівняння, відкинути неприйнятний корінь і на основі отриманих розмірів вирішити, чи підходить конкретний матеріал. Така задача дає змогу оцінити і предметний результат, і його функціональність.

Аналіз досвіду використання контекстних задач дає підстави виокремити кілька умов, за яких вони справді працюють на формування математичної грамотності.

1. Систематичність. Одна компетентнісна задача раз на місяць не формує стійкої здатності переносити знання. Учень має регулярно зустрічатися з ситуаціями, у яких математичний метод не названо наперед. Для цього не обов'язково кожного разу використовувати великий кейс. Іноді достатньо одного додаткового запитання до стандартної вправи: "Що означає цей результат?", "Чи може так бути?", "Який із двох варіантів доцільніший?".

2. Відповідність математичному змісту уроку. Життєвий сюжет не повинен витісняти предметну суть. Якщо учні витрачають десять хвилин на обговорення побутової ситуації й лише одну хвилину на математику, навчальна мета розмивається. Контекст має створювати потребу у математичному способі, а не конкурувати з ним.

3. Правдоподібність даних. Восьмикласники досить чутливо реагують на штучні умови. Якщо задача описує сучасний смартфон із нереалістичним обсягом пам'яті або ремонт із очевидно неможливими розмірами, довіра до контексту знижується. Водночас не потрібно прив'язувати завдання до конкретної торговельної марки або актуальної ціни, яка швидко зміниться. Достатньо використовувати реалістичний порядок величин і зрозумілі підліткові ситуації.

4. Обов'язкова інтерпретація. Якщо після складного моделювання учень просто записує число, найцінніша частина роботи втрачається. Потрібно вимагати хоча б короткого змістового висновку. Наприклад: "Потрібно придбати 9 упаковок, оскільки 8 не покриють розраховану площу"; "Кабель 5,5

м не підходить, бо з урахуванням запасу потрібно щонайменше 5,61 м"; "Від'ємний корінь не відповідає умові, бо довжина не може бути від'ємною".

5. Право на різні способи. Практична проблема не завжди має один оптимальний шлях. Один учень може спочатку визначити площу, інший - одразу розрахувати кількість упаковок для окремих частин поверхні. Якщо обидва способи математично коректні, варто обговорити їх ефективність, а не примушувати клас відтворювати єдиний зразок.

6. Поступовий перехід до відкритих задач. На початку учні працюють із чітко визначеним запитанням. Пізніше можна пропонувати ситуації, де потрібно самостійно сформулювати, яку інформацію слід з'ясувати. Наприклад: "Родина планує замінити підлогове покриття в кімнаті. Які дані потрібно знати, щоб визначити бюджет?" Таке завдання ще не є повним розрахунком, але безпосередньо розвиває здатність структурувати практичну проблему.

Висновки. Формування математичної грамотності учнів НУШ потребує системного переходу від переважно алгоритмічного застосування знань до їх використання в ситуаціях, де математичний зміст не задано безпосередньо. Для учнів 8 класу цей напрям має особливий потенціал, оскільки зміст алгебри й геометрії вже дозволяє моделювати широкий спектр життєвих проблем - від фінансових і цифрових до побутових, просторових та ресурсних.

Практикоорієнтована задача стає дієвим засобом формування математичної грамотності лише за умови, що реальний контекст виконує змістову, а не декоративну функцію. Учень має не просто побачити знайомі числа в побутовому сюжеті, а самостійно визначити проблему, відібрати потрібні дані, побудувати математичну модель, застосувати відповідний спосіб і повернути отриманий результат у вихідну ситуацію. Саме завершальний перехід від числа до рішення відрізняє повноцінну практикоорієнтовану діяльність від звичайної текстової вправи.

Зміст тем "Раціональні вирази", "Квадратні корені", "Квадратні рівняння", "Теорема Піфагора", "Площі чотирикутників" дає змогу органічно вводити ситуації, пов'язані з передаванням цифрових даних, плануванням витрат, ремонтом, облаштуванням простору, вибором матеріалів, маршрутами та енергоощадністю. Такі контексти відповідають віковому досвіду восьмикласників і водночас не виходять за межі математичного змісту чинної модельної програми.

Методична цінність практикоорієнтованих задач проявляється і в їх діагностичному потенціалі. Вони дають можливість побачити труднощі, які залишаються прихованими під час виконання стандартних вправ: невміння відбирати дані, будувати модель, враховувати обмеження, правильно округлювати відповідно до змісту величини, інтерпретувати корені рівняння, перевіряти реалістичність результату. Саме тому оцінювання має враховувати не лише кінцеву відповідь, а й логіку математичної діяльності.

Для вчителя математики така робота означає зміну акцентів, але не відмову від традиційної предметної підготовки. Без сформованих обчислювальних і алгебраїчних умінь учневі складно розв'язувати повноцінні практичні проблеми. Тренувальні вправи й компетентнісні задачі мають доповнювати одна одну: перші формують математичний інструмент, другі вчать розпізнавати ситуацію, у якій цей інструмент потрібний.

Перспективним напрямом подальшої методичної роботи є створення тематичних банків практикоорієнтованих завдань для кожного року базової школи з чітким визначенням того, який компонент математичної грамотності вони формують. Доцільним є також розроблення коротких діагностичних матеріалів для формувального оцінювання, у яких окремо перевіряються математизація, інтерпретація, робота з даними та критична перевірка результату.

Математична грамотність формується не тоді, коли учень навчився розв'язувати окремий тип "практичної задачі", а тоді, коли в незнайомій ситуації він починає сам ставити математичні запитання. Якщо восьмикласник бачить план кімнати й думає про площу, порівнює дві пропозиції й шукає залежність між ціною та кількістю, оцінює довжину маршруту й перевіряє, чи достатньо наявних даних, математика перестає бути для нього набором шкільних процедур. Вона стає способом приймати обґрунтовані рішення - саме тим результатом, на який спрямована компетентнісна математична освіта Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурда М. І., Васильєва Д. В. Збірник компетентнісно орієнтованих задач з математики. Київ : Видавничий дім "Освіта", 2020. 128 с.
2. Бурда М. І., Волошена В. В., Тарасенкова Н. А. Практикум з геометрії для 7-9 класів : збірник практико-орієнтованих задач. Київ : УОВЦ "Оріон", 2024. 152 с.

3. Васильєва Д. В., Вашуленко О. П. Практикум з алгебри для 7-9 класів. Київ : Видавничий дім "Освіта", 2024. 37 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.
5. Істер О. С. Модельна навчальна програма "Математика. 7-9 класи (інтегрований курс)" для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, наказ МОН України від 06.09.2023 № 1090.
6. Істер О. С. Модельна навчальна програма "Алгебра. 7-9 класи" для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, наказ МОН України від 24.07.2023 № 883.
7. Істер О. С. Модельна навчальна програма "Геометрія. 7-9 класи" для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2023. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України, наказ МОН України від 24.07.2023 № 883.
8. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук, Т. Вакуленко, В. Терещенко та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019.
9. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / за ред. В. Терещенка, І. Клименко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2023. 395 с.
10. Топузов О. М., Васильєва Д. В. Збірник завдань для розвитку математичної компетентності учнів у форматі PISA. Київ : Педагогічна думка, 2023. 74 с. DOI: 10.32405/978-617-7990-28-3-2023-74.

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-4
УДК 378.147

Чорноус Віра Петрівна
Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія»
м. Рівне, Україна
Гусар Галина Йосипівна
Фаховий медичний коледж
Комунальний заклад вищої освіти «Рівненська медична академія»
м. Рівне, Україна

ЗМІШАНЕ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ТА АВТОНОМНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто особливості використання змішаного навчання англійської мови як сучасного інструменту підвищення мотивації та розвитку автономності здобувачів освіти медичних закладів вищої освіти. Обґрунтовано актуальність упровадження змішаного формату в іншомовну підготовку майбутніх медичних працівників з урахуванням сучасних вимог до їхньої професійної та комунікативної компетентності.

Проаналізовано сутність поняття «змішане навчання» та визначено його основні складові, що передбачають поєднання традиційної аудиторної роботи з використанням цифрових технологій, електронних освітніх ресурсів і самостійної роботи студентів в онлайн-середовищі. Визначено педагогічний потенціал змішаного навчання у формуванні позитивної мотивації до вивчення англійської мови, підвищенні пізнавальної активності та створенні умов для індивідуалізації освітнього процесу. Особливу увагу приділено розвитку навчальної автономності здобувачів освіти, зокрема формуванню навичок самостійного планування, організації, контролю та оцінювання власної навчальної діяльності.

Наголошено на важливості професійної спрямованості іншомовного навчання, використання автентичних медичних матеріалів, інтерактивних завдань, онлайн-ресурсів та комунікативних ситуацій, наближених до майбутньої професійної діяльності студентів. Зроблено висновок, що раціональне поєднання традиційних і цифрових форм навчання сприяє підвищенню ефективності викладання англійської мови, активізації пізнавальної діяльності студентів та формуванню їхньої готовності до безперервного професійного саморозвитку.

Ключові слова: змішане навчання, англійська мова, медична освіта, мотивація, автономність, цифрові технології, самостійна робота, іншомовна комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Сучасна медична освіта характеризується динамічними змінами, зумовленими стрімким розвитком науки, цифровізацією освітнього середовища, міжнародною академічною мобільністю та необхідністю постійного професійного вдосконалення майбутніх медичних працівників. За таких умов володіння іноземною мовою стає важливою складовою професійної компетентності здобувача освіти медичного закладу вищої освіти. Англійська мова використовується для опрацювання фахової літератури, ознайомлення з результатами сучасних наукових досліджень, професійної комунікації, участі в міжнародних конференціях та освітніх програмах.

1. Водночас традиційна організація іншомовної підготовки не завжди забезпечує достатній рівень замученості студентів до освітнього процесу. Обмежена кількість аудиторних годин, різний рівень мовної підготовки, значне навчальне навантаження та необхідність опановувати великий обсяг професійно орієнтованої інформації можуть негативно впливати на мотивацію до вивчення іноземної мови.

Одним із перспективних способів розв’язання цієї проблеми є впровадження змішаного навчання (blended learning), яке передбачає раціональне поєднання аудиторної взаємодії викладача і студентів із самостійною роботою та використанням цифрових освітніх ресурсів. Такий формат створює умови не лише для підвищення ефективності мовної підготовки, а й для розвитку автономності здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження змішаного навчання в освітній процес досліджували численні зарубіжні науковці, серед яких Д. Берн, К. Бонк, В.

Вудфілд, Ч. Грем, Б. Коллінс, Р. Ларсен, Е. Розетт, К. Спрін, Д. Тракслер, Д. Харісон, Дж. Хоффман, К. Хенрі, Л. Халверсон, С. Моебз та інші. Значну увагу цій проблематиці приділяють К. Бонк і Ч. Грем, які підкреслюють стрімке поширення змішаного навчання, що передбачає інтеграцію традиційної аудиторної взаємодії з можливостями онлайн-освіти [5]. Водночас дослідники наголошують, що ефективне впровадження цієї моделі супроводжується низкою невирішених питань, які потребують подальшого теоретичного осмислення та практичного розв'язання.

Вагомий внесок у дослідження проблематики змішаного навчання зробили й українські науковці, зокрема Л. Данькевич, Г. Дзіман, О. Кузьменко, В. Кухаренко, І. Пучков, О. Рафальська, Н. Рашевська, О. Рогульська, Я. Сікора, О. Спірін, А. Стрюк, Ю. Триус, Г. Ткачук, Г. Чередніченко, О. Чугай, О. Щербакова та інші дослідники. У їхніх наукових працях висвітлено теоретичні засади та практичні аспекти використання технологій змішаного навчання, а також представлено результати теоретичних і експериментальних досліджень щодо можливостей інтеграції цієї моделі в процес професійної підготовки майбутніх фахівців. Опрацювання наукових праць, присвячених проблемі впровадження змішаного навчання в освітній процес закладів вищої освіти, засвідчує, що дослідження зазначених науковців містять ґрунтовні теоретичні та практичні напрацювання щодо структури, організації й особливостей застосування цієї моделі у професійній підготовці фахівців медичного спрямування. Незважаючи на значний науковий доробок, питання ефективного використання змішаного навчання в підготовці майбутніх медичних працівників залишається актуальним і потребує подальшого наукового осмислення та обговорення.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні доцільності використання змішаного навчання під час викладання англійської мови здобувачам освіти медичних закладів вищої освіти, а також у визначенні його потенціалу для підвищення навчальної мотивації, розвитку автономності, самостійності та відповідальності студентів за результати власної освітньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання можна розглядати як освітню модель, у межах якої традиційне очне навчання доповнюється цілеспрямованим використанням цифрових технологій та онлайн-ресурсів. Його сутність полягає не просто в механічному перенесенні частини завдань в онлайн-середовище, а в педагогічно обґрунтованому розподілі видів діяльності між аудиторною та позааудиторною роботою.

У науковій літературі поняття «змішане навчання» трактується по-різному, однак більшість дослідників акцентують увагу на інтеграції традиційного аудиторного та онлайн-навчання. Зокрема, Б. Колліс розглядає змішане навчання як поєднання очної форми організації освітнього процесу з дистанційними технологіями, за якого онлайн-компонент не замінює традиційне навчання, а доповнює та органічно продовжує його [7]. Подібного підходу дотримуються К. Бонк і Ч. Грем, визначаючи змішане навчання як інтеграцію безпосередньої взаємодії викладача зі студентами та самостійного опрацювання навчального матеріалу в онлайн-середовищі [5], та К. Сеннамо, яка вважає, що це поєднання аудиторного навчання із самостійною роботою студентів у режимі онлайн у такому темпі й обсязі, який кожен студент обирає для себе [6].

На думку Г. Ткачук, змішане навчання являє собою організований і цілеспрямований освітній процес, спрямований на формування та засвоєння студентами знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності. Його особливістю є інтеграція можливостей традиційного, електронного, дистанційного та мобільного навчання, що забезпечує комплексний підхід до організації освітньої діяльності здобувачів вищої освіти [1, с. 246].

Попри різноманітність підходів до визначення поняття «змішане навчання», його основна сутність полягає в оптимальному поєднанні традиційних форм організації освітнього процесу з можливостями сучасного цифрового середовища. Така інтеграція дає змогу максимально використати переваги обох форматів, водночас компенсуючи їхні окремі недоліки. Важливою складовою змішаного навчання є застосування онлайн-технологій, які сприяють удосконаленню та підвищенню результативності освітнього процесу у закладах вищої освіти. Завдяки цифровим інструментам навчальний матеріал може подаватися в більш наочній, інтерактивній, доступній та динамічній формі, що полегшує його сприйняття й засвоєння студентами.

Для навчання англійської мови студентів медичних спеціальностей така модель є особливо перспективною. Аудиторний час може бути зосереджений на тих видах діяльності, які потребують безпосередньої взаємодії: усному мовленні, рольових іграх, дискусіях, моделюванні професійних ситуацій, роботі в парах і групах. Натомість засвоєння лексики, повторення граматичного матеріалу, виконання тестів, перегляд навчальних відео та читання фахових текстів можуть частково здійснюватися студентами самостійно в цифровому середовищі. Особливо важливою є професійна спрямованість такого навчання. Замість абстрактних мовних вправ студент може працювати з

автентичними або адаптованими матеріалами медичного спрямування: історіями хвороби, медичною документацією, інструкціями, науково-популярними статтями, відеоматеріалами про діагностичні процедури та професійними діалогами. Таким чином, англійська мова набуває для здобувача освіти практичного значення: вона перестає сприйматися лише як окрема навчальна дисципліна і стає інструментом професійного розвитку.

Мотивація є одним із ключових чинників успішності вивчення іноземної мови. Для студентів медичних спеціальностей важливо усвідомлювати безпосередній зв'язок між мовною підготовкою та майбутньою професійною діяльністю. Змішане навчання дає змогу посилити мотивацію завдяки кільком чинникам.

По-перше, цифрове середовище забезпечує різноманітність навчальних матеріалів. Відео, інтерактивні вправи, онлайн-тести, презентації, аудіоматеріали та професійні ресурси роблять освітній процес більш динамічним. Зміна видів діяльності допомагає уникати монотонності та підтримувати увагу студентів. По-друге, змішане навчання дозволяє враховувати індивідуальний темп роботи. Студент може повторити складний матеріал декілька разів, повернутися до незрозумілої теми або виконати додаткові вправи. Водночас здобувачі освіти з вищим рівнем мовної підготовки можуть працювати із завданнями підвищеної складності. Важливим мотиваційним чинником є також зворотний зв'язок. Онлайн-тести та цифрові платформи можуть швидко показувати результати виконання завдань, дозволяючи студенту самостійно визначити прогалини у знаннях і скоригувати подальшу роботу.

На думку О. Чугай, використання змішаного навчання дає змогу розкрити потенціал кожного студента за його індивідуальними потребами та можливостями [3]. Під час такого навчання студент здобуває знання як самостійно (онлайн), так і з викладачем (очна форма). До основних форм, методів і засобів змішаного навчання, сформованих на основі традиційної організації освітнього процесу, належать лекційні та практичні заняття, семінари, виконання самостійних і контрольних робіт, підготовка доповідей, а також використання різноманітних навчально-методичних матеріалів. Серед останніх можна виокремити підручники, навчальні посібники, наочні матеріали, які забезпечують засвоєння й закріплення навчального матеріалу.

Однією з найбільш вагомих переваг змішаного навчання є створення умов для розвитку навчальної автономності. Автономний студент не обмежується виконанням завдань, які пропонує викладач, а поступово набуває здатності самостійно визначати освітні потреби, планувати роботу, обирати ресурси, контролювати власний прогрес та оцінювати отримані результати.

Застосування технологій змішаного навчання сприяє підвищенню результативності практичних занять з англійської мови, розширюючи можливості викладача щодо використання сучасних форм, методів та засобів організації освітнього процесу. Водночас студенти отримують можливість більш комплексно й системно опановувати навчальний матеріал завдяки поєднанню аудиторної роботи з опрацюванням електронних ресурсів онлайн-курсу [4, с. 70]. Для майбутнього медичного працівника ця компетентність має особливе значення. Професійна діяльність у сфері охорони здоров'я передбачає безперервне навчання, оскільки медична наука постійно розвивається. Отже, здатність самостійно працювати з англомовними джерелами та здобувати нову інформацію є важливою складовою професійної готовності.

Висновки. Змішане навчання англійської мови є перспективним інструментом удосконалення іншомовної підготовки здобувачів освіти медичних закладів вищої освіти. Застосування змішаного формату сприяє підвищенню мотивації студентів завдяки професійній спрямованості завдань, різноманітності навчальних ресурсів, індивідуалізації темпу роботи та можливості отримувати оперативний зворотний зв'язок. Водночас, систематична самостійна робота в цифровому середовищі створює умови для розвитку автономності, самоорганізації, самоконтролю та відповідальності за результати навчання.

Для майбутніх медичних працівників розвиток таких якостей має стратегічне значення, оскільки професійна діяльність потребує постійного оновлення знань і готовності працювати з міжнародними інформаційними ресурсами. Саме тому змішане навчання англійської мови доцільно розглядати не лише як спосіб модернізації освітнього процесу, а як інструмент формування готовності майбутнього фахівця до безперервного професійного та особистісного розвитку.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та експериментальній перевірці моделей змішаного навчання англійської мови для студентів різних медичних спеціальностей, визначенні оптимального співвідношення аудиторної та онлайн-роботи, а також дослідженні впливу цифрових освітніх технологій на мотивацію, автономність та рівень іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ткачук Г. Інтеграція онлайн-засобів змішаного навчання при вивченні інформатики. Педагогічні
2. Ткачук Г. Теоретичні аспекти та стан впровадження змішаного навчання у закладах вищої освіти України. European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland : collective monograph. Vol. 1. Sandomierz : Izdevnieciba Baltija Publishing. 2018. P. 465–484.науки. Вип. 81. Т. 1. 2018. С. 244–248.
3. Чугай О. Змішане або гібридне навчання як трансформація традиційної освітньої моделі. Новітні освітні технології в контексті євроінтеграції : тези доповідей Міжнародної науково-методичної конференції, Київ, 14 січня 2015 р. Київ, 2016. С. 154–158.
4. Щербакова О., Ніколаєва Ж. Змішане навчання як форма організації навчального процесу з іноземної мови у ВНЗ. Молодий вчений. 2017. № 4.1 (44.1). С. 69–73.
5. Bonkc J., Graham G. The Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs. 2006. San Francisco, CA : Pfeiffer Publishing. 32 p. URL: http://curtbonk.com/graham_intro.pdf (дата звернення: 07.02.2019).
6. Cennamo K., Kalk D. Real World Instructional Design. 2005. Belmont, CA : Thomas Wadsworth. 384 p.
7. Collis B., Moonen J. Flexible Learning in a Digital World: Experiences and Expectations. 2001. London : Kogan Page Limited. 231 p.

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-6
УДК 94(477)"15/17":930.2:373.5.091.64

Гогун Дмитро Сергійович
студент І курсу магістратури
Освітньої програми А4.03
«Середня освіта (Історія та громадянська освіта)»
факультету історії та міжнародних відносин
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна
Терно Сергій Олександрович
доктор педагогічних наук
професор кафедри джерелознавчих студій
та суспільних комунікацій,
завідувач лабораторії модерної історії України
та інноваційних освітніх технологій
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

ІКОНОГРАФІЯ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ТА ГАЙДАМАЦЬКИХ ВАТАЖКІВ У ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 2025 РОКУ ВИДАННЯ

Анотація. У статті здійснено критичний аналіз іконографічного матеріалу, присвяченого постатям козацької старшини та гайдамацьких ватажків у підручниках з історії України та інтегрованих курсів для 8 класу 2025 року видання. Висвітлено суперечність між здобутками сучасної історіографії й фахової реконструкції та практикою відбору ілюстративного матеріалу авторськими колективами. Проаналізовано поширені іконографічні помилки, хибні атрибуції, а також використання романтизованих та уявних портретів замість науково обґрунтованих реконструкцій. Наголошено на важливості синхронізації візуального наповнення шкільних видань з автентичними джерелами для формування правдивої історичної пам'яті учнів.

Ключові слова: іконографія, козацька старшина, гайдамацькі ватажки, підручники з історії України, наукова реконструкція, історична пам'ять.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому процесі візуальне оформлення підручників з історії України виступає не просто елементом декору, а вагомим дидактичним джерелом та інструментом формування візуальної грамотності й історичної пам'яті учнів. Особливого значення це набуває під час висвітлення козацької доби у 8 класі, коли у свідомості школярів закладаються базові історичні уявлення про провідних діячів української історії – гетьманів, полковників тощо.

Наразі в освітньо-науковому просторі існує чітко виражена суперечність: з одного боку, сучасна історіографія досягла значного прогресу в атрибуції іконографічних джерел, а вітчизняні дослідники та художники створили серію якісних науково обґрунтованих реконструкцій; з іншого боку, у підручниках продовжує зберігатися практика залучення некоректних, уявних, псевдоісторичних або романтизованих зображень XIX століття, а також помилкових атрибуцій.

Сучасний стан ілюстрування підручників з історії України та інтегрованих курсів 2025 року видання вимагає фахового осмислення того, наскільки сучасні авторські колективи дотримуються базового принципу науковості під час відбору ілюстративного матеріалу. Отже, постає науково-практична проблема критичного аналізу візуального наповнення підручників останніх років видання, виявлення стійких іконографічних помилок і з'ясування ступеня інтеграції сучасних історичних реконструкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальною методологічною та джерелознавчою основою дослідження портретів козацької старшини є двотомна монографія Ольги Ковалевської «Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII – XVIII ст.» [1; 2], яка дає змогу чітко розмежувати прижиттєву та неприжиттєву іконографію діячів. О. Ковалевська також пропонує наукову класифікацію зображень Івана Ґонти, розділяючи їх на реалістичні, фантастичні та уявно-інтерпретаційні [3]. Іконографічне підґрунтя для дослідження образу Максима Залізняка забезпечує праця Назара Лавріненка «Максим Залізняк: факти, міфи, зображення» [4], у якій визначено оригінал портрета ватажка з Мотронинського монастиря та вказано автентичний

напрямок його погляду. Важливий внесок у наукову реконструкцію зовнішнього вигляду костюма козацької доби належить дослідженням Сергія Шаменкова [5]. Окреме значення для аналізу сучасного ілюстративного ряду має серія робіт «Герої Козацької України» [6], написана Наталею Павлусенко у співпраці з фаховими експертами [7] з метою подолання історичної неправдивості давніх або відсутніх портретів [8].

Мета статті полягає у здійсненні критичного аналізу іконографічного матеріалу, що висвітлює постаті козацької старшини та гайдамацьких ватажків у підручниках з історії України та інтегрованих курсів для 8 класу 2025 року видання. Реалізація цієї мети передбачає виявлення типових іконографічних помилок, хибних атрибуцій і використання уявних портретів у навчальних виданнях, а також з'ясування ступеня та доцільності залучення авторами підручників сучасних науково обґрунтованих реконструкцій.

Виклад основного матеріалу. Українське козацтво та гайдамаччина є фундаментальними опорними точками вітчизняної історичної пам'яті, проте у структурі націєтворення ці явища виконують різні символічні функції. Якщо козацька старшина уособлює державницьку традицію, військово-політичну еліту та міжнародну суб'єктність, то гайдамацькі ватажки виступають символом безкомпромісного спротиву, боротьби за соціальну та національно-релігійну справедливість і відновлення власної державності. Втім, ілюстративний ряд шкільних підручників має свою специфіку репрезентації діячів цієї доби. Стосовно козацької еліти, то головним викликом є висвітлення старшини, котра не має прижиттєвих портретів, що змушує авторів послуговуватися романтизованими художніми вигадками XIX – XX століть і навіть XXI сторіччя. Тоді як гайдамацькі провідники, котрі хоч і мають реалістичні зображення, все одно постають романтизованими образами. Сукупно це спотворює невідповідну історичну реальність та формує хибні історичні уявлення в учнів.

Актуальність належного відображення державницької еліти та провідників народних виступів істотно зростає в умовах сучасної російсько-української війни й боротьби за збереження суверенітету нашої держави. Синхронізація ілюстративного наповнення підручників історії України для 8 класу з автентичними джерелами та фаховими реконструкціями не лише підсилює пізнавальний інтерес учнів, а й сприяє становленню правдивої історичної пам'яті молодого покоління українців.

У межах дослідження опрацьовано розміщені у відкритому доступі електронні версії підручників 2025 року видання. Зокрема, вибірка охоплює шкільні підручники з історії України для 8 класу від шести авторських колективів: В. Власова, О. Данилевської та Д. Ващука [9]; А. Галімова, О. Гісема, О. Мартинюка та О. Сирцової [10]; О. Панаріна, Ю. Топольницької, О. Охріменка та А. Макаревича [11]; О. Пометун, Н. Гупан і О. Дудар [12]; Г. Хлібовської, М. Крижановської та О. Наумчук [13], а також за керівництва І. Щупака [14]. Окрім цього, розглядалися підручники з інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ», підготовлені двома групами під керівництвом І. Щупака [15] та І. Васильків [16]. Окремо відзначимо, що І. Васильків спеціалізувалася на виданнях зі всесвітньої історії.

Спершу виділимо козацьку старшину, котра не має прижиттєвих зображень. У цьому нам допоможе двотомна праця Ольги Ковалевської «Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII – XVIII ст.». Аналіз підручників свідчить, що автори використовують ілюстрації для 53 представників козацької старшини, з яких 32 мають або прижиттєві, або автентичні (реалістичні) зображення, тоді як 21 особа не має ані тих, ані інших. Отже, майже половина козацької еліти не має свого правдивого відображення. Наразі не знайдено прижиттєвого портрета: О. Дашкевича, Д. Вишневецького, К. Косинського, Г. Лободи, С. Наливайка, М. Дорошенка, Т. Федоровича (Трясило), І. Сулими, П. Бута, Я. Острянина, Д. Гуні, Ф. Джалалія, Д. Нечая, І. Золотаренка, М. Пушкаря, Я. Барабаша, Я. Сомка, І. Сірка, С. Палія, К. Гордієнка та П. Орлика.

Окремо уточнимо, що під автентичними зображеннями маються на увазі ті ілюстрації, що були створені незадовго після смерті (П. Сагайдачний) чи базуються на зображеннях іще часів існування козацтва. Відповідно, автентичними портретами вважаються роботи, котрі виконав Гаврило Васько у 1850 – 1860-х роках за рисунками літопису Самійла Величка [1, с. 223], написаного між 1715 і початком 1720-х років. Серед них гетьмани: І. Виговський, П. Тетеря, М. Ханенко, Д. Ігнатович (Многогрішний) та І. Брюховецький [2, с. 138].

Постає питання, як тоді візуалізовано козацьку старшину, яка позбавлена прижиттєвих зображень? Замість реконструкцій або особистих гербів, автори використовують уявні портрети чи взагалі не подають ілюстрацій у підручниках. Існують ілюстрації, виконані дослідником українського військового костюма – Сергієм Шаменковим. Автор уже розробив історичні художні реконструкції Остафія Дашкевича [17] та Дмитра Вишневецького [18, с. 216–217]. Стосовно останнього дослідник

зазначає, що портрет, яким послуговуються підручники, створений у XVIII столітті та відображає діяча XVI сторіччя за модою XVII століття [18, с. 216]. На жаль, ілюстрації С. Шаменкова у 2025 році використовує лише І. Щупак у підручнику з інтегрованого курсу, проте не для відображення конкретного представника козацької старшини, а для візуалізації узагальненого образу реєстрових козаків початку XVII століття [15, с. 127].

Як реконструкцію доцільно використовувати роботи Наталі Павлусенко, виконані за консультації раніше згаданих фахівців (О. Ковалевська та С. Шаменков) і військового історика Олексія Сокирко [7]. Художниця пояснює, що серія портретів «Герої Козацької України» була створена, тому що «далеко не всі гетьмани мали прижиттєві портрети, а ті, що ми маємо зараз, здебільшого поганої якості та історично недостовірні» [8]. Наразі написано портрети: Д. Вишневецького, І. Підкови, С. Наливайка, П. Сагайдачного, І. Сулими, Б. Хмельницького, І. Богуна, І. Виговського, П. Дорошенка, І. Сірка, І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського, П. Полуботка, П. Орлика, К. Розумовського, П. Калнишевського [6]. Тобто вже готові 5 портретів-реконструкції козацької старшини, що не мали прижиттєвих зображень. З усіх підручників у 2025 році, роботами Н. Павлусенко послуговуються рівно половина. Підручник В. Власова, О. Данилевської та Д. Ващука використовує портрети С. Наливайка, І. Богуна, П. Орлика та П. Калнишевського [9, с. 81, 130, 186, 226]. О. Панарін, Ю. Топольницька, О. Охріменко та А. Макаревич послуговуються зображеннями П. Сагайдачного, І. Богуна, П. Дорошенка, І. Сірка, П. Орлика, І. Скоропадського та П. Калнишевського [11, с. 121, 143, 186, 229, 246, 251, 266]. Підручники І. Щупака презентують С. Наливайка, І. Сулиму, І. Сірка та П. Калнишевського [14, с. 82, 93, 175, 204; 15, с. 199, 220]. Водночас І. Щупак у своїх підручниках залучає також і старі роботи художниці, що не відповідають історичній дійсності. Це портрети П. Сагайдачного, І. Сірка, Д. Вишневецького, І. Скоропадського та П. Орлика [13, с. 86, 177, 235; 14, с. 171, 275]. Підкреслимо, що жоден із підручників не містить актуальний варіант портрета Д. Вишневецького та лише в одному підручнику є зображення або І. Сулими, або І. Богуна, або І. Скоропадського. Тобто ніхто з авторів повною мірою не користується серією «Герої Козацької України». Зазначимо також, що два підручники замість І. Сірка від Н. Павлусенко використали фото [10, с. 176] чи рисунок [13, с. 181] скульптурного портрета. Скульптура була реконструйована антропологом Галиною Лебединською на підставі розкопок останків отамана у 1980-х роках. Робота Г. Лебединської своєю чергою лягла в основу картини Н. Павлусенко [19].

Окремо треба звернути увагу на візуалізацію у підручниках Петра Конашевича-Сагайдачного. Усі, за винятком одного підручника (там розміщено роботу Н. Павлусенко), подають гравюру діяча з панегірика Касіяна Саковича 1622 року. Окрім цього зображення, використовують також картини або Г. Васька, або С. Васильківського, де козацького очільника зображено з білою бородою. Що малоймовірно, адже діячеві тоді було трохи більше за 40 років [20]. Цієї ж помилки припустилася й Н. Павлусенко у старому варіанті портрета, де гетьмана також зображено з сивою бородою. До речі, П. Сагайдачного неодноразово реконструював і С. Шаменков [21, с. 32–33; 22, с. 114; 23, с. 1115]. Доцільно зазначити, зроблено це точніше, бо на голові зображено відповідну горлатну шапку [18, с. 282–283].

Варто також оглянути ситуацію з Іваном Богуном, оскільки зображення полковника точно невідоме. Вважається, що на гравюрі 1656 року із зображенням козацького посольства до шведського короля серед старшин показано І. Богуна, поруч із бородатим А. Ждановичем. С. Шаменков припускає, що І. Богун зображений другим або третім [5, с. 13, 14–15]. В усякім разі, жоден підручник не містить цього фрагменту. Натомість для відображення полковника, автори використовують роботу М. Івасюка «Богун на переправі» [12, с. 143; 13, с. 122; 15, с. 244], а І. Щупак у стандартному підручнику – рисунок Я. Мадеєвського та картину А. Орльонова [14, с. 117, 177]. Робота М. Івасюка майже повністю копіює картину Едуара Детая «Остання атака генерала Ласаля під Ваграмом». Звідси ж і вигаданий кожух, який в оригіналі був гусарським ментиком. У цілком вигаданому вбранні постає також і полковник у Я. Мадеєвського, тоді як А. Орльонов явно надихався образом Юрка Богуна з фільму «Вогнем і мечем», роль якого виконав російський актор Олександр Домогаров. Нагадаємо, що лише два підручники послуговуються портретом, авторства Н. Павлусенко. Хоча крім останньої, є знову-таки художні реконструкції С. Шаменкова [5, с. 34–35; 24, с. 16–17; 25]. Тобто реалістичне зображення І. Богуна розміщено лише у двох з восьми підручників, авторства В. Власова, О. Данилевської та Д. Ващука [9, с. 130], а також О. Панаріна, Ю. Топольницької, О. Охріменко та А. Макаревич [11, с. 143].

Під питанням залишаються парні портрети Тимоша Хмельницького та його дружини Розанди Хмельницької з Лупул. На момент укладання монографії О. Ковалевської (2014 р.), роботи

перебували у статусі викрадених і датувалися XVIII століттям [2, с. 72]. Тобто умовно належали до автентичних зображень. У 2016 році, коли портрети вже було знайдено та повернуто Львівському історичному музею, на фото-афіші було написано, що це «Роботи невідомого автора XIX ст.», а у супровідному тексті зазначено – XVIII століття [26]. Так чи інакше, кольорове зображення портретів використано лише у підручнику В. Власова, О. Данилевської та Д. Ващука [9, с. 128]. Два підручники взагалі послуговуються парними портретами художниці Наталії Атамась (2004 р.), де зображення діячів є результатом художнього вимислу [11, с. 144; 13, с. 127].

Серед прижиттєвих зображень є портрети діячів, яких зображено в обладунках. Якщо панцир (кольчуга) та карваші (для захисту рук) є типовим захисним обладунком [5, с. 38], то портрети у повних лицарських – це «данина бароковій моді в зображеннях полководців» [5, с. 17]. Отже, наявність на портреті повного латного обладунку свідчить скоріше про художню традицію доби, аніж про реальний гардероб або озброєння діяча. Відповідно для І. Мазепи, І. Скоропадського та Д. Апостола, доречно використовувати не «парадні» варіанти, а такі, що відображають одяг епохи. Кожен із цих трьох гетьманів має такі версії. Для презентації І. Мазепи краще використовувати рисунок із літопису Самійла Величка [2, с. 86] чи роботу Н. Павлусенко [27]. Підкреслимо, що у жодного підручника немає портрета І. Мазепи, виконаного цією художницею. Щодо І. Скоропадського, то є зображення гетьмана зі втраченого стінопису Успенського собору Києво-Печерської лаври [2, с. 67] та портрет авторства Н. Павлусенко [28], котрий використано лише в підручнику О. Панаріна, Ю. Топольницької, О. Охріменко та А. Макаревича [11, с. 251]. Д. Апостол не має поки портрету від Н. Павлусенко, проте має три зображення без обладунку [2, с. 92, 94, 95].

Окрім проблеми використання уявних і нереалістичних зображень, у підручниках 2025 року досі присутні історично хибні портрети. У підручнику О. Панаріна, Ю. Топольницької, О. Охріменко та А. Макаревича, присутнє сучасне зображення невідомого автора, що начебто має бути портретом Михайла Дорошенка [11, с. 125]. Насправді ж, ілюстрація зображує Юрія Хмельницького, з гравюри Бонаціна Джованні Баттіста [2, с. 72]. О. Пометун, Н. Гупан і О. Дудар у своєму підручнику для Івана Михайловича Сулими, використали фрагмент ікони зі зображенням Івана Федоровича Сулими [12, с. 124]. Тобто для представлення історичного діяча, використано портретне зображення його внука, хоча припускають також, що можливо на іконі й правнук [1, с. 134].

Решта зображень постає у вигляді фото скульптури (переважно пам'ятників), ювілейних монет, поштових марок, а також кінопостерів і кадрів з фільмів, які автори підручників з історії України для 8 класу 2025 року видання залучають як допоміжні візуальні джерела. У зображеннях діячів, які мають прижиттєві портрети, у більшості випадків зберігається відносна схожість у рисах обличчя. Натомість одяг часто спотворюється та не відповідає історичним реаліям. Вкрай рідко у підручниках з'являються зображення, що кардинально дисонують із джерельним оригіналом: як-от фото пам'ятника Івану Підкові чи поштова марка з Кирилом Розумовським. На цих зображеннях їхні образи виявляються помітно несхожими на відомі прижиттєві портрети.

Водночас цікавим винятком постає рішення авторів підручника О. Гісема та О. Мартинюка, які для ілюстрації постаті гетьмана Дем'яна Ігнатовича (Многогрішного) уперше залучили світлину його воскової фігури з Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця», що в Батурині [10, с. 162]. Вбрання для цієї реконструкції створив дослідник українського одягу – Руслан Павлюк-Прорва [29]. Автору вдалося відтворити цей стрій історично правдиво, попри те, що етнографія та уніформологія це суттєво різні галузі. Прикметно, що й професійне становлення дослідника було непрофільним: за першим фахом він радіотехнік, а свій шлях в етнографії починав з посади охоронця в Національному центрі народної культури «Музей Івана Гончара» та лише згодом здобув другу освіту фольклориста [30]. Втім, фольклористика – це також не етнографія, тому відтворення козацького старшинського костюма вимагало окремого фахового занурення, результати якого дозволяють стверджувати: автор домігся історичної відповідності.

Наприкінці коротко розглянемо іконографію гайдамацьких ватажків, оскільки підручники 2025 року містять лише зображення запорожця Максима Залізняка та сотника надвірних козаків Івана Ґонти. Завдячуючи Мотронинському монастирю, де зберігся портрет М. Залізняка [4, с. 37], цей гайдамацький очільник не має проблем із відображенням у підручниках. Хоча Назар Лавріненко стверджує, що доцільно використовувати портрет так, аби діяч дивився у правий бік, тобто послуговуватися саме оригіналом, а не віддзеркаленим зображенням [4, с. 41]. У такому разі виходить, що у правильну сторону М. Залізняк дивиться лише у підручнику О. Панаріна, Ю. Топольницької, О. Охріменко та А. Макаревича [11, с. 275]. Більшу варіативність має І. Ґонта, що пояснюється відсутністю прижиттєвого портрета [3, с. 155]. О. Ковалевська розділяє ці зображення на: реалістичні, фантастичні та уявно-інтерпретаційні [3, с. 159–161]. При цьому найбільш удалим

історикиня вважає картину Амвросія Ждахи [3, с. 155], що за її класифікацією належить до уявно-інтерпретаційних ілюстрацій [3, с. 161]. Цю картину залучає тільки І. Щупак у підручнику з інтегрованого курсу [15, с. 335]. Реалістичні портрети сотника презентують О. Пометун, Н. Гупан і О. Дудар [12, с. 243], а також Г. Хлібовська, М. Крижановська та О. Наумчук [13, с. 229]. Тобто тільки три підручники з восьми презентують правдиве зображення І. Ґонти. Решта послуговується фантастичним портретом зі списом (пікою) [9, с. 229; 11, с. 276] чи роботою С. Васильківського [10, с. 252].

Висновки. Критичний аналіз ілюстративного матеріалу підручників з історії України для 8 класу 2025 року видання виявив виразну невідповідність між здобутками сучасної історіографії та практикою відбору візуальних джерел авторськими колективами. Майже половина представлених діячів козацької еліти не має прижиттєвих портретів, однак автори замість залучення наукових реконструкцій масово послуговуються романтизованими художніми вигадками XIX – XXI століть. Водночас інтеграція фахових реконструкцій залишається фрагментарною, а репрезентація гайдамацьких ватажків переважно спирається на дзеркально перевернуті (М. Залізняк) або фантастичні образи (І. Ґонта). Отже, ілюстративний ряд сучасних шкільних видань потребує системної перевірки та синхронізації з автентичними джерелами для формування правдивої історичної пам’яті учнів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні дослідницької оптики шляхом проведення комплексного порівняльно-зіставного (якісного та кількісного) аналізу підручників різних авторських колективів у динаміці декількох циклів книговидання. Особливого наукового інтересу набуває з’ясування пропорційного співвідношення між уявними чи романтизованими художніми полотнами, автентичною іконографічною спадщиною та новітніми науково обґрунтованими реконструкціями портретів козацької еліти та гайдамацьких провідників у навчальній літературі. Комплексне зіставлення обсягу візуальних і текстових трансформацій дасть змогу об’єктивно відстежити еволюцію відображення військово-політичної еліти доби, з’ясувати рівень компетентності авторів сучасних підручників (зокрема у сфері іконографії та військово-історичної реконструкції), а також оцінити реальну дієвість механізмів експертизи, наукового рецензування та якісного доопрацювання шкільних підручників з історії перед їх перевиданням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалевська О. О. Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII – XVIII ст. : в 2 ч. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Ч. 1 : Монографія. 314 с.
2. Ковалевська О. О. Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII – XVIII ст. : в 2 ч. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Ч. 2 : Додатки. 330 с.
3. Ковалевська О. О. Проблема іконографії І. Ґонти в контексті політик пам’яті та сучасних досліджень. Український історичний журнал. 2016. № 5. С. 139–163.
4. Лавріненко Н. П. Максим Залізняк: факти, міфи, зображення. Київ : Емма, 2012. 84 с.
5. Шаменков С. Одяг, військове спорядження та зовнішній вигляд козацької старшини середини – другої половини XVII ст. Стрій. 2020. № 2, ч. 2. С. 9–42.
6. Павлусенко Н. Портрети. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/portraits (дата звернення: 30.07.2026).
7. Павлусенко Н. Мої консультанти. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/копія-про-проект (дата звернення: 30.07.2026).
8. Павлусенко Н. Про проект. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/about-project (дата звернення: 30.07.2026).
9. Власов В. С. Данилевська О. М., Ващук Д. П. Історія України : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ : Генеза, 2025. 256 с.
10. Галімов А. А., Гісем О. В., Мартинюк О. О., Сирцова О. М. Історія України : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Ранок, 2025. 272 с.
11. Панарін О. Є., Топольницька Ю. А., Охріменко О. С., Макаревич А. С. Історія України : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ : Літера ЛТД, 2025. 304 с.
12. Пометун О. І., Гупан Н. М., Дудар О. В. Історія України : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2025. 272 с.
13. Хлібовська Г. М., Крижановська М. Є., Наумчук О. В. Історія України : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Тернопіль : Астон, 2025. 264 с.
14. Історія України : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти / І. Я. Щупак та ін. Київ : УОВЦ

«Оріон», 2025. 245 с.
15. Історія: Україна і світ (інтегрований курс) : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти / І. Я. Щупак та ін. Київ : УОВЦ «Оріон», 2025. 421 с.
16. Васильків І. Д., Паршин І. Л., Вітенко М. Д., Димій І. С. Історія: Україна і світ (інтегрований курс) : підруч. для 8 кл. закл. загал. серед. освіти. Тернопіль : Астон, 2025. 320 с.
17. Шаменков С. Портрет-реконструкція Остафія Дашкевича. Стрій. 2021. № 3. С. 71–72.
18. Шаменков С. Людина війни: Зовнішність та озброєння воїнів на території України від енеоліту до сьогодення. Київ : Темпора, 2021. 548 с.
19. Павлусенко Н. Кошовий отаман Іван Сірко. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/ivan-sirko (дата звернення: 30.07.2026).
20. Павлусенко Н. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/petro-konashevych-sahaidachny (дата звернення: 30.07.2026).
21. Брехуненко В. «Дивна то і несказанна мужність...» Козаки у Хотинській війні 1621 року / художник С. Шаменков. Київ : Темпора, 2021. 120 с.
22. Затилюк Я., Савченко О., Яременко М. Хотинська війна 1621 р. Козацька звитяга, османські амбіції та європейське майбутнє. Київ : Кліо, 2024. 128 с.
23. Документи українського козацтва XVI – перш. пол. XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / упоряд. В. А. Брехуненко. Запоріжжя : ФОП Рябцев В. В., 2025. 1120 с.
24. Брехуненко В. Програна битва виграної війни. Битва під Берестечком 1651 року / художник С. Шаменков. Київ : Темпора, 2019. 116 с.
25. Волерт Я. Полковник І. Богун реконструкція за історичними джерелами. Ш. С. Facebook. 2026. URL: https://www.facebook.com/share/p/1HSEDD1HNS (дата звернення: 30.07.2026).
26. Закохані повертаються: презентація повернення викрадених картин. Архівна версія сайту Львівського історичного музею. 2017. URL: https://old.lhm.lviv.ua/exhib/145.html (дата звернення: 30.07.2026).
27. Павлусенко Н. Гетьман Іван Мазепа. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/ivan-mazepa (дата звернення: 30.07.2026).
28. Павлусенко Н. Гетьман Іван Скоропадський. Герої Козацької України. 2022. URL: https://www.pavlusenkoart.com.ua/ivan-skoropadsky (дата звернення: 30.07.2026).
29. Кошмал В. Воскові гетьмани збільшили потік відвідувачів Батуринського заповідника. Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ». 2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2546743-voskovi-getmani-zbilsili-potik-vidviduvaciv-baturinskogo-zapovidnika.html (дата звернення: 30.07.2026).
30. Засновник майстерні «Шляхетний одяг» про взуття кропивничан сто років тому і співпрацю з «Бабою Єлькою». Баба Єлька. 2024. URL: https://babayelka.kr.ua/news/107-zasnovnik-maisterni-shliakhetnii-odiah-pro-vzuttia-kropivnichan-sto-rokiv-tomu-i-spivpratsiu-z-baboiu-ielkoiu (дата звернення: 30.07.2026).

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

УДК 159.9:355.1

Міхліченко Віталій Віталійович
студент, здобувач освітнього ступеня «магістр», «психологія»
Міжрегіональна Академія управління персоналом

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОРЕЛЯТ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ТРИВАЛОГО БОЙОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ

Анотація. Мета статті - емпірично визначити характер і силу взаємозв'язку між психологічною резильєнтністю та морально-психологічним станом військовослужбовців, які мають досвід виконання бойових або службово-бойових завдань. Методологія. У дослідженні взяли участь 50 військовослужбовців Збройних Сил України. Застосовано експертну методику оцінювання морально-психологічного стану особового складу В. Стасюка, В. Дикуна, А. Кириченка, шкалу резильєнтності Коннора-Девідсона CD-RISC-10 в адаптації О. Кокуна та Т. Мельничук і методику оцінки соціально-психологічного клімату А. Фідлера. Статистичний аналіз здійснено із застосуванням описової статистики, критерію Шапіро-Вілка та рангової кореляції Спірмена. Новизна. На матеріалі вибірки українських військовослужбовців встановлено надзвичайно сильний позитивний зв'язок між резильєнтністю та морально-психологічним станом ($p = 0{,}928$; $p < 0{,}001$), тоді як зв'язок морально-психологічного стану із соціально-психологічним кліматом статистичної значущості не набув ($p = -0{,}217$; $p = 0{,}131$). Висновки. Резильєнтність доцільно розглядати як один із центральних індивідуальних корелятів актуального морально-психологічного стану особового складу. Водночас кореляційний дизайн не дає підстав для причинного тлумачення виявленого зв'язку, а роль групових та організаційних чинників потребує подальшого дослідження на більших і структурованих за підрозділами вибірках.

Ключові слова: морально-психологічний стан, резильєнтність, військовослужбовці, бойовий стрес, психологічна стійкість, соціально-психологічний клімат, військовий колектив.

RESILIENCE AS A PSYCHOLOGICAL CORRELATE OF THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL STATE OF MILITARY PERSONNEL UNDER PROLONGED COMBAT LOAD

Abstract. Purpose. To empirically determine the nature and strength of the relationship between psychological resilience and the moral and psychological state of military personnel with experience of combat or service-combat tasks. Methodology. The study involved 50 service members of the Armed Forces of Ukraine. The expert method for assessing the moral and psychological state of personnel developed by V. Stasiuk, V. Dykun and A. Kyrychenko, the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10) adapted by O. Kokun and T. Melnychuk, and A. Fiedler's method for assessing the socio-psychological climate were used. Descriptive statistics, the Shapiro-Wilk test and Spearman's rank correlation were applied. Novelty. An extremely strong positive association between resilience and the moral and psychological state was found ($p = 0.928$; $p < 0.001$), whereas the association between the moral and psychological state and socio-psychological climate was not statistically significant ($p = -0.217$; $p = 0.131$). Conclusions. Resilience may be regarded as one of the central individual correlates of the current moral and psychological state of personnel. However, the correlational design does not support causal interpretation, and the contribution of group and organizational factors should be examined in larger samples structured by military unit.

Keywords: moral and psychological state, resilience, military personnel, combat stress, psychological stability, socio-psychological climate, military collective.

Постановка проблеми

Тривале ведення бойових дій створює для військовослужбовця середовище постійної невизначеності, високої відповідальності та повторюваного стресового навантаження. За таких умов результативність діяльності підрозділу залежить не лише від професійної підготовки й матеріального

забезпечення, а й від здатності особового складу зберігати психологічну функціональність, мотивацію, керованість поведінки та готовність виконувати поставлені завдання. У вітчизняній військово-психологічній традиції ці характеристики узагальнюються поняттям морально-психологічного стану (МПС), яке розглядається як динамічна характеристика актуальної готовності особового складу до діяльності в конкретних умовах [1; 4; 7]. Його динамічність особливо виразна за тривалого бойового навантаження, коли навіть підготовлений військовослужбовець одночасно перебуває під впливом втоми, дефіциту відновлення, невизначеності щодо ротацій, загрози життю, переживання втрат і напруження міжособистісної взаємодії.

Систематичне дослідження МПС потребує розмежування принаймні двох рівнів. Перший охоплює індивідуальні ресурси військовослужбовця - психологічну готовність, здатність до саморегуляції, стійкість до фрустрації та відновлення після несприятливого впливу. Другий пов'язаний із груповим і організаційним середовищем - якістю взаємодії в підрозділі, лідерством, довірою, справедливістю службових рішень і відчуттям підтримки з боку організації [20; 22-24]. Такий поділ не означає автономності рівнів: у реальному військовому колективі вони взаємодіють, проте їхня відносна вага може відрізнятися залежно від тривалості служби, інтенсивності бойових завдань і наявних психологічних ресурсів.

Одним із ресурсів, який у сучасній психології використовується для пояснення адаптації до тривалого стресу, є резильєнтність. У працях О. Кокуна вона трактується як динамічна здатність людини підтримувати або відновлювати функціональність під впливом значних труднощів, а не як абсолютна «невразливість» до стресу [8; 10]. Для військового середовища це розрізнення принципове: високий рівень професійної підготовки не усуває дії стресорів, але може поєднуватися з більшою здатністю адаптуватися до змін, зберігати ясність мислення під тиском і відновлюватися після невдач. Тому питання про те, наскільки показники резильєнтності пов'язані з реальною оцінкою МПС військовослужбовців, має як теоретичне, так і прикладне значення.

Актуальність цього питання посилюється тим, що сучасні дослідження військової стійкості дають неоднорідну картину. З одного боку, українські роботи підкреслюють значення психологічних ресурсів для збереження функціональності особового складу за бойового навантаження [9; 13; 18]. З іншого боку, міжнародні систематичні огляди застерігають від спрощеного припущення, ніби будь-яка програма «підвищення резильєнтності» автоматично забезпечує виразний профілактичний ефект. Зокрема, Cochrane-огляд передрозгортальних програм засвідчує неоднорідність результатів і потребу в обережній інтерпретації їх ефективності [21]. Отже, перед розробленням практичних втручань доцільно насамперед емпірично встановити місце резильєнтності серед показників, пов'язаних із МПС конкретної військової вибірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема морально-психологічного стану особового складу представлена у вітчизняній літературі кількома взаємодоповнювальними підходами. В. Алещенко та Є. Невальонний наголошують на необхідності системного оцінювання МПС як інформаційної основи управлінських рішень, оскільки поверхове або епізодичне спостереження не забезпечує командування достатньою інформацією про актуальну готовність підрозділу [1]. С. Волошко та І. Приходько розкривають компонентну структуру МПС і показують, що його складники мають різну вагу залежно від специфіки діяльності [5]. В. Катинський та В. Стасюк пов'язують МПС зі збереженням психологічного здоров'я військовослужбовця, підкреслюючи, що йдеться про цілісну характеристику функціонування, а не лише про настрій чи ситуативне емоційне самопочуття [7]. Емпіричні матеріали Т. Лук'янець та Х. Зарічанської додатково підтверджують доцільність трактування МПС як динамічного показника, чутливого до бойового досвіду, умов служби та якості забезпечення [12].

Значний масив досліджень описує механізми, через які тривале бойове навантаження може погіршувати психологічну функціональність. У фундаментальному дослідженні О. Блінова бойовий стрес розглядається як системний процес, що охоплює емоційну, когнітивну, мотиваційну та поведінкову сфери [2]. С. Василенко вказує на кумулятивний характер впливу професійних стресорів у військовому середовищі [3], а О. Кокун, Н. Агаєв, І. Пішко та Н. Лозінська описують накопичення негативних психічних станів у військовослужбовців внаслідок тривалої участі в бойових діях [9]. Схожий напрям простежується в роботах Л. Тютюнник і Д. Поп'юка та Л. Філоненко, де бойовий стрес розглядається не як одинична реакція, а як фактор, здатний змінювати емоційну регуляцію, когнітивне функціонування і соціальну взаємодію [16; 17].

У цьому контексті резильєнтність набуває значення ресурсу, який може бути пов'язаний зі збереженням функціональності за повторюваної дії стресорів. О. Кокун визначає резильєнтність через здатність до адаптації й відновлення, наголошуючи на її процесуальній природі [8]. Практичний

підхід до її вимірювання представлено у резилієнс-довіднику О. Кокуна та Т. Мельничук, де використовується коротка версія шкали Коннора-Девідсона CD-RISC-10 [10]. В українському військовому контексті В. Чорний, А. Романишин та О. Остапчук аналізують психологічні чинники стійкості військовослужбовців у перебігу російсько-української війни [18]. На міжнародному рівні A. Adler, O. Cabrera та T. Britt показують, що готовність військових до програм розвитку резильєнтності сама по собі є неоднорідною і залежить від індивідуальних та організаційних характеристик [19].

Водночас індивідуальний ресурс не може розглядатися поза груповим середовищем. Дослідження О. Лазоренка, Л. Боровик та А. Маковського показує значення соціально-психологічного клімату і взаємин між командирами та підлеглими [11]. Систематичний огляд M. Fors Brandebo, M. Börjesson та H. Hilmarsson демонструє, що військова згуртованість є динамічним явищем і може як посилюватися, так і послаблюватися залежно від стилю лідерства, складу групи та накопиченого спільного досвіду [22]. N. Jones та співавтори встановили взаємозв'язки між лідерством, згуртованістю, бойовим духом і психічним здоров'ям британських військовослужбовців [23]. Новіші дані W. Sowden, R. Jones та S. Thorbeck також свідчать, що сприйняття організаційного середовища пов'язане з показниками психологічного дистресу, щастя та психологічного процвітання в різні моменти циклу розгортання [24]. Це означає, що емпіричне зіставлення індивідуального ресурсу резильєнтності з груповим показником клімату може дати важливу інформацію про відносну вираженість різних рівнів у конкретній вибірці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Попри значний обсяг праць про бойовий стрес, психологічну стійкість і функціонування військового колективу, недостатньо з'ясованим залишається питання про силу безпосереднього зв'язку між резильєнтністю та інтегральною оцінкою МПС саме в українських військовослужбовців із тривалим бойовим досвідом. Окремої уваги потребує порівняння цього зв'язку зі зв'язком МПС із соціально-психологічним кліматом. Такий підхід дає змогу не лише констатувати значення різних чинників, а й визначити, який із них у конкретній вибірці демонструє тіснішу статистичну узгодженість з актуальним станом особового складу.

Мета статті

Мета статті полягає в емпіричному визначенні характеру та сили взаємозв'язку між психологічною резильєнтністю й морально-психологічним станом військовослужбовців, а також у зіставленні цього зв'язку зі зв'язком МПС із соціально-психологічним кліматом підрозділу. Відповідно до мети поставлено три завдання: охарактеризувати вихідні показники МПС і резильєнтності; перевірити статистичні передумови кореляційного аналізу; встановити й інтерпретувати зв'язки між МПС, резильєнтністю та соціально-психологічним кліматом.

Методологія та організація дослідження

Емпіричну базу становили дані 50 військовослужбовців Збройних Сил України, які на момент опитування проходили службу в підрозділах, що виконували завдання в межах бойового або оперативного розпорядку. Найменування конкретної військової частини не наводиться з міркувань безпеки. У вибірці було 45 чоловіків (90%) і 5 жінок (10%). Найбільшу вікову категорію становили військовослужбовці 26-35 років - 21 особа (42%); 14 осіб (28%) належали до групи 36-45 років, 11 осіб (22%) - до 25 років, ще 4 особи (8%) були старшими за 45 років. Рядовий склад представлений 27 респондентами (54%), сержантський - 15 (30%), офіцерський - 8 (16%). Бойовий досвід понад шість місяців мали 37 осіб, або 74% вибірки, що дає підстави розглядати отримані показники в контексті тривалого, а не короткочасного стресового навантаження.

Участь була добровільною; респондентам роз'яснювали мету дослідження, принцип анонімності та право припинити участь без пояснення причин. Збір матеріалу здійснювався у періоди відносного затишшя між виконанням бойових завдань у паперовому та електронному форматах. Для цієї статті використано результати констатувального етапу, тобто показники, отримані до будь-якого формувального психологічного впливу.

Основною залежною змінною був морально-психологічний стан, який оцінювався за експертною методикою В. Стасюка, В. Дикуна та А. Кириченка [15]. Методика охоплює 25 показників, згрупованих у п'ять блоків: ціннісно-мотиваційну, військово-професійну та психологічну готовність, довіру до командування й військово-політичного керівництва, а також оцінку всебічного забезпечення. Кожен показник оцінюється за шкалою від 0 до 10 балів. Оцінювання здійснював прикомандирований психолог із понад п'ятирічним професійним стажем, який мав тривалий безпосередній контакт з особовим складом і спирався на систематичні спостереження за службовою активністю та поведінкою респондентів.

Психологічну резильєнтність вимірювали за короткою шкалою Коннора-Девідсона CD-RISC-10 в адаптації О. Кокуна та Т. Мельничук [10]. Опитувальник містить десять тверджень, кожне з яких оцінюється від 0 до 4 балів; сумарний показник може набувати значень від 0 до 40. Соціально-психологічний клімат оцінювався за методикою А. Фідлера, побудованою за принципом семантичного диференціала; нижчий сумарний бал у цій методиці відповідає сприятливішій оцінці атмосфери в колективі.

Статистичне опрацювання включало розрахунок середніх значень, медіан, стандартних відхилень, мінімумів і максимумів, перевірку нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Вілка та кореляційний аналіз. Оскільки розподіл показника соціально-психологічного клімату статистично значуще відхилявся від нормального, для всіх пар змінних обрано непараметричний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Такий підхід забезпечив єдину логіку аналізу та не вимагав припущення про нормальність усіх досліджуваних показників.

Результати дослідження

Середнє значення інтегрального показника МПС у загальній вибірці становило 7,58 бала за десятибальною шкалою (Me = 7,60; SD = 0,616; min = 6,60; max = 8,70). За рівнями 66% респондентів мали задовільний МПС, 12% - оптимальний, 22% - незадовільний; критичного рівня не зафіксовано. Такий розподіл слід інтерпретувати з урахуванням особливостей вибірки: до опитування були залучені військовослужбовці, які продовжували виконувати службові завдання, тоді як особи з критичним погіршенням психологічного стану могли бути відсутні в підрозділі через медичні або організаційні рішення.

Аналіз структурних компонентів МПС показав відносно компактний профіль: ціннісно-мотиваційна готовність становила в середньому 7,66 бала (76,6% від максимально можливого), військово-професійна - 7,64 бала (76,4%), психологічна - 7,43 бала (74,3%), довіра до командування - 7,71 бала (77,1%), всебічне забезпечення - 7,48 бала (74,8%). Найнижчим середнім компонентом виявилася саме психологічна готовність. Цей результат узгоджується з теоретичними положеннями про те, що емоційно-вольовий ресурс і актуальна психологічна функціональність є особливо чутливими до повторюваного стресового навантаження [2; 3; 9; 17].

Середній показник резильєнтності за CD-RISC-10 дорівнював 23,7 бала (Me = 24,0; SD = 4,27; min = 15; max = 32), тобто відповідав середньому нормативному діапазону. 34% військовослужбовців мали рівень резильєнтності вище середнього або високий, 24% - нижче середнього або низький; решта перебувала в середній категорії. Такий профіль не свідчить ані про тотальне виснаження, ані про надмірно високий запас психологічного ресурсу. Він радше відображає баланс між попереднім професійним відбором, адаптацією в процесі служби та поступовим виснаженням унаслідок тривалого навантаження.

Соціально-психологічний клімат мав середнє значення 36,9 бала (Me = 36,0; SD = 9,89; min = 22; max = 57). 66% респондентів оцінили його на середньому рівні сприятливості, 30% - як сприятливий, 4% - як несприятливий. Стандартне відхилення цього показника було істотно більшим, ніж для МПС, що вказує на більшу міжіндивідуальну варіативність сприйняття групового середовища. Це закономірно: експертна оцінка МПС формується одним підготовленим спостерігачем за уніфікованими критеріями, тоді як оцінка клімату залежить від власного досвіду кожного респондента у конкретному відділенні, неформальних взаємин і актуальних подій.

Таблиця 1

Описові статистичні показники досліджуваних змінних

Показник	M	Me	SD	Min	Max
Морально-психологічний стан	7,58	7,60	0,616	6,60	8,70
Резильєнтність	23,7	24,0	4,27	15	32
Соціально-психологічний клімат	36,9	36,0	9,89	22	57

Перевірка нормальності розподілів показала, що для МПС (p = 0,057) і резильєнтності (p = 0,524) статистичних підстав відхиляти припущення про нормальність не було. Розподіл соціально-психологічного клімату, навпаки, відрізнявся від нормального (p = 0,015). З огляду на це подальші зв’язки перевірялися за коефіцієнтом Спірмена. Використання непараметричного критерію також є

доцільним через характер частини шкал, в яких кількісний показник надалі інтерпретується через упорядковані рівневі категорії.

Кореляційний аналіз виявив надзвичайно сильний позитивний і статистично значущий зв'язок між МПС та резильєнтністю: p = 0,928 при p < 0,001. Отже, у межах дослідженої вибірки зі зростанням показника резильєнтності майже монотонно зростав і показник експертної оцінки МПС. Важливо підкреслити, що йдеться про статистичну узгодженість двох конструктів, а не про доведений причинний вплив одного на інший. Така висока кореляція може відображати як реальну тісну взаємодію психологічної стійкості з актуальним станом військовослужбовця, так і частковий змістовий перетин показників: поведінкові прояви витримки, адаптивності, збереження функціональності та відновлення після труднощів входять у семантичне поле обох вимірювань.

Зв'язок МПС із соціально-психологічним кліматом статистичної значущості не досяг: p = -0,217; p = 0,131. Так само незначущою була кореляція резильєнтності з кліматом: p = -0,216; p = 0,133. Від'ємний знак коефіцієнтів узгоджується з напрямом шкали Фідлера, де нижчий бал означає сприятливіший клімат: отже, тенденція має очікуваний зміст, але її величини недостатньо для висновку про надійний зв'язок у цій вибірці. Відсутність статистичної значущості не може трактуватися як доказ незалежності групового середовища від психологічного стану, оскільки дослідження не було спроєктоване як багаторівневе і не враховувало вкладеність респондентів у конкретні підрозділи.

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу за Спірменом

Пара змінних	p	df	p
МПС - резильєнтність	0,928	48	<0,001
МПС - соціально-психологічний клімат	-0,217	48	0,131
Резильєнтність - соціально-психологічний клімат	-0,216	48	0,133

Таблиця 3

Розподіл рівнів резильєнтності залежно від рівня морально-психологічного стану, %

Рівень МПС	Низький	Нижчий за середній	Середній	Вищий за середній	Високий
Незадовільний (n=11)	9,1	90,9	0,0	0,0	0,0
Задовільний (n=33)	0,0	3,0	60,6	36,4	0,0
Оптимальний (n=6)	0,0	0,0	16,7	16,7	66,7

Категоріальний розподіл додатково унаочнює характер виявленої асоціації. Серед 11 військовослужбовців із незадовільним МПС десять осіб (90,9%) мали резильєнтність нижчу за середню, ще одна особа (9,1%) - низьку; середнього, вищого за середній або високого рівня резильєнтності в цій категорії не зафіксовано. У групі із задовільним МПС картина зміщується: 60,6% респондентів мали середню резильєнтність, 36,4% - вищу за середню, і лише 3,0% - нижчу за середню. Серед шести військовослужбовців з оптимальним МПС чотири особи (66,7%) мали високу резильєнтність, одна - вищу за середню та одна - середню.

Такий розподіл важливий, оскільки показує не лише числову величину коефіцієнта, а й послідовність переходу між рівнями. Зі зростанням МПС розподіл резильєнтності систематично зміщується від низьких значень до середніх і високих. Водночас категоріальне представлення не повинно замінювати аналіз неперервних показників: межі рівнів є умовними, а близькі за сумою балів респонденти можуть потрапляти до різних категорій через один бал різниці. Саме тому основним доказом асоціації залишається ранговий коефіцієнт Спірмена, тоді як таблиця рівнів виконує ілюстративну функцію.

Змістовно особливо показовим є те, що в категорії незадовільного МПС не було жодного респондента з середньою або високою резильєнтністю. Це може свідчити про те, що за умов тривалого бойового навантаження суттєве зниження індивідуального ресурсу адаптації часто

супроводжується поведінковими ознаками, які експерт фіксує як погіршення МПС. Проте зворотний висновок - що низька резильєнтність обов'язково спричиняє незадовільний МПС - був би методологічно некоректним. Не виключено, що тривалий несприятливий психічний стан сам знижує самооцінювану здатність до відновлення, або що обидва показники залежать від третього чинника, наприклад інтенсивності навантаження чи якості відпочинку.

Дані про бойовий досвід посилюють потребу в такій обережній інтерпретації. Майже три чверті вибірки мали досвід виконання бойових завдань понад шість місяців. У цій ситуації резильєнтність слід розуміти не як фіксовану особистісну властивість, а як ресурс, стан і процес, що можуть змінюватися під впливом повторюваного стресу, відновлення та соціальної підтримки [8; 9; 13]. Тому одноразове вимірювання описує лише конкретний момент. Для практичної психології більш інформативним може бути повторний моніторинг, який дозволяє оцінити напрям зміни в одного й того самого військовослужбовця.

Окремої уваги заслуговує співвідношення резильєнтності з психологічною готовністю як компонентом МПС. Саме цей компонент мав найнижче середнє значення - 74,3% від максимуму. Такий результат логічно узгоджується з тим, що тривале навантаження насамперед відображається на актуальній здатності підтримувати емоційну рівновагу, концентрацію, витримку і керованість поведінки [2; 16; 17]. Водночас інші компоненти МПС були лише незначно вищими, тому отримані дані не дають підстав стверджувати, що проблема локалізована виключно в психологічній готовності. Йдеться радше про невелике, але змістовно важливе зміщення всередині загального профілю.

У дослідженні не аналізувалися окремі кореляції CD-RISC-10 з кожним із п'яти компонентів експертної методики МПС. Такий аналіз є перспективним, оскільки дозволив би перевірити, чи висока загальна кореляція $p = 0{,}928$ формується насамперед через блок психологічної готовності, чи резильєнтність однаково узгоджується також із ціннісно-мотиваційними й професійними характеристиками. Це важливо і для перевірки конструктної валідності: якщо найбільша асоціація виявиться саме з психологічною готовністю, це посилить припущення про змістову спорідненість двох показників; якщо ж високі коефіцієнти будуть однаковими для всіх блоків, знадобиться додаткове пояснення.

Не менш важливо уникнути нормативної інтерпретації резильєнтності як вимоги до військовослужбовця «витримувати будь-яке навантаження». Психологічна стійкість не скасовує об'єктивних меж адаптації й не робить людину незалежною від режиму відпочинку, характеру командування чи організаційних стресорів. Огляд D. Campbell та O. Nobel показує, що військовий стрес включає не лише операційні, а й організаційні джерела напруження [20]. Отже, навіть високий індивідуальний ресурс не повинен розглядатися як компенсація системних проблем середовища. Практичне значення резильєнтності полягає в доповненні, а не в заміні заходів нормального забезпечення, відновлення й підтримувального лідерства.

Порівняння неперервного та категоріального представлення результатів дозволяє сформулювати робочу модель подальших досліджень: МПС доцільно розглядати як інтегральний результат взаємодії індивідуального ресурсу, актуального бойового навантаження та соціально-організаційного контексту. У цій роботі найвиразніше зафіксовано індивідуальну ланку - резильєнтність. Групова ланка через загальний показник клімату проявила лише слабку тенденцію. Наступним кроком має стати перевірка моделі на вибірці, де одночасно вимірюватимуться конкретні організаційні змінні, а дані аналізуватимуться з урахуванням належності військовослужбовців до різних підрозділів.

Обговорення результатів

Виявлений зв'язок між резильєнтністю та МПС є змістовно узгодженим із сучасними уявленнями про психологічну стійкість військовослужбовця. Резильєнтність не усуває стресор і не гарантує відсутності негативних реакцій, але характеризує здатність зберігати або відновлювати функціональність після впливу несприятливих умов [8; 10]. У військовому середовищі ця здатність проявляється через поведінкову організованість, відновлення після невдач, толерантність до невизначеності та збереження когнітивної працездатності під тиском. Саме ці прояви частково перетинаються з тим, що експерт оцінює як психологічну готовність і загальну функціональність особового складу. Тому висока кореляція $p = 0{,}928$ є теоретично зрозумілою, хоча її величина вимагає обережності при узагальненні.

Порівняння з українськими дослідженнями показує, що отриманий результат не є ізольованим. У роботах, присвячених стійкості українських військовослужбовців, наголошується на ролі психологічних ресурсів, мотивації та соціальної підтримки у збереженні ефективності за бойового навантаження [13; 18]. Дослідження МПС також описують його як комплексну і динамічну характеристику, на яку впливають індивідуальні та організаційні фактори [4; 5; 7; 12; 14]. Наші дані

уточнюють цю рамку: серед виміряних на констатувальному етапі показників саме резильєнтність продемонструвала найтіснішу статистичну узгодженість із МПС.

Водночас результат не слід перетворювати на аргумент за редукцію МПС до індивідуальної стійкості. По-перше, експертна методика МПС включає кілька блоків, серед яких є не лише психологічна готовність, а й мотиваційні, професійні та організаційні складники [15]. По-друге, міжнародна література послідовно вказує на роль лідерства, групової згуртованості й організаційного середовища. Систематичний огляд M. Fors Brandebo та співавторів показує, що згуртованість змінюється в часі й залежить від командної взаємодії та спільного досвіду [22]. N. Jones та співавтори виявили зв'язки між якістю лідерства, cohesion, morale та психічним здоров'ям [23]. Дані W. Sowden та співавторів на великій вибірці військовослужбовців США демонструють асоціації сприйняття організаційної атмосфери з психологічним дистресом і позитивними показниками благополуччя [24].

Чому ж у нашій вибірці соціально-психологічний клімат не показав статистично значущої кореляції з МПС? Одне пояснення пов'язане з рівнем вимірювання. Резильєнтність і МПС у використаній процедурі значною мірою фіксуються на рівні конкретного військовослужбовця, тоді як клімат є характеристикою групового середовища. Якщо респонденти належать до кількох підрозділів, їхні оцінки не є повністю незалежними, а класична кореляція на рівні окремих осіб не відокремлює індивідуальну і групову дисперсію. Для коректної перевірки групового ефекту потрібен більший масив даних із чіткою фіксацією належності кожного респондента до конкретного підрозділу та застосуванням багаторівневого аналізу.

Друге пояснення стосується самого інструменту Фідлера. Він дає загальну суб'єктивну оцінку атмосфери через полярні характеристики, але не розкладає військовий клімат на такі специфічні для підрозділу компоненти, як довіра до командира, відчуття справедливості, передбачуваність управлінських рішень, взаємна підтримка під час виконання завдань або психологічна безпека. Сучасні роботи свідчать, що саме конкретні організаційні характеристики можуть бути тісніше пов'язані з психічним благополуччям, ніж загальна емоційна оцінка атмосфери [20; 23; 24]. Отже, статистично незначущий результат за шкалою клімату не заперечує значення групового рівня, а радше вказує на необхідність точнішого інструментарію.

Третій аспект - обсяг вибірки. П'ятдесят респондентів достатньо для виявлення дуже сильного кореляційного зв'язку, однак слабкі або помірні ефекти можуть залишатися статистично незначущими. Тому коефіцієнт -0,217 не слід інтерпретувати як «відсутність зв'язку» у популяції. Коректніше говорити, що в цій вибірці не отримано достатніх статистичних доказів на користь відповідної асоціації. Подальші дослідження мають перевірити цей напрям на більшій вибірці, із стратифікацією за підрозділами, тривалістю бойового досвіду, категорією особового складу та характером виконуваних завдань.

Практична інтерпретація результатів також потребує обережності. Сильна кореляція резильєнтності з МПС робить розвиток навичок адаптації, саморегуляції та відновлення перспективним напрямом психологічного супроводу. Однак із кореляційних даних не випливає, що коротке тренування резильєнтності саме по собі спричинить пропорційне зростання МПС. Міжнародний Cochrane-огляд передрозгортальних програм розвитку резильєнтності вказує на неоднорідність ефектів і рекомендує мати помірні очікування щодо універсальності такого профілактичного підходу [21]. Подібну обережність підтримує й дослідження A. Adler, O. Cabrera та T. Britt, яке показує відмінності в індивідуальній готовності військовослужбовців до resilience training [19]. Тому психологічні втручання доцільно будувати як багаторівневі програми, що поєднують індивідуальну саморегуляцію з груповою підтримкою та роботою командного рівня.

Отримані результати мають і діагностичне значення. Поєднання експертної оцінки МПС із короткою стандартизованою шкалою резильєнтності може бути корисним для дослідницького моніторингу, оскільки два інструменти представляють різні способи отримання інформації: зовнішнє професійне спостереження та самозвіт. Висока узгодженість між ними в нашій вибірці підтримує припущення про спільне функціональне ядро вимірюваних характеристик, але водночас потребує подальшої перевірки на незалежних вибірках, щоб виключити завищення зв'язку через специфіку конкретної процедури або складу респондентів.

Обмеження дослідження визначають межі можливого узагальнення. По-перше, вибірка не є репрезентативною для всіх військовослужбовців Збройних Сил України. По-друге, переважання чоловіків і військовослужбовців із бойовим досвідом понад шість місяців не дозволяє робити окремі висновки щодо статевих або ранніх адаптаційних відмінностей. По-третє, кореляційний дизайн не встановлює часової послідовності й причинності. По-четверте, експертна оцінка МПС виконувалася одним психологом, тому перспективним є залучення кількох незалежних експертів із розрахунком

міжекспертної узгодженості. По-п’яте, груповий показник клімату аналізувався на індивідуальному рівні без багаторівневого моделювання.

Практичні наслідки

З практичного погляду результати обґрунтовують включення резильєнтності до переліку показників, які доцільно враховувати під час психологічного моніторингу особового складу. Йдеться не про використання одного тесту як заміни комплексної оцінки МПС, а про додатковий індикатор індивідуального ресурсу відновлення. В умовах тривалого бойового навантаження особливого значення набуває не одноразове тестування, а динамічне спостереження: зміна показника в одного й того самого військовослужбовця в часі може бути інформативнішою, ніж його абсолютне місце відносно загальної нормативної шкали.

Психологічний супровід має поєднувати індивідуальні й середовищні заходи. На індивідуальному рівні перспективними є психоосвіта щодо бойового стресу, розвиток навичок емоційної саморегуляції, відновлення після інтенсивного навантаження та формування реалістичних стратегій подолання труднощів [6; 8; 10]. На груповому й організаційному рівнях необхідні передбачувана комунікація, підтримувальне лідерство, справедливість управлінських рішень і зниження бар’єрів для звернення по психологічну допомогу [11; 20; 22-24]. Саме таке поєднання відповідає багаторівневій природі МПС і не перекладає відповідальність за збереження психологічного ресурсу виключно на самого військовослужбовця.

Наукова новизна, обмеження та перспективи подальших досліджень

Наукова новизна отриманих результатів полягає не в самому твердженні про значення резильєнтності для військовослужбовця, яке вже представлене у вітчизняній і зарубіжній літературі, а в емпіричному визначенні сили її зв’язку з інтегральною експертною оцінкою МПС у конкретній вибірці українських військовослужбовців із переважно тривалим бойовим досвідом. Додатковою новизною є одночасне зіставлення цього індивідуального показника з груповим показником соціально-психологічного клімату. Такий дизайн дозволив показати різну статистичну вираженість індивідуальної та групової ланок і сформулювати перевірювані припущення для наступних досліджень.

Важливо відокремити емпіричний результат від його можливих пояснень. Статистично підтвердженим у цій роботі є факт сильної позитивної рангової асоціації між МПС та резильєнтністю. Припущення про спільне функціональне ядро, змістовий перетин шкал, вплив бойового навантаження або роль третьої змінної є інтерпретаціями, а не самостійно доведеними фактами. Такий поділ має принципове значення для апробаційної публікації: він запобігає перетворенню кореляційного дослідження на причинне пояснення і робить висновки відтворюваними в подальших роботах.

Одним із першочергових напрямів продовження дослідження є аналіз внутрішньої структури МПС. Наявний масив даних дозволяє перевірити окремі кореляції резильєнтності з ціннісно-мотиваційною, військово-професійною та психологічною готовністю, довірою й оцінкою забезпечення. Це дасть змогу встановити, чи справді зв’язок CD-RISC-10 з інтегральним МПС переважно формується через психологічний компонент. Додатково доцільно застосувати поправки на множинні порівняння та оцінювати не лише p-значення, а й довірчі інтервали коефіцієнтів, щоб перейти від констатації статистичної значущості до оцінки точності ефекту.

Другий напрям пов’язаний із часовою динамікою. Одноразове вимірювання не дозволяє відрізнити стабільну індивідуальну характеристику від ситуативного зниження ресурсу після особливо інтенсивного періоду служби. Повторні вимірювання через фіксовані інтервали дали б змогу оцінити, чи змінюються МПС і резильєнтність синхронно та чи передує зміна одного показника зміні іншого. Для цього доцільний лонгітюдний дизайн із щонайменше трьома хвилями вимірювання, фіксацією тривалості відпочинку, інтенсивності завдань і суттєвих організаційних подій між хвилями.

Третій напрям стосується групового рівня. Майбутня вибірка має бути сформована так, щоб у кожному підрозділі було достатньо респондентів для розрахунку агрегованого показника клімату й оцінки внутрішньогрупової узгодженості. Після цього можна застосовувати багаторівневі моделі, у яких індивідуальна резильєнтність аналізуватиметься на першому рівні, а характеристики підрозділу - на другому. Це дозволить перевірити не лише прямий ефект групового середовища, а й модерацію: наприклад, чи пом’якшує сприятливий клімат зв’язок між тривалим навантаженням і погіршенням МПС у військовослужбовців із різним рівнем резильєнтності.

Четвертий напрям - удосконалення процедури експертного оцінювання. Залучення двох або більше незалежних психологів і розрахунок міжекспертної узгодженості дозволять відокремити реальний міжіндивідуальний розкид МПС від варіативності суджень оцінювача. Для практичного використання методики це не менш важливо, ніж статистична значущість кореляцій. Якщо високі

коефіцієнти з резильєнтністю відтворюватимуться за незалежних експертів та в інших підрозділах, доказова сила висновку про тісну пов'язаність двох конструктів істотно зросте.

Нарешті, експериментальна перевірка психологічних програм має спиратися на результати кореляційного етапу, але не підмінятися ними. Доцільним є дизайн із попереднім вимірюванням, контрольною умовою, повторним тестуванням і відкладеним follow-up, що дасть змогу оцінити не тільки короткочасну зміну показників, а й стійкість ефекту. Особливо важливо одночасно оцінювати індивідуальні й групові результати, оскільки міжнародні дані свідчать про значення як особистісної готовності до тренінгів, так і командно-організаційного контексту [19; 21-24].

Висновки

За результатами дослідження встановлено, що морально-психологічний стан вибірки військовослужбовців у середньому відповідав задовільному рівню, а серед структурних компонентів найнижчим був показник психологічної готовності. Середній рівень резильєнтності становив 23,7 бала за CD-RISC-10 і відповідав середньому нормативному діапазону.

Ключовим емпіричним результатом є надзвичайно сильний позитивний статистично значущий зв'язок між резильєнтністю та МПС ($p = 0,928$; $p < 0,001$). Це дає підстави розглядати резильєнтність як один із центральних індивідуальних корелятів актуального МПС у дослідженій вибірці. Водночас причинний напрям цього зв'язку не встановлено.

Зв'язок МПС із соціально-психологічним кліматом ($p = -0,217$; $p = 0,131$) і зв'язок резильєнтності з кліматом ($p = -0,216$; $p = 0,133$) статистичної значущості не досягли. Цей результат не заперечує ролі групових і організаційних чинників, а вказує на необхідність їх дослідження з використанням більших вибірок, інструментів, специфічніших для військового середовища, та багаторівневих статистичних моделей.

Перспективи подальшої роботи полягають у повторенні дослідження на розширеній вибірці з фіксацією належності респондентів до конкретних підрозділів, залученні кількох незалежних експертів до оцінювання МПС, аналізі динаміки показників у часі та експериментальній перевірці комплексних програм підтримання психологічної стійкості, що поєднують індивідуальний, груповий і організаційний рівні впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алещенко В., Невальонний Є. Сучасний погляд на систему оцінювання морально-психологічного стану особового складу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2020. № 2 (44). С. 5-10. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2217.2020.44.5-10.
2. Блінов О. А. Психологія бойового стресу : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.04 / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. 450 с. URL: https://psychology-naes-ua.institute/read/2202/.
3. Василенко С. Особливості впливу стресогенних умов професійної діяльності на психіку військовослужбовців Збройних Сил України. Вісник Національного університету оборони України. 2020. № 1 (54). С. 45-50. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-54-1-45-50.
4. Волошко С. А., Васильченко Р. В. Проблеми формування морально-психологічного стану військовослужбовців частин Національної гвардії України. Психологія Безпеки. 2025. Т. 2, № 2. DOI: https://doi.org/10.33405/3083-7235/2025/2/2/353443.
5. Волошко С. А., Приходько І. І. Визначення вагових коефіцієнтів компонентів морально-психологічного стану військовослужбовців підрозділів Національної гвардії України з конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних для проведення експертного оцінювання. Честь і закон. 2021. № 4 (79). URL: https://chiz.nangu.edu.ua/article/view/251535.
6. Ганаба С. О., Муненко О. С. Психологічна готовність військовослужбовців: теоретичні основи превентивного підходу до стійкості. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 10 (50). С. 1433-1444. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-10(50)-1433-1444.
7. Катинський В., Стасюк В. Морально-психологічний стан як складова збереження психологічного здоров'я військовослужбовців. Вісник Національного університету оборони України. 2025. № 1 (83). С. 89-95. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-83-1-89-95.
8. Кокун О. М. Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика : монографія. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 214 с. URL: https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/2125U000241/.
9. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Особливості вияву негативних психічних

станів у військовослужбовців внаслідок тривалої участі в бойових діях та перебування в зоні АТО. Вісник Національного університету оборони України. 2015. Вип. 3 (46). С. 123-129. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/26540/.
10. Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резилієнс-довідник : практичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 25 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734632/.
11. Лазоренко О. В., Боровик Л. В., Маковський А. О. Результати діагностики соціально-психологічного клімату в колективі курсантських підрозділів: констатувальний експеримент, статистичний аналіз та рекомендації. Ментальне здоров'я. 2026. № 1. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2026-1.18.
12. Лук'янець Т. В., Зарічанська Х. В. Морально-психологічний стан військовослужбовців ЗСУ: теоретичний аналіз та емпіричне дослідження. Modern Engineering and Innovative Technologies. 2025. Вип. 40, ч. 3. DOI: https://doi.org/10.30890/2567-5273.2025-40-03-041.
13. Приходько І. І., Мацегора Я. В., Байда М. А. Психологічне відновлення українських військовослужбовців після тривалої участі у бойових діях. Честь і Закон. 2023. № 4 (87). С. 121-131. DOI: https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/4/87/295208.
14. Романишин А., Неурова А. Морально-психологічна підготовка військовослужбовців як чинник формування високого морального духу воїнів. Вісник Національного університету оборони України. 2024. № 2 (78). С. 124-132. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-124-132.
15. Стасюк В. В., Дикун В. Г., Кириченко А. В. Експертна методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу. Психологія та соціальна робота. 2023. Вип. 2 (58). С. 50-61. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-0409.2023.2.6.
16. Тютюнник Л., Поп'юк Д. Соціально-психологічні наслідки впливу бойового стресу на військовослужбовців-учасників бойових дій. Вісник Національного університету оборони України. 2025. № 4 (86). С. 186-193. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-86-4-186-193.
17. Філоненко Л. Психофізіологічні аспекти бойового стресу військовослужбовців. Вісник Національного університету оборони України. 2025. № 1 (83). С. 148-160. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-83-1-148-160.
18. Чорний В. С., Романишин А. М., Остапчук О. П. Стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: психологічні чинники. Вісник Національного університету оборони України. 2024. № 5 (81). С. 181-189. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-81-5-181-189.
19. Adler A. B., Cabrera O. A., Britt T. W. Are All Soldiers Ready for Resilience Training? An Initial Examination of Individual Readiness to Change. Occupational Health Science. 2024. Vol. 8, iss. 4. P. 827-855. DOI: https://doi.org/10.1007/s41542-024-00191-1.
20. Campbell D. J., Nobel O. B.-Y. Occupational Stressors in Military Service: A Review and Framework. Military Psychology. 2009. Vol. 21, Suppl. 2. DOI: https://doi.org/10.1080/08995600903249149.
21. Doody C. B., Robertson L., Cox K. M., Bogue J., Egan J., Sarma K. M. Pre-deployment programmes for building resilience in military and frontline emergency service personnel. Cochrane Database of Systematic Reviews. 2021. Issue 12. Art. No. CD013242. DOI: https://doi.org/10.1002/14651858.CD013242.pub2.
22. Fors Brandebo M., Börjesson M., Hilmarsson H. Longitudinal studies on cohesion in a military context - A systematic review. Military Psychology. 2022. Vol. 34, iss. 6. P. 732-741. DOI: https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2041995.
23. Jones N., Seddon R., Fear N. T., McAllister P., Wessely S., Greenberg N. Leadership, cohesion, morale, and the mental health of UK Armed Forces in Afghanistan. Psychiatry. 2012. Vol. 75, iss. 1. P. 49-59. DOI: https://doi.org/10.1521/psyc.2012.75.1.49.
24. Sowden W. J., Jones R. L., Thorbeck S. P. Perceptions of Organizational Affect and Holistic Mental Health in United States Army Soldiers During and After Deployment. Stress and Health. 2025. Vol. 41, iss. 4. Art. e70097. DOI: https://doi.org/10.1002/smi.70097.

UDC 159.923

Гончарова Наталя Валентинівна
здобувачка освітнього рівня магістр спеціальності С4 Психологія
Чорноморський національний університет ім. П. Могили
Миколаїв, Україна
Науковий керівник:
Астремська Ірина Володимирівна
д. психол. н., професор кафедри психології
Чорноморський національний університет ім. П. Могили
Миколаїв, Україна

НЕВИЗНАЧЕНА ВТРАТА ЯК ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН У ДРУЖИН ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

Збройний конфлікт значно підвищує ймовірність зникнення людей безвісти, насильницьких депортацій та примусових затримань. У таких умовах родини часто не мають жодної офіційної інформації про долю близьких. У науці феномен переживання втрати безвісти зниклих отримав назву «невизначена втрата».

Більшість дослідників розглядають невизначену втрату як особливий тип втрати, що характеризується невизначеністю статусу зниклої людини. Фомич М. описує невизначену втрату як специфічний і складний досвід переживання фізичної втрати, що залишається невирішеною внаслідок парадоксу двозначності – поєднання фізичної відсутності людини з її психологічною присутністю. Така ситуація виникає через неможливість встановлення статусу зниклої особи, чи є вона живою, чи померлою. У зв'язку з цим невизначена втрата розглядається як форма невирішеного горя [5].

Схожу думку мають Дячкова О. М., Мохнар Л. І. та Черненко О. М. Вони зазначають, що феномен невизначеної втрати належить до найбільш складних форм психологічної травми. Він формує специфічний досвід переживання фізичної втрати, яка залишається невирішеною через парадокс двозначності: близька людина фізично відсутня, однак продовжує зберігати психологічну присутність у житті родини [1].

Вчені часто приділяють основну увагу емоційно-психологічним наслідкам невизначеної втрати. На думку Пророк Н. В., Гнатюк О. В. та інших дослідників, невизначена втрата становить особливий тип втрати, який є складним для усвідомлення та подолання. Особи, що переживають подібний досвід, можуть відчувати широкий спектр емоційних станів, які зазвичай є більш інтенсивними та тривалими через відсутність чіткого завершення або офіційного підтвердження факту втрати [4].

Відповідно до висновків Попелюшко Р. та Дзяни Ю., цей тип втрати вважається одним із найтяжчих, оскільки родина не має ані можливості підтримувати зв'язок із зниклою людиною, ані офіційного підтвердження її смерті. Такий стан ідентифікується як невизначена втрата, що зумовлює особливий тип горювання, який не має завершеності через відсутність ясності щодо подальшої долі зниклої особи. Подібне переживання не є проявом слабкості, а зумовлене самою двозначністю ситуації, коли надія на повернення близької людини поєднується з глибоким відчаєм, емоційним виснаженням, безрезультатними пошуками та думками про можливу загибель [3].

Підходи різних дослідників є взаємодоповнювальними. Вони розглядають невизначену втрату як складний психологічний феномен, що поєднує елементи травми, невирішеного горя та тривалого стану невизначеності.

Зникнення близької людини чинить вплив, який можна порівняти з наслідками дуже травмуючої події, проте ці два види переживань мають суттєві відмінності та спричиняють специфічні психологічні реакції. Травмуюча подія, як правило, пов'язана з насильством і має обмежені часові рамки, тоді як ситуація, в якій опиняється родина зниклого безвісти, не має чітких меж у часі; біль і стрес, спричинені зникненням близької людини, залишаються постійними супутниками рідних. Особи, які пережили травмуючу подію, часто намагаються уникати спогадів про неї або стримувати думки про пережите, іноді марно. Натомість родичі зниклого безвісти свідомо докладають зусиль, щоб зберегти пам'ять про зниклу людину та не втратити сліди того, що з нею сталося. Наслідки невизначеної втрати охоплюють порушення емоційної рівноваги, ускладнення процесу горювання, трансформацію сімейних відносин і ризик розвитку тривалих психологічних розладів.

Мохорєва О. М. зазначає, що однією з ключових проблем, з якими стикаються дружини та інші родичі зниклої безвісти особи, є усвідомлення факту її раптового зникнення та відсутності. Першою природною реакцією зазвичай стає припущення, що ця людина перебуває десь у прихованому місці, а в умовах збройного конфлікту або політичного насильства – що її можуть утримувати під вартою. Інакше кажучи, близькі схильні сподіватися, що зникла особа все ще жива [2].

Дячкова О. М. та інші дослідники наголошують, що на відміну від типових ситуацій втрати, невизначеність щодо долі близької людини блокує природні механізми переживання горя та ускладнює процес прийняття втрати. Відсутність чіткого завершення формує парадоксальну ситуацію, коли людина змушена водночас сприймати близького як «і присутнього, і відсутнього», що призводить до дезорганізації емоційних і когнітивних процесів [1].

Психологічні наслідки невизначеної втрати суттєво відрізняються від реакцій на звичайну смерть, оскільки характеризуються стійким відчуттям емоційної амбівалентності, уповільненням або блокуванням процесу горювання, тривалою емоційною дисрегуляцією, а також порушеннями особистісної ідентичності та виконання соціальних ролей.

Фомич М. підкреслює, що сім'ї зниклих безвісти часто опиняються у своєрідному замкненому колі, коли різні виміри невизначеної втрати взаємно підсилюють один одного. У результаті руйнується звичний сімейний уклад, який існував до зникнення близької людини, проте водночас відсутність визначеності не дає можливості сформувати нову стабільну систему взаємин. У такій ситуації члени родини переживають постійні емоційні коливання між відчаєм і надією [5].

Дячкова О. М. та інші дослідники також зазначають, що тривала невизначеність часто спричиняють розвиток симптомів тривалого розладу горя – стану інтенсивної туги та страждання, який діагностується, як правило, не раніше ніж через шість місяців після втрати близької людини. На підставі аналізу наукових джерел встановлено, що серед симптомів тривалого розладу горя відзначаються порушення особистісної ідентичності, значні проблеми зі сном (майже 80 % осіб із цим станом стикаються з безсонням), труднощі з реінтеграцією в соціальне та професійне життя, зокрема з підтриманням спілкування та відновленням колишніх інтересів, зниження або відсутність емоційних переживань, а також сильне відчуття самотності [1].

Попелюшко Р. та Дзяна Ю. відзначають, що одним із найтяжчих переживань для родин зниклих безвісти, в тому числі дружин, є відчуття повної втрати контролю над ситуацією. Коли всі можливі дії для пошуку близької людини вже здійснені, а впливати на подальший розвиток подій неможливо, це призводить до глибокого емоційного та фізичного виснаження. У таких випадках психологи рекомендують зосереджуватися на тих аспектах життя, які залишаються під контролем, зокрема на щоденних справах, роботі або навчанні. Відновлення психоемоційної рівноваги також сприяє повернення до тілесного усвідомлення – спостереження за власним тілом, рухами та диханням. Корисними є прості питання на кшталт: «Де я зараз?», «Хто поруч зі мною?», «Що відчувають ті, хто поруч?» – вони допомагають «заземлитися» у реальності та поступово зменшити відчуття безсилля [3].

Планування повсякденного життя стає важливим ресурсом підтримки в умовах невизначеної втрати. Виділення часу на сімейні, побутові та робочі справи, а також організацію відпочинку допомагає відновлювати структуру дня, який часто здається хаотичним. Важливо усвідомлювати, які заняття приносять задоволення, наповнюють енергією та створюють відчуття затишку й внутрішнього спокою. Це можуть бути прості дії, такі як вишивання, робота в саду, прибирання, приготування улюбленої страви або чашка кави чи чаю.

Мохорєва О. М. підкреслює, що важливим етапом психологічної підтримки дружин зниклих безвісти є розвиток резилієнтності – здатності відновлюватися та адаптуватися до стресових ситуацій. Він передбачає формування позитивного мислення, пошук ресурсів у повсякденному житті та зосередження на власних сильних сторонах, такі кроки сприяють поступовому подоланню емоційного навантаження [2].

Невизначена втрата є особливим видом психологічної травми, що характеризується парадоксом двозначності: близька людина фізично відсутня, але водночас зберігає психологічну присутність. Наслідки невизначеної втрати охоплюють широкий спектр психологічних і соціальних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дячкова О. М., Мохнар Л. І., Черненко О. М. Характеристика психологічних наслідків переживання невизначеної втрати. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/26806

(дата звернення: 26.02.2026).
2. Мохорєва О. М. Психологічна допомога родинам осіб, зниклих безвісти: поняття невизначеної втрати. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29677704-6c16-4e66-983a-f58af78c7bb0/content (дата звернення: 26.02.2026).
3. Попелюшко Р., Дзяна Ю. Психологічна допомога родичам військових, які зникли безвісти. Psychology Travelogs. 2025. № 3. С. 27-35.
4. Пророк Н. В., Гнатюк О. В., Тарнавська О. В., Царенко Л. Г., Бойко С. Т., Чекстере О. Ю. Виявлення розладів адаптації як проявів психологічних втрат, спричинених війною. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 122 с.
5. Фомич М. Теоретична модель невизначеної втрати внаслідок насильницького зникнення. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2025. № 1(9). С. 157-170.

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-9
УДК 159.9: 72.04.01

Кудряков Олексій
аспірант кафедри психології і педагогіки
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0004-1581-9040

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічного благополуччя здобувачів вищої технічної освіти першого (бакалаврського) рівня (N = 297, КПІ імені Ігоря Сікорського, 2024–2025). Використано методику К. Ріфф «Шкала психологічного благополуччя», кореляційний та факторний аналіз. Факторний аналіз (KMO = 0,836, p < 0,001) дозволив виділити чотири фактори, які пояснюють 62,65% сумарної дисперсії: «Емоційно-оцінне благополуччя», «Смисложиттєва спрямованість та локус контролю», «Автономія та особистісне зростання», «Суб'єктивне благополуччя та фізичне здоров'я». Отримана структура виявляє специфіку студентської вибірки технічних спеціальностей, де шість параметрів моделі К. Ріфф структуруються у чотири більш узагальнені фактори.

Ключові слова: психологічне благополуччя, здобувачі вищої технічної освіти, кореляційний аналіз, факторний аналіз, структура психологічного благополуччя.

Вступ. Психологічне благополуччя студентської молоді є важливим чинником успішного навчання, професійного становлення та соціальної адаптації. В умовах воєнного стану значущість цього конструкту зростає, оскільки він забезпечує стресостійкість, збереження мотивації та психічного здоров'я. Для ефективної психологічної підтримки здобувачів вищої освіти необхідно розуміти внутрішню структуру благополуччя. Інструментом такого аналізу є факторний аналіз, який дозволяє виявити латентні виміри досліджуваного феномену.

Теоретичною основою дослідження є модель психологічного благополуччя К. Ріфф [1], що передбачає шість параметрів: самосприйняття, позитивні відносини, автономію, управління середовищем, особистісний ріст та цілі в житті. Результати факторно-аналітичних досліджень свідчать про варіативність структури благополуччя залежно від соціокультурних умов, віку респондентів та особливостей вибірки [2]..

У вітчизняних дослідженнях О. Гуляєва [3]. виокремила три фактори: «суб'єктивне благополуччя», «особистісна зрілість» та «особистісне благополуччя». Каргіна [4] розглядає благополуччя як інтегральне утворення, що поєднує задоволеність життям, самооцінку та досягнення соціально значущих цілей. М. Павлюк [6]. на студентській вибірці виявила, що найвищі показники мають «особистісне зростання» та «цілі в житті», а найнижчі – «управління середовищем» і «автономія».

Попри наявні дослідження, структура психологічного благополуччя на вибірці студентів технічних спеціальностей залишається недостатньо вивченою.

Мета дослідження – визначити факторну структуру психологічного благополуччя здобувачів вищої технічної освіти.

Завдання дослідження: 1) перевірити адекватність даних для проведення факторного аналізу; 2) виявити фактори, що визначають структуру психологічного благополуччя у вибірці студентів технічних спеціальностей; 3) надати змістовну інтерпретацію виділених факторів.

Методи та організація дослідження. Дослідження проводилось у КПІ імені Ігоря Сікорського протягом 2024–2025 років. У ньому взяли участь студенти 10 технічних факультетів у кількості 297 осіб.

Для емпіричного дослідження застосовувався комплекс діагностичних методик [5], що дозволяє отримати числові значення інтенсивності прояву параметрів психологічного благополуччя, які в подальшому були віднесені до низького, середнього або високого рівня. Аналіз результатів здійснювався за допомогою методів математичної статистики (кореляційний та факторний аналіз). Для факторного аналізу використовувався метод головних компонент (PCA) із Varimax-ротацією.

Перевірка адекватності вибірки здійснювалася за допомогою критерію Кайзера-Майєра-Олкіна (KMO) та критерію сферичності Бартлетта.

Результати дослідження. Описові статистики засвідчили, що найвищі рівні вираженості серед здобувачів вищої освіти технічних спеціальностей мають показники позитивної оцінки себе (68,0% високого рівня), інтересу до життя (52,9%) та загальної задоволеності життям (52,2%). Найнижчі рівні зафіксовано за показниками автономії (36,0% низького рівня), локусу контролю Я та задоволеності стосунками (51,2% низького рівня).

Кореляційний аналіз підтвердив валідність використаних методик: усі теоретично очікувані зв'язки між показниками виявилися статистично значущими ($p < 0,001$) із коефіцієнтами кореляції в діапазоні $r = 0,242$-$0,426$.

Перед проведенням факторного аналізу було перевірено адекватність даних. Загальний показник KMO становив 0,836 (індивідуальні значення - від 0,685 до 0,910), критерій сферичності Бартлетта виявився статистично значущим: $\chi^2 = 3398,16$, $df = 190$, $p = 0,000$, що свідчить про високу придатність кореляційної матриці для факторизації.

За критерієм Кайзера (власні значення > 1) було виділено чотири фактори, які пояснюють 62,65% сумарної дисперсії. Після Varimax-ротації отримано таку структуру:

Фактор 1 *(«Емоційно-оцінне благополуччя»)* - об'єднує показники загальної задоволеності життям (0,752), позитивної оцінки себе (0,713), фону настрою (0,738), інтересу до життя (0,691), позитивні відносини (0,578) та управління середовищем (0,583).

Фактор 2 *(«Смисложиттєва спрямованість та локус контролю Я»)* - має найвищі навантаження за показниками: цілі в житті (0,811), Локус контролю – Я (хазяїн життя) (0,777), Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя (0,709), Локус контролю життя або керованість життя (0,678), Результативність життя або задоволеність самореалізацією (0,588).

Фактор 3 *(«Автономія та особистісне зростання»)* - консолідує показники автономії (0,860), особистісного росту (0,565) та психологічного благополуччя (0,566).

Фактор 4 *(«Суб'єктивне благополуччя та фізичне здоров'я»)* - має найвищі навантаження за показниками: загальний показник суб'єктивного благополуччя (0,835), психологічне благополуччя (0,785), фізичне здоров'я (0,731), самосприйняття (0,597).

Обговорення результатів. Виявлена чотирифакторна структура узгоджується з теоретичною моделлю К. Ріфф, однак виявляє специфіку студентської вибірки технічних спеціальностей: шість параметрів структуруються у чотири більш узагальнені фактори. На відміну від класичної моделі, де автономія та особистісний ріст є окремими параметрами, у нашому дослідженні вони утворили єдиний фактор, що може свідчити про їхню тісну взаємозалежність у студентському віці. Емоційно-оцінний компонент і смисложиттєва спрямованість виявилися більш диференційованими, ніж у класичній шестифакторній моделі.

Отримана структура має практичне значення для психологічного супроводу студентської молоді: вона дозволяє визначити ключові напрями роботи - розвиток емоційно-оцінного благополуччя, підтримку смисложиттєвої спрямованості, формування автономії та особистісного зростання, а також збереження фізичного здоров'я як складової загального суб'єктивного благополуччя.

Висновки.

1. Описові статистики засвідчили, що найвищі рівні вираженості серед здобувачів вищої освіти технічних спеціальностей мають показники позитивної оцінки себе, інтересу до життя та загальної задоволеності життям. Найнижчі рівні зафіксовано за показниками автономії, локусу контролю та задоволеності стосунками.

2. Кореляційний аналіз підтвердив валідність використаних методик: усі теоретично очікувані зв'язки між показниками виявилися статистично значущими ($p < 0,001$) із коефіцієнтами кореляції в діапазоні $r = 0,242$-$0,426$.

3. Факторний аналіз (KMO = 0,836, $\chi^2 = 3398,16$, $p = 0,000$) дозволив виділити чотири фактори, які пояснюють 62,65% сумарної дисперсії: «Емоційно-оцінне благополуччя», «Смисложиттєва спрямованість та локус контролю», «Автономія та особистісне зростання», «Суб'єктивне благополуччя та фізичне здоров'я».

4. Виявлена факторна структура відображає специфіку студентської вибірки технічних спеціальностей, де автономія та особистісний ріст виявилися тісно пов'язаними, а емоційно-оцінний компонент виокремився в самостійний фактор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology, 57(6), 1069–1081.
2. Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. Journal of Happiness Studies, 9(1), 13–39.
3. Гуляєва О. В. (2018). Чинники психологічного благополуччя у студентів з обмеженими можливостями здоров'я. [Дисертація кандидата психологічних наук. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна]. https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/download/1022/975/
4. Каргіна, Н. В. (2018). Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості. [Дис. канд. психол. наук]. Південноукраїнський національний педагогічний університет.
5. Кудряков, О. (2025). Комплекс діагностичних методик для дослідження психологічного благополуччя. Організаційна психологія. Економічна психологія, 36(3), 62-73. https://doi.org/10.31108/2.2025.3.36.6
6. Павлюк, М., Шопша, О., Ткачук, Т. (2018). Психологічне благополуччя як передумова розвитку особистісної самостійності майбутнього фахівця. Science and Education, 1, 149–156.

MEDICAL SCIENCES AND PUBLIC HEALTH

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-3
УДК 614.2(477):316.334.5:34

Дейкун Микола Петрович
кандидат медичних наук, професор
професор кафедри біології та здоров'я людини
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0008-1359-537X

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я ЯК СТРАТЕГІЧНА ІНФРАСТРУКТУРА СУВЕРЕННОЇ УКРАЇНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ТА ЗАКОНОДАВЧА АРХІТЕКТОНІКА

Актуальність проблеми. Суверенітет держави у сучасних умовах не може обмежуватися лише політичною незалежністю, територіальною цілісністю та обороноздатністю. Реальна спроможність держави зберігати суверенітет визначається також її здатністю забезпечувати відтворення власного населення, зберігати людський потенціал, підтримувати здоров'я нації та створювати умови для довгострокового соціально-економічного розвитку. Для України ця проблема набуває особливого значення в умовах війни, демографічної кризи, депопуляції, міграційних процесів, високого тягаря неінфекційних захворювань, соціальної нерівності, погіршення екологічних умов та інших взаємопов'язаних ризиків.

У попередніх дослідженнях автором обґрунтовано необхідність розглядати громадське здоров'я як самостійну сферу міжсекторальної державної політики, а національну систему громадського здоров'я - як цілісну систему, функціонування якої не може бути зведене до діяльності системи медичної допомоги. Такий підхід послідовно розвивався у роботах, присвячених концептуальним засадам та операціоналізації понять громадського здоров'я, формуванню національної системи через стратегію «Здоров'я у всіх політиках», законодавчому забезпеченню її функціонування та функціонально-структурній організації [1–4]. Перелік цих авторських досліджень підтверджує їх послідовний розвиток від понятєвого рівня до системного моделювання.

У новітніх дослідженнях автором запропоновано розглядати функціонально-структурну організацію національної СГЗ з позицій забезпечення екзистенційної наповненості, саморегуляції та резилієнтності населення, а також пов'язано розвиток громадського здоров'я з політикою, ресурсами, демографічними тенденціями, депопуляцією та збереженням демовідтворювального потенціалу нації [1- 9].

Отже, проблема функціональної спроможності національної системи громадського здоров'я безпосередньо переходить у площину забезпечення майбутнього суверенної України.

Мета роботи. Обґрунтувати авторську концепцію національної системи громадського здоров'я як стратегічної інфраструктури суверенної України та узагальнити взаємопов'язані концептуальні, функціонально-структурні, законодавчі, інформаційні та демографічні підходи до її формування.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження стали власні наукові публікації автора з питань громадського здоров'я, здоров'я як системного феномену, формування національної СГЗ, «Здоров'я у всіх політиках», законодавчого забезпечення, функціонально-структурної організації, демографічної стабільності, Цілей сталого розвитку та соціальних детермінант здоров'я, а також нормативно-правові акти України та міжнародні документи. Застосовано системний, структурно-функціональний, міжсекторальний, логіко-аналітичний, порівняльний та концептуально-теоретичний методи.

Ключові слова: суверенна Україна, національна система громадського здоров'я, громадське здоров'я, здоров'я, функціонально-структурна організація, законодавча архітектоніка, «Здоров'я у всіх політиках», соціальні детермінанти здоров'я, демографічна стійкість, людський потенціал.

Результати дослідження:

1. Здоров'я як теоретико-методологічна основа системи громадського здоров'я

Однією з передумов побудови ефективної системи громадського здоров'я є адекватне визначення базового поняття - «здоров'я». У роботах автора запропоновано розширити традиційне трактування здоров'я, розглядаючи його з позицій динамічності, екзистенційної наповненості, саморегуляції, здатності до розвитку та удосконалення [2]. Окреме дослідження присвячене верифікації розширеної дефініції здоров'я як **динамічного полісистемного стану** у системно-управлінському, правовому та фізіологічному вимірах [2].

Таке розуміння має принципове значення для державної політики. Якщо здоров'я - це динамічний полісистемний стан, здатний до саморегуляції та розвитку, то державне управління не може зводитися лише до лікування хвороб. Воно повинно бути спрямоване на формування умов, у яких ця здатність зберігається та реалізується протягом життєвого циклу людини.

Відповідно, предметом системи громадського здоров'я мають бути не лише захворювання, а процеси, умови та детермінанти, що формують здоров'я населення [1-12]. Це є принциповою відмінністю громадського здоров'я від системи медичної допомоги. Медична система насамперед реагує на потребу в лікуванні та медичному обслуговуванні, тоді як система громадського здоров'я має діяти превентивно - до виникнення або поширення негативних наслідків.

2. Національна система громадського здоров'я як самостійна системна конструкція

Авторська концепція виходить із того, що національна СГЗ повинна розглядатися як цілісна, багатокомпонентна, міжсекторальна система, а не як сукупність окремих установ або заходів. Її системність визначається наявністю взаємопов'язаних елементів: мети, функцій, суб'єктів, об'єктів управління, інформаційного забезпечення, нормативно-правової основи, ресурсів, механізмів взаємодії та оцінювання результатів.

У дослідженні підходів до формування національної системи громадського здоров'я через стратегію «Здоров'я у всіх політиках» автор доводить необхідність виходу за межі традиційної галузевої моделі та інтеграції у СГЗ політик, які безпосередньо або опосередковано формують здоров'я населення [3]. Відповідне авторське дослідження опубліковане у 2025 році та має DOI 10.58407/visnik.253158.

Таким чином, функціонально-структурний устрій СГЗ повинен відповідати не адміністративним межам окремих відомств, а структурі детермінант здоров'я та основних функцій громадського здоров'я.

У цьому контексті особливо важливою є авторська теза про необхідність інтегрованого функціонально-структурного устрою, орієнтованого на соціальні детермінанти здоров'я та взаємодію державних, місцевих і громадських інституцій. Саме такий підхід, зокрема, продемонстровано в дослідженні впливу бідності як соціально-демографічного регулятора громадського здоров'я [1-12].

3. Функціонально-структурний устрій і синергія суб'єктів СГЗ

Складність сучасних детермінант здоров'я визначає необхідність формування нової логіки взаємодії суб'єктів системи.

У нещодавньому дослідженні синергії професій у системі громадського здоров'я автором показано, що СГЗ функціонує як складна багатокомпонентна система, а її результат визначається не сумою автономних професійних дій, а характером їх взаємодії. Синергія визначається як такий рівень узгодженої діяльності фахівців різних професій і секторів, за якого інтегрований результат перевищує ефект їх ізольованої діяльності. Виділено професійно-функціональний, міжпрофесійний та міжсекторальний рівні такої взаємодії.

Для національної СГЗ це означає, що її структурні елементи повинні бути поєднані єдиною метою, інформаційною основою, розподілом відповідальності та механізмами координації. На рівні територіальної громади така модель передбачає постійні міжпрофесійні та міжсекторальні робочі групи, спільний аналіз показників здоров'я, визначення пріоритетних проблем, розроблення профілактичних програм, моніторинг та оцінювання їх результативності.

Отже, функціонально-структурна модель СГЗ повинна базуватися не на принципі «кожна установа виконує свою функцію», а на принципі «різні суб'єкти спільно формують інтегрований результат для здоров'я населення» [1-12].

4. «Здоров'я у всіх політиках» як принцип функціонування національної СГЗ

Оскільки переважна частина детермінант здоров'я лежить поза межами медичної сфери, стратегія «Здоров'я у всіх політиках» повинна стати не декларативною концепцією, а методологічним принципом функціонування державної системи. Її сутність полягає в тому, що під час розроблення та реалізації будь-якої значущої державної політики необхідно оцінювати її можливі наслідки для

здоров’я населення. У такій моделі освіта, соціальна політика, зайнятість, аграрна та продовольча політика, екологічна безпека, містобудування, транспорт, економіка, енергетика, демографічна політика та безпековий сектор стають складовими політики громадського здоров’я у широкому системному розумінні [1-12].

Тому СГЗ повинна виконувати не лише функцію реалізації заходів, а й аналітичну функцію оцінювання впливу державних політик на здоров’я населення.

5. Законодавча архітектоніка як інституційний каркас суверенної СГЗ

Функціонування системи неможливе без адекватного нормативно-правового забезпечення.

У дослідженні «Законодавче забезпечення організації та функціонування системи громадського здоров’я» автором розглянуто правові засади організації СГЗ та необхідність нормативного забезпечення її функцій [4]. Систематизація авторських праць демонструє, що законодавча проблематика посідає окреме місце у концепції формування національної СГЗ.

Наступним етапом розвитку цього напряму стало осмислення законодавчої архітектоніки громадського здоров’я як цілісної багаторівневої системи.

Її принципова відмінність від простого набору нормативно-правових актів полягає в тому, що кожен правовий елемент має бути функціонально пов’язаний з іншими рівнями: конституційними положеннями, базовими законами, стратегічними документами, державними програмами, нормативними актами та механізмами реалізації.

У такому розумінні законодавча архітектоніка повинна забезпечувати: правову визначеність → інституційну відповідальність → функціональну взаємодію → ресурсне забезпечення → контроль результатів.

Для суверенної держави особливо важливо, щоб законодавство не лише реагувало на вже сформовані проблеми, а створювало нормативні механізми їх попередження.

Саме тому перспективним напрямом є запровадження експертизи впливу законодавчих ініціатив на демографічну ситуацію та громадське здоров’я. Такий механізм дозволив би оцінювати стратегічні наслідки нормативних рішень ще до їх прийняття.

6. Інформаційно-аналітичний контур як «нервова система» СГЗ

Функціонально-структурна модель не може бути ефективною без єдиного інформаційного середовища. Концепція системи громадського здоров’я повинна спиратися на інтегровану інформаційно-аналітичну основу, яка забезпечує збір, систематизацію, аналіз, інтерпретацію та використання даних для прийняття управлінських рішень.

У цьому контурі інформація повинна об’єднувати показники здоров’я населення з даними про демографію, соціально-економічні умови, довкілля, поведінкові фактори, фактори ризику, безпеку та інші детермінанти.

Особливо перспективним є перехід від пасивного статистичного спостереження до аналітично-прогностичної моделі: дані → аналіз → визначення детермінант → оцінка ризиків → прогноз → управлінське рішення → ресурс → втручання → результат → оцінювання.

Така модель створює можливість перетворити СГЗ з переважно реактивної системи на систему раннього виявлення загроз і попереджувального управління.

У дослідженнях щодо інтеграції Цілей сталого розвитку запропоновано також використовувати метод перехресного впливу, який оцінює показники за критеріями чутливості, сили впливу та керованості. Це створює методологічну основу для визначення пріоритетів управління в системі громадського здоров’я.

7. Демографічна стійкість як стратегічний результат функціонування СГЗ

Особливого значення для суверенної України набуває демографічний вимір.

У дослідженні «Громадське здоров’я в умовах сучасних викликів: політика, ресурси, демографічні тенденції, депопуляція та збереження демовідтворювального потенціалу нації» автором безпосередньо поєднано функціонування СГЗ із проблемою депопуляції та збереження демовідтворювального потенціалу нації.

Розвиток цієї концепції продовжено у дослідженні Цілі 1 «Подолання бідності», де бідність розглядається як базовий соціально-демографічний регулятор громадського здоров’я. Автором показано, що структурне зменшення соціальної нерівності є необхідною передумовою стабілізації демографічної ситуації та сталого прогресу СГЗ.

Це дозволяє запропонувати принципово важливу для державної політики тезу: здоров’я населення → людський потенціал → демографічне відтворення → економічна спроможність → безпека → суверенітет держави.

Таким чином, демографічний результат має розглядатися одним із інтегральних критеріїв ефективності національної системи громадського здоров'я.

8. СГЗ як стратегічна інфраструктура суверенної України

Узагальнення авторських досліджень дозволяє запропонувати цілісну модель національної СГЗ як стратегічної інфраструктури держави.

Її концептуальна структура може бути представлена такими взаємопов'язаними блоками: концепція здоров'я → мета СГЗ → детермінанти здоров'я → функції → суб'єкти → функціонально-структурний устрій → інформаційно-аналітична система → законодавча архітектоніка → ресурси → міжсекторальна взаємодія → профілактичні втручання → результати → демографічна стійкість.

При цьому всі компоненти повинні функціонувати як єдина система, а не як сукупність відокремлених програм.

Стратегічною метою такої системи пропонується визначити збереження та зміцнення здоров'я населення, зниження популяційних ризиків, збереження людського потенціалу та забезпечення демографічної стійкості держави.

Саме в цьому полягає зв'язок між громадським здоров'ям і суверенітетом: держава, яка не спроможна зберегти власний людський потенціал, поступово втрачає економічну, соціальну та безпекову основу суверенітету.

Висновки

1. Національна система громадського здоров'я повинна розглядатися як самостійна багатокомпонентна міжсекторальна система, а не як додаток до системи медичної допомоги.
2. Теоретичним фундаментом її побудови має бути сучасне системне трактування здоров'я як динамічного полісистемного стану, якому притаманні саморегуляція, розвиток та здатність до удосконалення.
3. Функціонально-структурний устрій національної СГЗ повинен відповідати структурі детермінант здоров'я та забезпечувати професійну, міжпрофесійну і міжсекторальну синергію.
4. Стратегія «Здоров'я у всіх політиках» повинна бути інтегрована у сам механізм державного управління, а оцінювання впливу політик на здоров'я - стати обов'язковою складовою стратегічного планування.
5. Законодавча архітектоніка громадського здоров'я має формувати цілісну багаторівневу нормативну систему, яка забезпечує єдність правових норм, інституцій, функцій, відповідальності, ресурсів і механізмів контролю.
6. Ефективність СГЗ потребує інтегрованої інформаційно-аналітичної системи, здатної забезпечувати перехід від накопичення статистики до прогнозування загроз і підтримки управлінських рішень.
7. Демографічна стійкість має розглядатися як один із ключових стратегічних результатів функціонування СГЗ. Бідність, соціальна нерівність та інші соціальні детермінанти повинні розглядатися як об'єкти профілактичного державного впливу.
8. У контексті конференції «Суверенна Україна: виклики сучасності та стратегія майбутнього» національна система громадського здоров'я може бути концептуалізована як стратегічна інфраструктура суверенітету, оскільки саме вона створює системні передумови збереження здоров'я, людського потенціалу та демографічного майбутнього України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дейкун М. П. Концептуальні засади, визначення та операціоналізація ключових понять громадського здоров'я у процесі формування та функціонування його системи. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2025. Вип. 33 (189). С. 24–32.
2. Дейкун М. Здоров'я як динамічний полісистемний стан: системно-управлінська, правова та фізіологічна верифікація розширеної дефініції. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2025. № 35 (191). С. 220–228. DOI: 10.58407/visnik.253534.
3. Дейкун М. П. Підходи до формування національної системи громадського здоров'я через стратегію «Здоров'я у всіх політиках». Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2025. Вип. 31 (187). С. 356–363. DOI: 10.58407/visnik.253158.
4. Дейкун М. П. Законодавче забезпечення організації та функціонування системи громадського

здоров’я. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2025. Вип. 25 (181). С. 210–218.
5. Дейкун Микола. Концептуальні підходи до функціонально-структурної організації національної системи громадського здоров’я з позицій забезпечення екзистенційної наповненості, саморегуляції та резилієнтності населення. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2026. Вип. 37 (193). С. 235–240.
6. Дейкун Микола. Громадське здоров’я в умовах сучасних викликів: політика, ресурси, демографічні тенденції, депопуляція та збереження демовідтворювального потенціалу нації. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2025. Вип. 34 (190). С. 124–133.
7. Дейкун Микола. Цілі сталого розвитку: Ціль 1 «Подолання бідності» як стратегічний детермінант демографічної стабільності та громадського здоров’я України. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2026. Вип. 38 (194). С. 88–97.
8. Дейкун М. П. Глобальна архітектура громадського здоров’я в умовах взаємодії концепції «Єдине здоров’я», стратегії «Здоров’я у всіх політиках», соціальних детермінант здоров’я та Цілей сталого розвитку: від екосистемного до цивілізаційного підходу. 2026.
9. Дейкун М. П. та ін. Синергія професій у системі громадського здоров’я як стратегічний напрям збереження та зміцнення здоров’я громади. 2026.
10. Про систему громадського здоров’я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX.
11. World Health Organization. Health in All Policies: Framework for Country Action. Geneva : WHO, 2014.
12. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. New York : United Nations, 2015.

HISTORY, ARCHAEOLOGY AND CULTURAL STUDIES

УДК 930.1:327(477:560)

Квасовський Дмитро Олександрович
аспірант
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація. Проаналізовано сучасну вітчизняну історіографію українсько-турецьких відносин та визначено основні напрями їхнього наукового осмислення. Охарактеризовано історико-дипломатичний, політико-геополітичний, безпековий, економічний і культурно-гуманітарний напрями досліджень. Простежено трансформацію дослідницьких пріоритетів під впливом змін міжнародного становища України, особливо після 2014 року та початку повномасштабної російсько-української війни. Обґрунтовано необхідність подальшої систематизації накопиченого наукового доробку та формування комплексного історіографічного бачення українсько-турецьких відносин.

Ключові слова: українсько-турецькі відносини, історіографія, історико-дипломатичний напрям, геополітика, безпекове співробітництво, економічні відносини, культурно-гуманітарні зв'язки.

Українсько-турецькі відносини належать до тривалих і полівимірних сюжетів вітчизняної історії, однак їхнє системне осмислення в українській науковій традиції відбувалося нерівномірно. Тривалий час основна увага дослідників зосереджувалася на козацько-османських взаєминах та інших аспектах ранньомодерної історії. Новітній період українсько-турецьких взаємин поступово увійшов до предметного поля історичної науки разом із розвитком сходознавчих студій, тюркології та досліджень міжнародних відносин.

Особливого значення згаданий процес набув після відновлення незалежності України. Створення у 1991 р. Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України та відновлення у 1993 р. видання журналу «Східний світ» сформували інституційні передумови для продовження перерваної традиції українського сходознавства та систематичного вивчення Туреччини й османської спадщини. Як наслідок, поряд із тюркологічними науковими студіями почали активно проводитися дослідження сучасних політичних, дипломатичних, економічних і безпекових процесів.

Сучасна національна історіографія українсько-турецьких відносин вирізняється значним тематичним розмаїттям. У ній можна виокремити історико-дипломатичний, політико-геополітичний, безпековий, економічний та культурно-гуманітарний напрями. Разом з тим, їхній розвиток не був одночасним і рівномірним, оскільки зміна міжнародного становища України та трансформація її відносин із Туреччиною безпосередньо впливали на коло проблемних питань, які ставили перед собою дослідники.

Історико-дипломатичний напрям зберігає одне з пріоритетних місць у сучасних дослідженнях. Так, Я. Дашкевич звертався до вивчення українсько-турецьких взаємин першої половини XX ст., зосереджуючись на їхньому історичному та політичному вимірах [1]. Ю. Кочубей досліджував розвиток українського сходознавства та наукових контактів із Туреччиною [2]. Значний масив наукових праць І. Матяш присвячено вітчизняній дипломатичній діяльності, зокрема функціонуванню першого українського представництва в Стамбулі [3]. Також заслуговують на увагу результати ґрунтовних наукових пошуків Б. Сергійчука та В. Сергійчука, у яких на основі критичного опрацювання широкої джерельної бази простежено еволюцію українсько-турецьких відносин від ранніх етапів до початку XXI ст. [4].

У той же час, варто відзначити, що поряд із реконструкцією окремих дипломатичних сюжетів поступово сформувався ширший політичний та геополітичний науковий підхід. Для прикладу, у працях С. Корсунського українсько-турецькі відносини розглядаються в історичній перспективі та

крізь призму сучасного політичного діалогу, економічної й безпекової співпраці [5]. Як результат, дослідження зовнішньої політики Туреччини дали змогу розглядати двосторонні відносини не ізольовано, а в контексті регіональної політики Анкари та її позиції у Чорноморському регіоні. Відповідно, предметом наукового студіювання стає вже не лише взаємодія двох держав, а й місце України та Туреччини в ширшій системі регіональних відносин.

Особливо помітно описана тенденція проявляється у історичних дослідженнях розвитку Чорноморського регіону. Зокрема, Б. Парахонський розглядає Чорне море як простір одночасного суперництва та співпраці, де Туреччина посідає важливе місце у формуванні регіональної безпеки [6]. Подібний підхід певною мірою продовжує традицію національної геополітичної думки першої половини ХХ ст., представники якої (зокрема, Л. Биковський, Ю. Липа та С. Рудницький) пов'язували майбутнє української державності з її становищем у Чорноморському просторі. В сучасній вітчизняній історіографії окреслена проблематика набула нового змістового наповнення відповідно до трансформацій міжнародного геополітичного середовища.

Після 2014 року, а особливо після початку повномасштабної російсько-української війни, помітно посилився безпековий напрям наукових історичних досліджень. Анексія Криму, зміна військово-політичної ситуації у Чорному морі та поглиблення українсько-турецької оборонної співпраці зумовили появу праць, у яких двосторонні відносини розглядаються через проблеми регіональної безпеки, військово-політичного співробітництва, оборонно-промислових зв'язків і координації позицій на міжнародній арені. Наприклад, О. Саган та О. Шуточкін простежують трансформацію політичного партнерства України й Туреччини під впливом російської агресії [7]. Відтак у сучасній вітчизняній історіографії простежується зміщення акценту від загальної характеристики двостороннього партнерства до аналізу його практичного значення для безпеки Чорноморського регіону.

Окремий вектор становлять дослідження економічного співробітництва двох держав. Якщо спочатку така економічна взаємодія розглядалася переважно як складова двосторонніх відносин, то згодом вона сформувалася у самостійне поле наукових пошуків. Так, Р. Коваленко досліджував торговельно-економічні відносини України та Туреччини, перспективи створення зони вільної торгівлі та їхній євроінтеграційний вимір [8], тоді як Р. Енверов аналізував інституційні механізми співробітництва, енергетичну безпеку та регіональну інтеграцію [9], а М. Нікітіна та К. Гриваков у своїх наукових розвідках поєднали аналіз торгівлі та інвестицій із питаннями туризму й енергетики, розглядаючи також можливості адаптації турецького досвіду до вітчизняних умов [10]. Таким чином, економічна проблематика поступово вийшла за межі допоміжного сюжету й стала одним із напрямів історичних досліджень стратегічного партнерства України та Туреччини.

Сьогодні не втрачає значення культурно-гуманітарний напрям історичних наукових студій. Т. Сидорчук, О. Сухобокова та В. Заруба всебічно вивчають питання історичних і культурних зв'язків, розвитку української громади в Туреччині та суспільних контактів [11]. Лінгвістичний вимір цих взаємин розробляли І. Дрига, В. Бушлаков та О. Чубрикова, тоді як літературні контакти й взаємовпливи аналізувала І. Прушковська [12]. Такий науковий доробок свідчить про поступове розширення предметного поля дослідження відносин двох країн за межі виключно міждержавної політики та дипломатії.

Отже, на наше переконання, сучасна вітчизняна історіографія українсько-турецьких відносин характеризується не стільки появою одного домінуючого наукового підходу, скільки розширенням та ускладненням дослідницького поля. Якщо раніше історико-дипломатичні студії заклали основу для реконструкції двосторонніх контактів, то розвиток політологічних, геополітичних, економічних і безпекових досліджень дав змогу розглядати українсько-турецькі відносини як частину ширших регіональних процесів. Після 2014 року особливо помітним стало посилення наукових розвідок безпекової складової співпраці двох країн, що відображає не лише зміну зовнішньополітичних реалій, а й зміну наукових запитів до подібної проблематики.

Разом з тим, на наш погляд, сучасний стан досліджень не дає підстав стверджувати про завершення формування цілісної історіографічної концепції українсько-турецьких відносин. Значна частина модерних наукових історичних праць зосереджена на окремих періодах, напрямах або проблемах, тоді як комплексні фундаментальні узагальнення, які б синтезували історичний, політичний, економічний, безпековий та культурний виміри, залишаються недостатніми. У цьому контексті перспективним видається не лише подальше розширення джерельної бази для наукових пошуків, а й систематизація вже накопиченого доробку та його зіставлення з дослідженнями турецьких та інших зарубіжних учених. На нашу думку, такий підхід дасть змогу точніше визначити

місце українсько-турецьких відносин у розвитку української історичної науки і простежити, як трансформації політичного та міжнародного середовища впливали на їхнє наукове осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дашкевич Я. Турецько-українські взаємовідносини в першій половині XX ст. Україна. Наука і культура. 2009. Вип. 35. С. 62–72.
2. Кочубей Ю. М. Українське сходознавство за межами країни (XX – поч. XXI ст.). Східний світ. 2018. № 1. С. 57–61.
3. Матяш І. Діяльність першого українського представництва в Стамбулі: державна місія дипломатів. Україна–Європа–Світ. 2019. Вип. 24. С. 32–49.
4. Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів: українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. Київ: Сергійчук М. І., 2012. 319 с.
5. Корсунський С. В. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра... Зовнішня політика і дипломатія України. 2011. Вип. 17. С. 24–30.
6. Парахонський Б. Інтереси України і Туреччини у Чорноморському регіоні: порівняльний аналіз. Україна та Туреччина: безпека і співробітництво в Чорноморському регіоні. Київ, 2000. 57 с.
7. Саган О. Н., Шуточкін О. А. Трансформація українсько-турецьких політичних відносин у контексті російсько-української війни (2014–2024). Проблеми всесвітньої історії. 2024. № 1. С. 78–96.
8. Коваленко Р. Торговельно-економічні відносини України та Турецької Республіки: євроінтеграційний контекст: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Харків, 2019. 247 с.
9. Енверов Р. Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. Львів, 2014. 240 с.
10. Нікітіна М., Гриваков К. До питання про державну політику Туреччини у зовнішньоекономічній сфері. Економіка України. 2006. № 4. С. 88–93.
11. Сухобокова О. О. Українська громада в Туреччині: від національної спільноти до діаспори. Східний світ. 2021. № 3. С. 135–148.
12. Прушковська І. Українсько-турецькі літературні взаємини. Україна–Туреччина: історія, політика, економіка, право, дипломатія, культура. Київ: Укр. письменник, 2015. С. 422–430.

CULTURE AND ARTS

УДК 378.6:7](477):351.858(=161.2)](045)

Пахарчук Олександр Сергійович
заслужений артист України, доцент
Київський національний університет театру, кіно і телебачення
імені І. К. Карпенка-Карого
м. Київ, Україна
Oleksandr Pakharchuk
Honored Artist of Ukraine, associate professor
I. K. Karpenko-Kary Kyiv National University of Theatre
Cinema and Television, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-6134-8508

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА КУЛЬТУРНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

ARTS EDUCATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY AND CULTURAL SOVEREIGNTY OF UKRAINE

Анотація. У статті досліджується роль мистецької освіти у формуванні національної ідентичності та забезпеченні культурного суверенітету України в умовах повномасштабної війни. Особливу увагу приділено потенціалу мистецької освіти як механізму збереження культурної спадщини, передачі культурного досвіду та формування активної культурної суб'єктності здобувачів освіти. Розглянуто сучасні орієнтири державної освітньої політики України та міжнародні підходи UNESCO до інтеграції культури, мистецтва і культурної спадщини в освітній процес. Обґрунтовано значення україноцентричного підходу, який передбачає системне представлення українського мистецтва як самостійного й динамічного явища у взаємодії з європейським і світовим культурним простором. Визначено, що формування національної ідентичності засобами мистецької освіти реалізується через поєднання пізнання української культури, її особистісного переживання та творчого продовження. Окреслено основні виклики сучасної мистецької освіти, серед яких забезпечення доступності та безперервності освітнього процесу, територіальна мобільність, цифровізація, оновлення змісту, ресурсні обмеження та професійна готовність педагогічних кадрів.

Ключові слова: мистецька освіта, національна ідентичність, культурний суверенітет, культурна стійкість, україноцентричний підхід, культурна спадщина, цифровізація освіти, культурна суб'єктність.

Abstract. The article examines the role of arts education in shaping national identity and safeguarding Ukraine's cultural sovereignty amid the full-scale war. Particular attention is paid to the potential of arts education as a mechanism for preserving cultural heritage, transmitting cultural experience, and fostering learners' active cultural agency. The study considers contemporary priorities of Ukraine's state educational policy, as well as UNESCO's international approaches to integrating culture, the arts, and cultural heritage into the educational process. The significance of a Ukraine-centred approach is substantiated, which entails the systematic representation of Ukrainian art as an autonomous and dynamic phenomenon interacting with the European and global cultural space. It is established that the formation of national identity through arts education is achieved by integrating the acquisition of knowledge about Ukrainian culture, its personal and emotional experience, and its creative continuation. The main challenges facing contemporary arts education are identified, including ensuring accessibility and continuity of the educational process, territorial mobility, digitalisation, curriculum and content renewal, resource constraints, and the professional preparedness of teaching staff.

Keywords: arts education, national identity, cultural sovereignty, cultural resilience, Ukraine-centred approach, cultural heritage, digitalisation of education, cultural agency.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної війни проти України збереження національної ідентичності та культурної самобутності набуває особливого суспільного й стратегічного значення. Російська агресія спрямована не лише на територіальну цілісність держави, а й супроводжується руйнуванням та загрозами для культурної спадщини, що актуалізує потребу у зміцненні культурної стійкості українського суспільства. У цьому контексті освіта є одним із важливих механізмів формування ціннісних орієнтирів особистості, тоді як мистецька освіта створює специфічні можливості для їх емоційного, образного та творчого осмислення.

Відповідні орієнтири закріплюються у сучасній освітній політиці України. Зокрема, затверджений у 2024 році «**Державний стандарт профільної середньої освіти»** визначає метою мистецької освітньої галузі цілісний розвиток особистості, формування компетентностей для мистецько-творчого самовираження, усвідомлення цінності мистецтва для культурного розвитку нації та власної української національної й громадянської ідентичності [1]. Водночас Стандарт набирає чинності з 1 вересня 2027 року, тому його доцільно розглядати як **нормативний орієнтир подальшого розвитку** профільної середньої освіти.

Актуальність переосмислення мистецької освіти підтверджується і сучасними ініціативами Міністерства освіти і науки України. У 2025 році МОН розпочало оновлення змісту мистецької освітньої галузі, визначивши серед актуальних завдань переосмислення ролі мистецтва в освіті, збереження та популяризацію української культури, посилення міжгалузевої взаємодії, удосконалення освітнього середовища та навчально-методичних матеріалів [2]. Окремо наголошено на потенціалі мистецтва як інструменту формування української ідентичності, а також на необхідності врахування цифрового мистецтва, авторського права та нових форматів взаємодії в освітньому процесі.

Формування національної ідентичності є складним процесом, у якому поєднуються знання про історію та культуру, особистий досвід, ціннісні орієнтації та відчуття приналежності до певної спільноти. Особливе місце в цьому процесі належить мистецтву, оскільки воно забезпечує не лише передачу культурного досвіду, а й можливість його особистісного переживання та творчої інтерпретації. Сучасні підходи до мистецької освіти розглядають культуру і мистецтво як важливі складові освітнього середовища, здатні розвивати творчість, критичне мислення, культурну обізнаність і повагу до культурного різноманіття. Відтак мистецька освіта створює умови для переходу від формального ознайомлення з культурною спадщиною до її особистісного осмислення.

Важливим ресурсом такого впливу є звернення до українського мистецького контексту. Ознайомлення здобувачів освіти з творчістю українських митців, традиційним і сучасним мистецтвом, народними художніми промислами, музичною, театральною та хореографічною культурою сприяє усвідомленню різноманітності української культурної традиції. При цьому принципово важливим є представлення української культури не лише як об'єкта вивчення, а як **живого й динамічного явища**, що розвивається відповідно до суспільних трансформацій. Такий підхід узгоджується із сучасною концепцією UNESCO, яка наголошує на необхідності інтеграції локальної культури та культурної спадщини в освітній процес [3, с. 39].

Особливо показовим для українського контексту є досвід проєкту UNESCO **«Teaching and Learning with Living Heritage in Ukraine»**, у межах якого було розроблено практичний ресурс для педагогів щодо інтеграції живої культурної спадщини в освітній процес. У 2023 році в українських закладах освіти реалізовувалися пілотні проєкти, що залучали елементи живої спадщини до вивчення різних навчальних предметів. Зокрема, традиції виготовлення глиняних іграшок, бортництво та інші культурні практики ставали основою для міждисциплінарного навчання [4]. Такий досвід демонструє можливість переходу від декларативного вивчення культурної спадщини до її безпосереднього дослідження та практичного освоєння.

Мистецька діяльність має також значний потенціал для розвитку особистої культурної суб'єктності. Створення власного художнього продукту, інтерпретація мистецьких творів, участь у творчих проєктах та культурних ініціативах дають змогу здобувачеві освіти не лише засвоювати готові культурні смисли, а й долучатися до їх творення. UNESCO у Framework for Culture and Arts Education наголошує на значенні творчості, культурного розмаїття та залучення здобувачів освіти до різних форм культурної й мистецької діяльності [3, с. 32].

Особливого значення набуває здатність мистецької освіти формувати емоційно-ціннісне ставлення до культурної спадщини. На відміну від суто інформаційного засвоєння культурних фактів, мистецтво дає можливість осмислювати історичний і культурний досвід через образ, символ, музику, рух та безпосередню творчу діяльність. Саме тому залучення до української мистецької культури

може сприяти формуванню не лише обізнаності, а й особистої мотивації до її збереження, осмислення та розвитку.

Отже, потенціал мистецької освіти у формуванні національної ідентичності полягає у поєднанні трьох взаємопов'язаних компонентів: **пізнання української культури, її особистісного переживання та творчого продовження**. Така модель дає змогу розглядати здобувача мистецької освіти не як пасивного споживача культурного досвіду, а як активного учасника процесу його збереження, переосмислення й оновлення.

Культурний суверенітет України доцільно розглядати як спроможність держави та суспільства самостійно визначати пріоритети власного культурного розвитку, зберігати культурну спадщину, підтримувати національні культурні практики та забезпечувати їх відтворення в наступних поколіннях. У цьому аспекті суверенітет не обмежується захистом культурних надбань, а передбачає здатність суспільства **самостійно продукувати, осмислювати й поширювати власні культурні смисли**, репрезентуючи їх у національному та міжнародному просторі. Такий підхід узгоджується із сучасним розумінням культури як важливого ресурсу стійкості та відновлення суспільства, що знайшло відображення, зокрема, у Плані дій UNESCO щодо культури в Україні [5].

Мистецька освіта є одним із механізмів забезпечення такої спроможності, оскільки саме в освітньому середовищі відбувається систематизована передача культурного досвіду та формуються передумови для його подальшого розвитку.

Важливим завданням у цьому контексті є **переосмислення способів репрезентації українського мистецтва** в освітньому процесі. Йдеться, зокрема, про необхідність повнішого представлення українського мистецького процесу як самостійного явища, актуалізацію творчості митців, недостатньо представлених у попередніх освітніх практиках, а також увагу до регіональних і локальних культурних традицій.

Водночас культурний суверенітет не означає культурної ізоляції. Навпаки, спроможність культури до відкритої взаємодії з іншими культурними середовищами за умови збереження власної суб'єктності є важливою передумовою її розвитку. Дослідження української популярної музики в умовах війни, зокрема, демонструє, що культурна репрезентація України може одночасно виконувати функції формування національної ідентичності, міжнародної комунікації та культурної дипломатії [6, с. 7-10]. Тому перспективним напрямом мистецької освіти є поєднання україноцентричного змісту з ознайомленням із сучасними світовими мистецькими практиками, розвитком міжкультурного діалогу та участю здобувачів освіти у міжнародних культурних проєктах.

Особливого значення набуває **регіональний та локальний вимір культурного суверенітету**. Збереження локальних мистецьких традицій, фольклору, ремесел, музичної та хореографічної спадщини сприяє формуванню багатогранного культурного простору України. Практичним підтвердженням можливості такого підходу є розроблений UNESCO ресурс для українських педагогів, який орієнтує на інтеграцію живої культурної спадщини в освітній процес через конкретні локальні культурні практики [4].

Таким чином, мистецька освіта виконує **подвійну функцію** у забезпеченні культурного суверенітету: **зберігає культурну пам'ять і водночас формує здатність суспільства створювати нові культурні смисли**.

Сучасний етап розвитку української мистецької освіти характеризується необхідністю одночасно забезпечувати безперервність освітнього процесу, зберігати його якість і реагувати на суттєві зміни соціокультурного середовища. Повномасштабна війна, вимушена мобільність учасників освітнього процесу, пошкодження освітньої та культурної інфраструктури, нерівний доступ до ресурсів і прискорення цифрової трансформації створюють нові умови функціонування мистецької освіти. Дослідження сучасного мистецько-освітнього простору України також засвідчує, що війна зумовлює необхідність переосмислення культурних детермінант його розвитку та пошуку нових моделей організації освітнього процесу [7, с. 12-14].

Одним із найбільш суттєвих викликів є **забезпечення доступності та безперервності мистецької освіти** в умовах територіальної мобільності населення. Зміна місця проживання здобувачів освіти та педагогічних та/або науково-педагогічних працівників може ускладнювати збереження безперервної освітньої траєкторії, доступ до спеціалізованої матеріальної бази та систематичної індивідуальної роботи. Для мистецьких дисциплін ця проблема є особливо актуальною, оскільки значна частина результатів навчання формується через регулярну практику, безпосередню взаємодію з педагогом, колективну діяльність та використання спеціалізованого обладнання. Водночас забезпечення безпечного та психологічно комфортного освітнього середовища набуває додаткового значення в умовах війни [8].

Окремим викликом є **цифровізація мистецької освіти**. Цифрові технології дали змогу підтримувати освітній процес за умов фізичної неможливості відвідування закладу, забезпечили ширший доступ до концертних і театральних трансляцій, цифрових мистецьких ресурсів та нових форм творчої діяльності. Водночас прискорена цифрова трансформація потребує не механічного перенесення традиційних форм навчання в онлайн-середовище, а методичного переосмислення можливостей і обмежень цифрових інструментів. UNESCO у сучасних документах щодо мистецької освіти наголошує на необхідності одночасно використовувати потенціал цифрових технологій та формувати відповідальне ставлення до їх застосування [9, с. 32]. Для мистецьких дисциплін це означає пошук оптимального співвідношення очних, дистанційних і змішаних форматів залежно від характеру конкретної освітньої діяльності.

Не менш важливим є **змістовий виклик**. Динаміка сучасного мистецтва, поява нових медіа, цифрового мистецтва, міждисциплінарних практик та нових способів культурної комунікації потребують оновлення змісту мистецької освіти. Водночас така модернізація не має відбуватися шляхом витіснення традиційних мистецьких практик. Перспективнішою є модель, у якій **традиція стає основою для творчого експерименту, а сучасні технології – інструментом її переосмислення та актуалізації**. Саме такий напрям відповідає сучасному процесу оновлення змісту мистецької освітньої галузі, започаткованому МОН України у 2025 році [2].

Таким чином, сучасні виклики мистецької освіти мають **комплексний характер** і стосуються одночасно її доступності, безперервності, змісту, технологічного забезпечення та кадрового потенціалу. Відповіддю на них має стати не ситуативна адаптація окремих освітніх практик, а системна модернізація мистецької освіти.

Модернізація мистецької освіти в Україні потребує не лише оновлення методів навчання, а й переосмислення змістових засад, на яких вибудовується освітній процес. Одним із таких орієнтирів може бути **україноцентричний підхід**, який у межах цього дослідження розуміємо як системне представлення українського мистецтва, культури та культурної спадщини як самостійного й багатогранного явища, що розвивається у взаємодії з європейським і світовим культурним процесом. Такий підхід відповідає сучасним орієнтирам розвитку мистецької освіти, що передбачають врахування культурного контексту, різноманіття культурних традицій та активну участь здобувачів освіти у культурному житті.

Важливим результатом україноцентричного підходу має стати формування у здобувачів освіти не лише знань про українське мистецтво, а й **здатності критично осмислювати культурні наративи**, розпізнавати стереотипи та маніпулятивні інтерпретації, аргументовано представляти здобутки української культури й усвідомлювати власну відповідальність за їх подальший розвиток. Такий результат відповідає сучасному компетентнісному розумінню мистецької освіти, у якому здобувач освіти виступає активним учасником культурного процесу, а не лише споживачем готової інформації [3, с. 32].

Україноцентричний зміст мистецької освіти доцільно розглядати **не як звуження освітнього простору до національної тематики, а як формування власної точки відліку у сприйнятті світової культури**. Така позиція дозволяє поєднати збереження культурної спадкоємності, розвиток творчої суб'єктності молоді та відкритість українського мистецтва до міжнародного культурного діалогу. У стратегічному вимірі це означає перехід від моделі *«вивчати українське мистецтво»* до моделі *«пізнавати, осмислювати, творити й представляти українську культуру»*.

Забезпечення культурної стійкості та формування національної ідентичності потребують переходу від окремих ініціатив до **системної модернізації мистецької освіти**, яка має одночасно враховувати потреби українського суспільства, трансформації сучасного мистецького середовища та перспективи інтеграції України до європейського культурно-освітнього простору. Сучасні міжнародні підходи до культури й мистецької освіти також орієнтують освітню політику на поєднання культурної спадкоємності, творчості, інноваційності та активної участі здобувачів освіти у культурному житті [3, с. 39].

Першим стратегічним напрямом є оновлення змісту мистецької освіти на засадах культурної суб'єктності України. Освітні програми мають забезпечувати повніше представлення українського мистецтва в його історичному, регіональному та сучасному різноманітті. Важливо не лише розширювати перелік українських митців і мистецьких явищ, а й формувати здатність здобувачів освіти самостійно досліджувати культурні джерела, співвідносити різні інтерпретації історико-культурних подій та критично оцінювати способи репрезентації української культури. Такий підхід відповідає започаткованому МОН процесу оновлення змісту мистецької освітньої галузі, який

передбачає осучаснення її змісту та посилення ролі мистецтва у формуванні української ідентичності [2].

Другим напрямом є розвиток дослідницько-проєктної моделі навчання. Залучення здобувачів освіти до локальних культурних досліджень, мистецьких проєктів, цифровими колекціями й матеріалами культурної спадщини сприятиме формуванню активної позиції щодо культури. Особливо перспективними є міждисциплінарні проєкти, у яких мистецтво поєднується з історією, культурологією, медіаосвітою, цифровими технологіями та краєзнавством. Практична цінність такого підходу підтверджується досвідом UNESCO щодо інтеграції живої культурної спадщини України в освітній процес, де культурні практики стають основою для дослідницької та міждисциплінарної роботи [4].

Третій напрям – цифрова трансформація мистецької освіти. Цифрові інструменти доцільно використовувати не лише для дистанційної передачі навчального матеріалу, а як засіб створення нових форматів мистецької діяльності. Віртуальні виставки, цифрові архіви, мультимедійні проєкти, аудіовізуальні твори та цифрова реконструкція об'єктів культурної спадщини можуть розширити доступ до українського культурного надбання й водночас зробити його актуальним для молодіжної аудиторії. Водночас цифровізація має доповнювати, а не механічно замінювати безпосередню художню практику [3, с. 63].

Четвертим стратегічним напрямом є посилення взаємодії мистецьких закладів освіти з культурними інституціями. Співпраця з музеями, театрами, філармоніями, бібліотеками, мистецькими об'єднаннями, громадськими організаціями та окремими митцями дає змогу наблизити освітній процес до реального культурного середовища. Така взаємодія може реалізовуватися через спільні виставки, концерти, творчі лабораторії, дослідницькі проєкти, практики та культурно-просвітницькі заходи. Особливого значення набуває співпраця з локальними культурними інституціями та носіями традицій, оскільки саме вона забезпечує безпосередній зв'язок освітнього процесу з живим культурним середовищем [4].

П'ятим напрямом є підвищення професійної готовності педагогічних та/ або науково-педагогічних працівників до роботи в оновленому мистецькому середовищі. Сучасний педагог має володіти не лише фаховими мистецькими компетентностями, а й цифровими інструментами, проєктними методиками, сучасними формами культурної комунікації та підходами до роботи з культурною спадщиною. Підготовка педагогічних кадрів визначається UNESCO як один із важливих компонентів функціонування сучасної системи культури й мистецької освіти [3, с. 63].

Стратегічним результатом модернізації мистецької освіти має стати формування такого освітнього середовища, у якому українська культура не лише вивчається, а **досліджується, переосмислюється, практикується та розвивається**.

У цьому контексті мистецька освіта може розглядатися як **довгострокова інвестиція у культурну стійкість держави**. Її результатом має бути покоління, здатне зберігати культурну спадщину, критично осмислювати минуле, створювати нові мистецькі практики та представляти українську культуру як самостійну й повноправну складову європейського та світового культурного простору.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави розглядати мистецьку освіту не лише як складову загальної та професійної освіти, спрямовану на розвиток творчих здібностей особистості, а як **важливий механізм забезпечення культурної стійкості та відтворення культурної суб'єктності України**. В умовах повномасштабної війни її значення посилюється, оскільки саме через освітній процес відбувається передача культурного досвіду, формування ціннісних орієнтирів і залучення молодого покоління до збереження та розвитку української культури.

Встановлено, що потенціал мистецької освіти у формуванні національної ідентичності реалізується через **поєднання пізнання, особистісного переживання та творчої діяльності**.

Обґрунтовано, що культурний суверенітет не передбачає ізоляції української культури від світового культурного процесу. Навпаки, його важливою ознакою є **здатність України самостійно визначати способи репрезентації власної культури, вступати у міжнародний культурний діалог і водночас зберігати власну культурну суб'єктність**. У цьому контексті україноцентричний зміст мистецької освіти має поєднувати глибоке знання української культури з відкритістю до європейського та світового мистецького досвіду.

Таким чином, стратегічною метою мистецької освіти в умовах сучасних суспільних трансформацій має стати формування **активного учасника культурного процесу**, здатного пізнавати й критично осмислювати українську культуру, зберігати її спадщину, створювати нові мистецькі форми та представляти Україну у світовому культурному просторі. Саме така модель дає змогу

поєднати **культурну спадкоємність, національну ідентичність, творчу суб'єктність та відкритість до міжнародного діалогу**.

У практичному вимірі це означає необхідність подальшого оновлення змісту мистецької освіти, розроблення освітніх і методичних матеріалів на основі українського культурного контексту, створення умов для творчої діяльності здобувачів освіти. **Мистецька освіта таким чином постає не лише сферою передачі культурних надбань, а простором їх живого відтворення та творення майбутнього української культури.**

Ключовий авторський висновок: культурний суверенітет забезпечується не тільки збереженням того, що вже створено, а й **здатністю наступних поколінь продовжувати, переосмислювати та створювати власну культуру**. Саме тому інвестиції в мистецьку освіту є водночас інвестиціями у культурну стійкість, національну ідентичність і стратегічну спроможність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Державного стандарту профільної середньої освіти : постанова від 25.07.2024 № 851. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 04.08.2026).
2. Міністерство освіти і науки України. Освіта для життя: МОН розпочинає оновлення змісту мистецької освітньої галузі. 25.03.2025. URL: https://educationforlife.mon.gov.ua/ (дата звернення: 04.08.2026).
3. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Paris : UNESCO, 2025. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000395719 (дата звернення: 07.08.2026).
4. UNESCO. Ukraine: Resource Kit for Teachers on Teaching and Learning with Living Heritage. 2024. URL: https://ich.unesco.org/en/documents/ukraine-resource-kit-for-teachers-on-teaching-and-learning-with-living-heritage-62320 (дата звернення: 08.08.2026).
5. UNESCO. Action Plan for Culture in Ukraine: Recovery, Resilience and Reform. 2024. URL: https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/09/UNESCO%20Action%20Plan%20Culture%20for%20Ukraine%20Recovery%202024.pdf (дата звернення: 08.08.2026).
6. Biasioli M., Drew T. Ukrainian Popular Music in Times of War: National Identity, Transnational Projections and the Musician as Grassroots Ambassador. IASPM Journal. 2024. Vol. 14, no. 2. P. 6–29. DOI: 10.5429/2079-3871(2024)v14i2.2en.
7. Овчарук О. В. Культурні детермінанти формування мистецько-освітнього простору України в умовах війни. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2026. № 2. С. 10–17. DOI: 10.32461/2226-3209.2.2026.362179.
8. UNESCO. Learning amid war: How UNESCO makes Ukrainian schools safer for children and teachers. 2024. URL: https://www.unesco.org/en/articles/learning-amid-war-how-unesco-makes-ukrainian-schools-safer-children-and-teachers (дата звернення: 10.08.2026).
9. UNESCO. Framework for Culture and Arts Education: Implementation Guidance. 2025. URL: https://www.unesco.org/en/articles/unesco-framework-culture-and-arts-education-implementation-guidance (дата звернення: 10.08.2026).

REFERENCES:

1. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024). Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu profilnoi serednoi osvity [On approval of the State Standard of specialized secondary education]: Postanova vid 25.07.2024 № 851. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text [in Ukrainian]
2. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2025). Osvita dlia zhyttia: MON rozpochynaie onovlennia zmistu mystetskoi osvitnoi haluzi [Education for life: The Ministry of Education and Science of Ukraine launches an update of the content of the arts education sector]. https://educationforlife.mon.gov.ua/ [in Ukrainian]
3. UNESCO. (2024). UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000395719
4. UNESCO. (2024). Ukraine: Resource kit for teachers on Teaching and Learning with Living Heritage. https://ich.unesco.org/en/documents/ukraine-resource-kit-for-teachers-on-teaching-and-learning-with-living-heritage-62320
5. UNESCO. (2024). Action Plan for Culture in Ukraine: Recovery, Resilience and Reform.

https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/09/UNESCO%20Action%20Plan%20Culture%20for%20Ukraine%20Recovery%202024.pdf
6. Biasioli, M., & Drew, T. (2024). Ukrainian popular music in times of war: National identity, transnational projections and the musician as grassroots ambassador. IASPM Journal, 14(2), 6–29. https://doi.org/10.5429/2079-3871(2024)v14i2.2en
7. Ovcharuk, O. V. (2026). Kulturni determinanty formuvannia mystetsko-osvitnoho prostoru Ukrainy v umovakh viiny [Cultural determinants of the formation of the artistic and educational space of Ukraine in wartime]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 2, 10–17. https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2026.362179 [in Ukrainian]
8. UNESCO. (2024). Learning amid war: How UNESCO makes Ukrainian schools safer for children and teachers. https://www.unesco.org/en/articles/learning-amid-war-how-unesco-makes-ukrainian-schools-safer-children-and-teachers
9. UNESCO. (2025). Framework for Culture and Arts Education: Implementation Guidance. https://www.unesco.org/en/articles/unesco-framework-culture-and-arts-education-implementation-guidance

DOI: https://doi.org/10.64828/conf-150-2026-7
УДК 069(477):004.946

Бабкова Надія В'ячеславівна
канд. іст. наук, старший викладач кафедри культурології та музеєзнавства
Харківська державна академія культури
https://orcid.org/0000-0003-0347-0633

VR ТА AR ЯК НОВІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МУЗЕЙНО-ЗАПОВІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Тези присвячені дослідженню впливу технологій віртуальної та доповненої реальності на організацію музейно-заповідної діяльності. Проаналізовано основні форми її трансформації, встановлено світовий і український досвід використання VR та AR для музейно-заповідної діяльності у сфері музеєфікації, освіти, дослідження, екскурсійної діяльності й популяризації історико-культурної спадщини.

Ключові слова: віртуальна реальність, доповнена реальність, музейно-заповідна діяльність, цифрова музеєфікація, культурна спадщина, цифрові технології.

Цифрові технології дедалі активніше входять у практику музеїв та історико-культурних заповідників, змінюючи способи представлення, інтерпретації та популяризації культурної спадщини. Особливе місце серед них посідають технології віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR), використання яких дає змогу по-новому організовувати взаємодію відвідувача з музейним предметом, експозицією або історичним середовищем. Для музейно-заповідної діяльності це має особливе значення, оскільки її об'єктом є не лише окремий музейний предмет, а й нерухома історико-культурна спадщина, історичний ландшафт та просторове середовище, відтворення або інтерпретація яких традиційними експозиційними засобами часто є обмеженою.

На відміну від традиційної музейної експозиції, де значна частина інформації передається за допомогою предметів, текстів, графіків та мультимедійних засобів, музей-заповідник, історико-культурний заповідник має можливість використовувати сам простір як основу для комунікації. Водночас частина історичних об'єктів може бути втраченою, недоступною для відвідування, фрагментарно збереженою або такою, що потребує складної інтерпретації. Саме тут технології віртуальної та доповненої реальності сприяють відтворенню втрачених елементів історичного середовища, візуалізації його попередніх станів та представлення інформації без безпосереднього втручання в об'єкт історико-культурної спадщини.

VR дозволяє створити цифрове середовище, у якому користувач повністю взаємодіє з відновленими пам'ятками, музейними предметами, історичними просторами. AR же забезпечує поєднання цифрової інформації з реальним середовищем, завдяки чому під час безпосереднього перебування на території музею чи заповідника відвідувач отримує додаткові відомості про об'єкт, бачить його реконструйований вигляд або спостерігає цифрові елементи, які доповнюють реальне історичне середовище. Досвід застосування цих технологій в історико-культурній спадщині показав їх ефективність у розробці й впровадженні освітніх й інтерактивних програм, залученні аудиторії, підвищенні якості взаємодії відвідувачів із музеєм чи заповідником [7, p. 3; 11; 12].

Поступово використання VR та AR виходить за межі розуміння цифрових технологій як допоміжних засобів музейно-заповідної діяльності. Їх застосування впливає на екскурсійну, освітню, експозиційно-виставкову, науково-дослідну та пам'яткоохоронну роботу закладів. Зокрема, цифрове відтворення об'єкта забезпечує доступ до історико-культурної спадщини без необхідності фізичного переміщення або безпосереднього контакту з нею, а доповнена реальність перетворює територію заповідника на інтерактивне інформаційне середовище. Таким чином, цифрові технології стали частиною організації діяльності музейно-заповідної установи [4, с. 125; 5, с. 46; 9; 10; 12].

Показовим у цьому контексті є розвиток українських цифрових музейних та пам'яткоохоронних проєктів. Наприклад, музей Майдану реалізував проєкт «Terra Dignitas AR», спрямований на музеєфікацію пам'яток Майдану із використанням технологій доповненої реальності. За даними Українського інституту національної пам'яті, у 2023 році для цього проєкту було опрацьовано близько 15 000 світлин та зібрано матеріали для відтворення десяти історичних об'єктів Євромайдану. Цей приклад демонструє особливість AR у музейно-заповідній діяльності: цифрове середовище не замінює автентичний об'єкт, а доповнює його, створює додатковий рівень його музеєфікації та інтерпретації.

Історія використання технологій віртуальної та доповненої реальності у сфері історико-культурної спадщини бере початок приблизно з середини 1990-х років, коли розвиток тривимірної графіки зробив створення віртуального середовища більш доступним [7, p. 6].

Одним із перших прикладів використання технології VR у музейній сфері став Ars Electronica Center у Лінці (Австрія). У 1996 р. тут відкрили CAVE (Cave Automatic Virtual Environment) – спеціально обладнане приміщення з тривимірною проєкцією на стіни та підлогу. На відміну від попередніх експериментальних установок, призначених переважно для наукових та інженерних завдань, CAVE в Ars Electronica Center була орієнтована на широку аудиторію відвідувачів. Завдяки використаним технологіям, вони отримали можливість не просто спостерігати цифрове зображення, а зануритися у віртуальне середовище та взаємодіяти з ним.

Поява CAVE в музейному просторі була важливою не лише через технологічну новизну, а й через зміну характеру музейної комунікації. Відвідувачі перестали бути пасивними спостерігачами і стали активними учасниками цифрового середовища. У період функціонування CAVE в Ars Electronica Center, з 1996 до 2008 р., у ній було представлено близько 50 різноманітних застосунків та віртуальних проєктів. Серед них – мистецькі заходи, наукові візуалізації та моделі, що демонстрували можливості інтерактивної тривимірної комунікації [7, p. 9; 9; 10].

Особливо важливим для музейно-заповідної діяльності стало застосування VR для відтворення об’єктів історико-культурної спадщини, які були недоступними, пошкодженими або втраченими. Одним із таких прикладів був проєкт Virtual Dunhuang Art Cave, розроблений наприкінці 1990-х років для віртуального представлення печер Могао в Дуньхуані (Китай). Дослідники використали VR для створення інтерактивної тривимірної моделі печерного комплексу, що дозволило користувачам здійснити віртуальне дослідження простору, отримати інформацію про печери, настінні розписи та скульптури. Автори проєкту підкреслювали, що технологія дозволила не тільки демонструвати існуючий об’єкт, а й реконструювати історичні середовища, пошкоджені або зруйновані протягом століть [7, p. 9–10].

Ще одним напрямом раннього застосування VR стала цифрова реконструкція археологічних пам’яток. Показовим прикладом була VR-реконструкція печери Ласко (Франція), яка почала розроблятися на початку 1990-х років, а остаточну версію представили в 1995 р. Проєкт був орієнтований на створення віртуального досвіду відвідування печери, доступ до якої з міркувань збереження наскельного живопису обмежили. Відвідувач за допомогою VR-системи міг здійснити самостійне дослідження цифрової реконструкції печери. Зазначений досвід продемонстрував технології поєднання охорони автентичної пам’ятки та забезпечення широкого суспільного доступу до неї. Його презентації відбувалися в найвідоміших музеях і культурних установах світу, і охопили багато мільйонну аудиторію [7, p. 10].

Паралельно з розвитком VR почалося формування практики використання доповненої реальності безпосередньо на територіях об’єктів історико-культурної спадщини. Особливого значення набув європейський проєкт ARCHEOGUIDE (Augmented Reality-based Cultural Heritage On-site GUIDE), започаткований у 2000 р. за підтримки Європейського Союзу. Його першою експериментальною територією стала Стародавня Олімпія в Греції. Метою проєкту було створення персоналізованого електронного гіда, який поєднував реальне археологічне середовище з цифровими реконструкціями. Система визначала положення та орієнтацію користувача і в реальному часі відображала реконструкції давніх споруд поверх зображення сучасних руїн [7, p. 11].

Застосування AR в Олімпії мало принципову відмінність від VR. Якщо VR створювала окремий цифровий простір, то AR не відокремлювала відвідувача від реального об’єкта історико-культурної спадщини. Навпаки, цифрова реконструкція накладалася на реальний ландшафт. Під час наближення до певної пам’ятки її зруйновані або втрачені частини могли відображатися на екрані у реконструйованому вигляді, доповнюючись аудіокоментарями та іншою інформацією. Таким чином, AR фактично перетворювала територію археологічної пам’ятки на інтерактивне інформаційне середовище [7, p. 11].

Результати використання ARCHEOGUIDE продемонстрували значний потенціал такого підходу. Система була розрахована не лише на туристів, а й на дослідників та освітян. Вона дозволила персоналізувати інформацію відповідно до потреб користувача, забезпечила доступ до мультимедійної бази даних, реконструкцій та матеріалів з історії пам’ятки. Під час випробувань відвідувачі відзначили відмінність такого досвіду від традиційного путівника та його здатність створювати відчуття безпосереднього занурення в історичне середовище.

Отже, вже перші впровадження з VR та AR у сферу історико-культурної спадщини продемонстрували дві принципово різні, але взаємодоповнені моделі. VR створює можливість

перенесення відвідувача до віртуального історичного середовища, AR – дозволяє реконструювати історичний вимір безпосередньо в реальному просторі пам'ятки. Саме ця відмінність має особливе значення для музейно-заповідної діяльності, оскільки дає змогу працювати не лише з музейним предметом, а з територією, архітектурним комплексом, археологічною пам'яткою та культурним ландшафтом [7, p. 15].

Історичний зріз застосування VR та AR у сфері історико-культурної спадщини дозволив визначити ті форми музейно-заповідної діяльності, організація яких може зазнавати суттєвих змін під їхнім впливом. Важливо наголосити, що цифрова трансформація в цьому випадку не обмежується створенням віртуальних виставок або використанням мобільних застосунків. VR та AR здатні впливати на саму структуру взаємодії установи з історико-культурною спадщиною та її аудиторією, змінюючи способи доступу, інтерпретації, дослідження й популяризації музейно-заповідного простору.

Перший напрямок музейно-заповідної діяльності який зазнав впливу була експозиційно-виставкова робота. Технологія VR дала змогу створити повністю віртуальні експозиції, відтворити історичні інтер'єри, реконструювати втрачені об'єкти та демонструвати предмети у контексті, який неможливо відтворити у фізичному музейному просторі. Особливо значущою ця можливість стала для музейно-заповідних установ, у яких об'єктом інтерпретації виступав не лише окремий предмет, а цілісний архітектурний або історико-культурний комплекс. AR, своєю чергою, дозволив доповнити існуючу експозицію цифровими шарами інформації, не змінюючи фізичного середовища. Відвідувач отримав додаткові відомості про предмет, бачив його реконструйований вигляд або спостерігав історичний контекст його функціонування [7, p. 22].

Значного впливу цифрових технологій зазнала й екскурсійна діяльність. Традиційна екскурсія передбачала визначений маршрут та переважно єдину для групи відвідувачів модель подання інформації. Використання AR створило можливість формування інтерактивного маршруту, у межах якого інформація надавалася залежно від місцезнаходження відвідувача. На певних локаціях відвідувач отримав історичні довідки, аудіоматеріали, тривимірні реконструкції, архівні зображення або візуалізацію об'єктів, які не збереглися. VR при цьому розширив екскурсійні можливості за межі фізичної території, забезпечив дистанційні віртуальні відвідування.

У освітній діяльності використання VR та AR дозволило перейти від переважно вербального або візуального способу пояснення історико-культурних чи природніх процесів до їх інтерактивного моделювання. Віртуальне середовище використовувалося для реконструкції історичних подій, відтворення архітектурних комплексів у різні історичні періоди, моделювання археологічних об'єктів або демонстрацію процесів, які неможливо спостерігати безпосередньо. AR, у свою чергу, дозволило організувати навчання безпосередньо на території пам'ятки, перетворивши її на своєрідний відкритий освітній простір. У такому випадку музей чи заповідник виконував не лише функцію збереження та демонстрації спадщини, а й став середовищем інтерактивного навчання [7, p. 22; 12].

Важливий вплив VR та AR мав і на науково-дослідну діяльність. Тривимірне сканування та моделювання дало можливість створювати цифрові копії пам'яток, архітектурних комплексів та музейних предметів. На їх основі проводилися порівняльні дослідження, реконструкціх попередніх станів об'єктів, моделювання процесів їх руйнування або реставрації. Віртуальні моделі також дозволили дослідникам працювати з об'єктами, фізичний доступ до яких обмежений. У перспективі це повинно сприяти формуванню цифрових дослідницьких середовищ, у яких музейно-заповідна установа виступала б не лише сховищем історико-культурної спадщини, а й центром створення та використання цифрових даних про неї [9; 11].

У пам'яткоохоронній діяльності та сфері музеєфікації, VR та AR дозволяють частково вирішити проблему збереження історико-культурного об'єкту від руйнування та надання відвідувачам вільного доступу до нього. Створення цифрової копії або реконструкції дало змогу надати відвідувачам значний обсяг інформації без безпосереднього втручання в матеріальну структуру пам'ятки. AR використовувалося для цифрового відтворення втрачених або зруйнованих елементів без їх фізичної реконструкції, що особливо важливо для пам'яток археології та історичних ландшафтів [4, с. 127;

7, p. 27; 11].

Зазнала впливу і туристична діяльність. Використання VR та AR розширило можливості туристичної презентації музейно-заповідних територій. VR використовувалося як засіб попереднього ознайомлення потенційного відвідувача з об'єктом, демонструючи його основні локації та можливі маршрути. AR, інтегрована в мобільні пристрої, виконувала функцію інтерактивного туристичного навігатора. У такій моделі маршрут перестав бути лише послідовністю фізичних точок і перетворився на систему просторово прив'язаних інформаційних об'єктів. Це відкрило можливості для створення

тематичних маршрутів, квестів, персоналізованих програм відвідування та інших форм культурного туризму [12].

Важливим напрямом стала також комунікаційна та інклюзивна діяльність музеїв та заповідників. VR дозволила забезпечити дистанційний доступ до об'єктів історико-культурної спадщини для людей, які через фізичні, територіальні або інші обставини не могли безпосередньо їх відвідати. AR доповнило інформацію різними форматами, адаптованими до потреб окремих категорій користувачів. Відтак цифрові технології розширили поняття музейної аудиторії: нею стали не лише фізичні відвідувачі, які перебували на території установи, а й користувачі, що взаємодіяли з нею дистанційно [9; 10; 12].

Отже, VR та AR трансформували практично всі основні напрями музейно-заповідної діяльності. Водночас характер цієї трансформації відрізнявся залежно від етапу взаємодії користувача з історико-культурною спадщиною. До фізичного відвідування VR забезпечило попереднє ознайомлення з об'єктом, планування маршруту та освітню підготовку. Безпосередньо під час відвідування AR доповнило реальний простір цифровою інформацією, реконструкціями та навігаційними елементами. Після відвідування VR та AR забезпечили повторний доступ до матеріалів, продовжили освітню роботу та дистанційну комунікацію з аудиторією.

Розглянуті вище форми музейно-заповідної діяльності вже знаходять практичне втілення в українських музеях та історико-культурних заповідниках. Водночас український досвід є неоднорідним: в одних установах VR та AR використовуються як засоби дистанційного доступу, в інших – як елементи експозиції або екскурсійного маршруту, а в окремих випадках цифрові технології інтегруються у науково-дослідну, пам'яткоохоронну діяльність та процеси музеєфікацікації. Це дозволяє простежити поступове формування різних моделей цифрової трансформації музейно-заповідного простору.

Експозиційна та виставкова діяльність. Одним із найбільш поширених напрямів використання VR та AR в Україні є експозиційно-виставкова сфера. Вказані технології дозволяють розширювати фізичний експозиційно-виставковий простір цифровими об'єктами, реконструкціями, інтерактивними наративами та віртуальними середовищами, не збільшуючи при цьому кількості фізичних експонатів [5, с. 49; 9; 10; 12].

У Національному заповіднику «Софія Київська» виставка «До/Нації» у галереї «Хлібня» поєднувала традиційні музейні предмети з VR-зоною, інтерактивними інфографіками та цифровими іграми. VR став не окремою атракцією, а повноцінною частиною експозиції. Відвідувач отримував можливість взаємодіяти з історичним матеріалом у різних форматах, переходячи від споглядання автентичного предмета до цифрового та інтерактивного способу його інтерпретації.

Схожу модель демонстрував Національний заповідник «Києво-Печерська лавра». На виставці «Україна в мініатюрі» 3d-моделі архітектурних пам'яток були поєднані з VR-турами, відеоінсталяціями та музичними композиціями. У цифровій формі були представлені об'єкти, які були зруйновані внаслідок російської агресії, зокрема Донецький драматичний театру в Маріуполі та музей Григорія Сковороди у селі Сковородинівка Харківської обл. У цьому випадку цифрова технологія виконувала не лише експозиційну, а й меморіальну функцію, дозволяючи представити в музейному просторі фізично знищені об'єкти історико-культурної спадщини [3].

Показовим прикладом є спільний проєкт Чернігівського обласного художнього музею імені Григорія Галагана та Прилуцького краєзнавчого музею імені Василя Маслова, присвячений локальній спадщині Прилуччини у Галаганівській колекції. Віртуальна експозиція об'єднала предмети з різних музейних установ, доповнивши їх аудіогідом, 3d-моделями, AR-портретами та можливістю перегляду експозиції у VR. Таким чином було вирішено проблему територіальної розпорошеності музейної колекції та створено можливість її цілісного представлення без фізичного переміщення предметів.

VR та AR змінили експозиційну діяльність у напрямі створення експозиції, де автентичний предмет доповнювався цифровою реконструкцією, історичним контекстом, персоніфікованим наративом або віртуальним середовищем.

Екскурсійна діяльність. Раніше традиційна екскурсія передбачала фізичне переміщення групи відвідувачів територією та послідовне представлення об'єктів екскурсоводом. Використання VR та AR дозволило зробити цей процес інтерактивним, нелінійним і персоналізованим.

Найбільш виразно така модель реалізована у заповіднику «Тустань». Створений у 2018 р. мобільний застосунок TustanAR дав можливість безпосередньо біля скель побачити реконструйовану фортецю IX–XVI ст. Окремо у заповіднику створено локацію «Тустань VR», де відвідувач одночасно перебував у реальному історичному середовищі та отримував доступ до його цифрової

реконструкції [1].

Ця модель повністю змінила підхід до розробки екскурсій. Якщо традиційна екскурсія пояснювала те, що відвідувач бачить, то AR дозволила показати, що перебувало на цьому місці раніше. У випадку Тустані цифрова реконструкція компенсувала фрагментарність матеріальних залишків фортеці та дозволила співвіднести сучасний ландшафт із його історичним станом [1].

Подібну модель, але із застосуванням VR, реалізовано в історико-культурному парку «Древній Звенигород». Заповідник запропонував VR-мандрівку княжим містом XII ст., яка охоплювала 12 локацій: інтер'єри церков і палаців, вулиці, площі та панорами середньовічного міста. При цьому в музейній експозиції представлені також об'єкти з доповненою реальністю [2].

Особливість цього прикладу полягає в тому, що VR фактично стала частиною платної екскурсійної послуги. Цифрова технологія не просто доповнила екскурсію, а сформувала новий тип музейної послуги – віртуальну екскурсію історичним середовищем, яке неможливо побачити у його первісному вигляді [2].

У Національному заповіднику «Києво-Печерська лавра» ця форма діяльності розвинулася в напрямі дистанційної екскурсії. Заповідник запропонував віртуальний 3d-тур, а створений у межах київського цифрового проєкту VR-маршрут дозволив відвідувати визначні місця Лаври дистанційно, з будь-якої точки світу [3].

У Прилуцькому краєзнавчому музеї цифрова реконструкція втраченої фортеці перетворилася також у самостійну форму екскурсійної діяльності. Музей включив «Віртуальний тур втраченою Прилуцькою фортецею XVII–XIX ст.» до переліку своїх екскурсійних продуктів. Відвідувач отримав можливість здійснити віртуальну мандрівку історичним простором, який не зберігся до сьогодення, та одночасно співвіднести його з сучасною топографією міста. Особливістю такої екскурсії стала можливість не лише оглянути реконструйовані об'єкти, а й простежити трансформацію міського простору в часі. VR перетворив традиційну екскурсію з демонстрації наявних пам'яток на подорож між реальним і реконструйованим історичним середовищем [6].

Наведені приклади продемонстрували наявність трьох моделей цифрової екскурсії: AR-екскурсії в реальному просторі, VR-екскурсії історичним середовищем та дистанційної

3d-екскурсії [1–3; 6].

Освітня діяльність. VR та AR змінили підхід і до музейної педагогіки, оскільки дозволили перейти від озвучування історичного матеріалу до безпосереднього його відновлення.

Приклад «Древнього Звенигорода» продемонстрував можливість візуалізації середньовічного міста, яке відвідувач не може бачити у реальності. У VR реконструювалися не лише окремі архітектурні об'єкти, а ціле міське середовище. Це дало можливість використовувати заповідник як простір для вивчення життя та розвитку середньовічного міста [2].

У «Тустані» AR дозволила безпосередньо на території пам'ятки демонструвати її історичний вигляд, що створило умови для поєднання екскурсії та музейної педагогіки. Відвідувач не просто отримав інформацію про фортецю, а зміг порівняти історичну реконструкцію із сучасним станом пам'ятки [1].

Віртуальна фортеця створила нові можливості для музейної освіти та науково-просвітницької роботи. Тривимірна реконструкція дозволила наочно представити особливості козацького міста, структуру оборонних споруд, розташування валів, ровів, брам, храмів та інших об'єктів, які сьогодні переважно не збереглися. Особливу освітню цінність отримала можливість порівняння історичного та сучасного міського простору. VR створила перехід від текстового опису історичної пам'ятки до її просторової візуалізації та інтерактивного пізнання, що особливо важливо для роботи з дитячою та молодіжною аудиторією. Сам музей пов'язував реалізацію проєкту з молодіжними ініціативами та залученням молоді до дослідження спадщини міста [6].

Освітній потенціал VR реалізувався також у меморіальних музеях. Наприклад, VR-тур Музею видатних діячів української культури поєднався з інтерактивними завданнями, перетворивши віртуальний простір на своєрідний освітній квест, як форму активізації пізнавальної діяльності відвідувача.

Отже, VR та AR створили умови для сприйняття відвідувача не пасивним споглядачем, а активним учасником освітніх програм [7, p. 29; 12].

Науково-дослідна діяльність. Окремим напрямком стало використання цифрових технологій для наукового дослідження музейних предметів та об'єктів історико-культурної спадщини. Тут особливого значення набуло 3d-моделювання, фотограмметрія та цифрове сканування, які створили основу для подальшого використання моделей у VR та AR.

Наприклад, у Національному заповіднику «Хортиця» технології фотограмметрії та 3d-моделювання застосовувалися для документування археологічних пам'яток. У цьому випадку

цифрова модель стала насамперед науковим результатом, який використовували для дослідження, порівняння та подальшої інтерпретації об'єктів.

Подібний напрям розвинувся в Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана, де 3d-сканування музейних предметів поєдналося зі створенням цифрового архіву та можливістю їх подальшої презентації у VR.

Віртуальна реконструкція Прилуцької фортеці також стала прикладом трансформації науково-дослідної роботи музею, оскільки цифровий продукт базувався не на довільній художній реконструкції, а на попередньому опрацюванні історичних джерел. У процесі реалізації проєкту музейні працівники пройшли навчання з інтерпретації спадщини, здійснили аналіз історико-культурної спадщини Прилук, підготували історичні довідки, опрацювали фотоархіви та сформували план інтерпретації спадщини. Створене VR-середовище стало результатом комплексної дослідницької роботи, а сама цифрова модель – втіленням музейних напрацювань, які раніше існували лише на папері [6].

Таким чином, цифровізація змінила сам об'єкт наукової роботи музею: поряд із фізичним предметом або пам'яткою виник цифровий двійник, який став окремим джерелом для дослідження.

Пам'яткоохоронна діяльність та музеєфікація. Саме в цій сфері використання VR та AR набуло особливого значення. Для музейно-заповідної діяльності принципово важливим було забезпечити баланс між фізичною доступністю пам'ятки та необхідністю її збереження [4, с. 124;

7, p. 5; 11].

Показовим є проєкт Національного заповідника «Давній Галич» із віртуальної реконструкції Успенського собору XII–XIII ст. Цифрове відтворення дозволило представити відвідувачеві історичний вигляд пам'ятки, яка не збереглася у первісному вигляді, не вдаючись до фізичної реконструкції її автентичних залишків.

Схожу функцію виконала VR-реконструкція княжого Звенигорода. Археологічний ландшафт та матеріальні залишки міста доповнилися цифровою моделлю його історичного стану. Це дозволило здійснити музеєфікацію не лише того, що фізично збереглося, а й історичного контексту пам'ятки [2].

Прилуцький краєзнавчий музей імені В. І. Маслова продемонстрував показовий приклад цифрової музеєфікації втраченої історико-культурної спадщини. У 2021 р. в межах проєкту «Віртуальний тур втраченою Прилуцькою фортецею XVII–XIX ст.» було створено 3d-реконструкцію фортеці та її архітектурного наповнення на основі історичних мап, описів і архівних матеріалів. Віртуальне середовище дозволило відтворити не лише загальну структуру фортеці, а й окремі втрачені об'єкти, зокрема дзвіницю собору Різдва Богородиці та річку Муховець. У цьому випадку VR виконала функцію цифрової музеєфікації об'єкта, який не може бути представлений у фізичному музейному просторі, створивши можливість його сучасної інтерпретації без реконструкції автентичного середовища [6].

Найбільш актуальною ця функція стала в умовах російсько-української війни. Проєкт «Україна в мініатюрі» у Києво-Печерській лаврі продемонстрував можливість включення до музейної експозиції цифрових моделей знищених архітектурних об'єктів. У такому випадку VR та 3d-моделювання стали інструментами документування та меморіалізації втраченої спадщини [3].

Отже, відбулося розширення самого поняття музеєфікації: поряд із фізичною музеєфікацією виникла цифрова, яка дозволила представляти втрачені, недоступні або фрагментарно збережені об'єкти.

Туристична діяльність. VR та AR змінили також організацію культурного туризму. Цифровий продукт став функціонувати як інструмент залучення потенційного відвідувача, засіб навігації або окрема туристична послуга.

У «Тустані» AR безпосередньо інтегрована в перебування туриста на території пам'ятки. У «Древньому Звенигороді» VR-мандрівка – окрема послуга, яка входить до туристичної пропозиції музею. Києво-Печерська лавра продемонструвала іншу модель: VR-маршрут дозволив познайомитися із заповідником дистанційно, ще до фізичного відвідування. Таким чином, цифровий продукт став виконувати функцію попередньої презентації туристичного ресурсу та формувати мотивацію до подальшого його фізичного відвідування [1; 2].

Прилуцьку цифрову фортецю можна розглядатися і як інструмент цифровізації культурного туризму. Віртуальний продукт розміщений у відкритому доступі на сайті музею, а сам музей паралельно розвивав цифрові туристичні маршрути, QR-навігацію історико-культурними об'єктами та мобільний квест-тур «Прилуки open». У такій системі VR дозволила потенційному туристові попередньо познайомитися з історичним образом міста, а під час фізичного відвідування – співвіднести цифрову реконструкцію з сучасним міським простором. Отже, цифрова реконструкція

може функціонувати як інструмент промоції туристичної дестинації та мотивації до її фізичного відвідування [6].

Комунікаційна та інклюзивна діяльність. Ще одним результатом цифрової трансформації стало розширення музейної аудиторії. Віртуальні тури дали можливість ознайомитися з історико-культурною спадщиною людям, які не могли фізично відвідати музей або заповідник. При цьому цифровий формат став особливо важливим для об'єктів із фізичними обмеженнями доступності [7, p. 6; 9; 12].

Показовим є досвід Києво-Печерської лаври, де поряд із VR-туром використовувалася «Відеостіна», яка дозволила відвідувачам оглядати комплекс із висоти дзвіниці без фізичного підйому сходами. Хоча цей продукт технічно не є VR/AR у вузькому значенні, він продемонстрував загальну тенденцію до використання цифрових технологій для подолання фізичних бар'єрів у музейному просторі [3].

Водночас проєкти з AR та VR розширили комунікацію і в інший спосіб дозволили створювати різні сценарії взаємодії з одним об'єктом для різних категорій аудиторії.

Український досвід показав системну, хоча поки що нерівномірну трансформацію музейно-заповідної діяльності під впливом VR та AR. Важливо, що цифрові технології використовуються не в одному, а одразу в декількох напрямах: для експозиційної роботи, екскурсій, освіти, дослідження, музеєфікації, охорони пам'яток, туризму та комунікації.

Розглянуті світові та вітчизняні приклади показали, що впровадження віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності змінило підходи до організації музейно-заповідної діяльності. VR та AR сформували нові способи взаємодії з історико-культурною спадщиною, змінили характер музейних послуг і розширили функціональні можливості музеїв та історико-культурних заповідників. Перша пов'язана з віртуалізацією музейного або заповідного простору, що забезпечило дистанційний доступ до культурної спадщини. Друга проявилася у доповненні реального середовища цифровою інформацією та реконструкціями за допомогою AR. Третя полягала у віртуальній реконструкції втрачених, зруйнованих або фрагментарно збережених об'єктів. Четверта пов'язана зі створенням цифрових двійників музейних предметів і пам'яток, які використовуються для наукового дослідження, документування та збереження інформації про історико-культурну спадщину.

Проведений аналіз вітчизняних прикладів показав, що сучасна українська практика характеризується реалізацією окремих цифрових проєктів, а не комплексною інтеграцією VR та AR у стратегічне управління музейно-заповідною установою. У сучасній музейно-заповідній діяльності України цифрові технології мають бути не додатковою атракцією або окремим технологічним продуктом, а використовуватися як складова частина довгострокової стратегії установи, що пов'язана з її науковою, експозиційною, екскурсійною, освітньою, туристичною, комунікаційною та пам'яткоохоронною діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державний історико-культурний заповідник «Тустань». Проєкти. URL: https://tustan.ua/about/projects/
2. Історико-культурний парк «Древній Звенигород». Планування візиту. URL: https://zvenyhorod.org/splanuvaty-vizyt/
3. Національний заповідник «Києво-Печерська лавра». Цифрові та віртуальні проєкти заповідника. URL: https://kplavra.kyiv.ua/
4. Петрів В. Цифрова культурна спадщина: проблеми та перспективи збереження. Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство, 2020. 42, 123– 131.
5. Половинчак А. Цифровізація музейної справи в Україні: сучасний стан і тенденції. Культура України, 2021. 73, 45–52.
6. Прилуцький краєзнавчий музей імені В. І. Маслова. Віртуальний тур Прилуцькою фортецею XVII–XIX ст. URL: https://museumpryluky.org.ua/vr/
7. Bekele M. K., Pierdicca R., Frontoni E., Malinverni E. S., Gain J. A Survey of Augmented, Virtual, and Mixed Reality for Cultural Heritage. Journal on Computing and Cultural Heritage. 2018. Vol. 11, № 2. P 1–36. DOI: 10.1145/3145534.
8. Champion E. Critical Gaming: Interactive History and Virtual Heritage. London; New York: Routledge, 2015.
9. International Council of Museums. Digital Strategy Development. ICOM Documentation. URL: https://icom-documentation.mini.icom.museum/working-groups/digital-strategy-development/

10. International Council of Museums. Embracing the virtual: European museums respond to the digital challenge. 2019. URL: https://icom.museum/en/news/embracing-the-virtual-european-museums-respond-to-the-digital-challenge/
11. UNESCO World Heritage Centre. Imagining Heritage in the Digital Dimension. URL: https://whc.unesco.org/en/50-minds/digital/
12. UNESCO. Culture and Digital Technologies. URL: https://www.unesco.org/en/culture-and-digital-technologies

SOVEREIGN UKRAINE: CHALLENGES OF THE PRESENT AND STRATEGY FOR THE FUTURE

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

August 21-23, 2026

Kyiv, Ukraine

Editor
Soloviov O. V.

M.Sc.Ed., M.P.A., Hon. PhD, Academic Advisor,
Head of the European Union Research Department,
Ukrainian Institute of Scientific Strategies

E-mail: journal@naukainfo.com

Publisher website: https://www.naukainfo.com

The editorial board reserves the right to edit and shorten materials. The opinions of the authors may not always coincide with the viewpoint of the editorial board and publisher. Authors bear full responsibility for the published material (for the accuracy of facts, quotes, personal names, geographic names and other information).

This edition was approved for publication on September 5, 2026.

Published in A4 format online on website: https://naukainfo.com/conference?id=150

Publisher: Sole proprietor Soloviov O. V. Certificate of registration in the State Register of Publishers, Manufacturers, and Distributors of Publishing Products series ДК № 8227, dated April 23, 2025.